

ΧΡΟΝΙΑ 1

ΑΡΙΘ. 1

ΙΔΕΑ

ΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΣΠΥΡΟΣ ΜΕΛΑΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΒΑΣΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ

ΣΠΥΡΟΥ ΜΕΛΑΣ: "Εθνος και
άνθρωπότητα.

ΓΙΩΡΓΟΥ ΘΕΟΤΟΚΑ: Προς την
ένότητα.

ΓΙΑΝΝΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗ: "Οι
δύο πηγές της ηθικής και
της θρησκείας" του Henri
Bergson.

ΣΤΕΦΑΝ ΤΣΒΑΪΓΚ: Τραγω-
δία δίχως πρόσωπα (μετά-
φραση Π. Παναγιώτου).

ΤΑ ΒΙΒΛΙΑ, ΕΥΡΩΠΑΪΚΑ ΘΕ-
ΜΑΤΑ, ΠΡΟΣΩΠΑ ΚΑΙ
ΠΡΑΓΜΑΤΑ,

ΓΕΝΑΡΗΣ 1933

ΤΙΜΗ ΔΡ. 10

ΕΚΔΟΣΗ ΚΑΙ ΤΥΠΟΣ Μ. ΣΑΛΙΒΕΡΟΥ = ΑΘΗΝΑΙ

Ι Δ Ε Α

ΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ — ΟΡΓΑΝΟ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΗΣ ΣΚΕΨΗΣ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΣΠΥΡΟΣ ΜΕΛΑΣ

ΙΑΡΥΤΕΣ ΚΑΙ ΣΥΝΤΑΧΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ :
ΣΠΥΡΟΣ ΜΕΛΑΣ
ΓΙΩΡΓΟΣ ΘΕΟΤΟΚΑΣ
ΓΙΑΝΝΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ

ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ : ΚΑΘΕ ΟΜΟΪΔΕΑΤΗΣ Σ' ΟΠΟΙΟ
ΔΗΠΟΤΕ ΚΛΑΔΟ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ Η ΤΗΣ
ΤΕΧΝΗΣ ΜΕ ΤΗΝ ΠΡΟΫ ΠΟΒΕΣΗ ΤΗΣ ΔΗΜΟ-
ΤΙΚΗΣ.

ΤΑ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ ΔΕΝ ΕΠΙΣΤΡΕΦΟΝΤΑΙ.

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ :
ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ «Ι Δ Ε Α»
ΕΚΔΟΤΙΚΑ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ Μ. ΣΑΛΙΒΕΡΟΥ
ΣΤΑΔΙΟΥ 14 — ΑΘΗΝΑΙ
ΕΜΒΑΣΜΑΤΑ : Μ. ΣΑΛΙΒΕΡΟΝ — ΑΘΗΝΑΣ

ΤΙΜΗ ΤΕΥΧΟΥΣ ΔΡ. 10.—

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ: ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ
ΓΙΑ ΕΝΑ ΧΡΟΝΟ ΔΡ. 120.— Α. Α. 0 12.0
ΓΙΑ ΕΞΗ ΜΗΝΕΣ ΔΡ. 70.—

ΒΑΣΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ

1. Ἡ Ἰδέα φιλοδοξεῖ νὰ χαράξει κατευθύνσεις συγκεκριμένες καὶ καθαρὰς στὴν πνευματικὴ ζωὴ τῆς νέας γενεᾶς. Βγαίνει νὰ χτυπήσει ὀρισμένες πνευματικὰς καὶ αἰσθητικὰς καταστάσεις, ποὺ εἰς θεωροῦμε κακὰς καὶ βλαβερὰς, νὰ ἐλευθερώσει τὴ σημερινὴ νιότη ἀπὸ τὴ σύγχυση τῶν ἰδεῶν ποὺ τὴν περιβάλλει, νὰ τῆς δώσει μερικὰς σίγουρας πνευματικὰς καὶ ἠθικὰς ἀξίας. Θέλει, μ' αὐτὸν τὸν τρόπο, νὰ ἀντιδράσει στὸν ξεπεσμό τῶν θελήσεων, τῶν πόθων καὶ τῶν τάσεων τῆς πνευματικῆς Ἑλλάδας, νὰ ἀνορθώσει τὴν ἔθνικὴ μας αὐτοπεποίθησι, ποὺ γνώρισεν ἐπικίνδυνους κλομισμοὺς τοὺς τελευταίους καιροὺς, νὰ βοηθήσει τὴ γέννησι ἑνὸς μέλλοντος, ποὺ νὰ εἶναι ἀνώτερον ἀπὸ τὸ παρόν.

2. Στὸ φιλοσοφικὸ καὶ ἰδεολογικὸ ἐπίπεδο, ἡ Ἰδέα θὰ πολεμήσει τὶς ὀλιστικὰς καὶ αἰτιοκρατικὰς θεωρίας, ποὺ ἀρνιοῦνται τὴν

ἐλευθερία, τὴν ἀτομικότητα, τὸ ρόλο τῆς θέλησης, τὴν πίστη στὶς ἀνώτερες καὶ πῶς εὐγενεῖς δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου, καὶ καθορίζουν τὴν ἀνθρώπινη πρόοδο σὰν τὸ ἀποτέλεσμα τῆς μηχανικῆς λειτουργίας τυφλῶν δυνάμεων, πὺξ ξεφεύγουν ἀπὸ κάθε ἀνθρώπινη ἐπίδραση. Οἱ θεωρίες αὐτὲς ἔβλαψαν κίόλας πολὺ τὴν πνευματικὴ ἀνάπτυξη τῆς Ἑλλάδος. Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐπικράτησής τους θὰ εἶναι ἡ κατάργηση κάθε ἐλευθερίας καὶ ἀνυστερόβουλης ἔρευνας τῆς σκέψης καὶ συνάμα ὁ ἐξευτελισμὸς καὶ ἡ ἀρνηση κάθε ἠθικῆς ἀξίας, ἡ πνευματικὴ σκλαβιά καὶ ὁ ἀνθητισμὸς. Ἀποφασίσαμε λοιπὸν νὰ ἀντισταθοῦμε σ' αὐτὲς καὶ νὰ ἐπιδιώξουμε τὴν ἀνόρθωση τοῦ ἰδεαλισμοῦ, τῆς ἰδέας τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἰδέας τῆς ἀτομικότητας.

3. Δὲν ἐννοοῦμε ὡστόσο τὸν ἰδεαλισμὸ καὶ τὸν ἀτομικισμὸ σὰ δικαιολογίες τοῦ σημερινοῦ κοινωνικοῦ καὶ οἰκονομικοῦ καθεστῶτος. Τοῦναντίο ἀναγνωρίζουμε τὰ μεγάλα ἐλαττώματα καὶ τὴν ἀδικία τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ καθεστῶτος καὶ πιστεύουμε στὴν ἀνάγκη μιᾶς βαθιᾶς κοινωνικῆς ἀλλαγῆς. Ἀλλὰ θέλουμε νὰ πραγματοποιηθεῖ αὐτὴ ἡ ἀλλαγή δίχως νὰ σπάσει ἡ συνέχεια τοῦ πολιτισμοῦ, δίχως νὰ θυσιάσουμε τὴν πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ κληρονομία τῶν αἰώνων, δίχως κοινωνικὲς καὶ ἔθνικὲς καταστροφές, δίχως βάρβαρες τυραννίες. Γιὰ τοῦτο θὰ χτυπήσουμε τὰ κηρύγματα τοῦ ταξικοῦ μίσους καὶ τοὺς τυφλοὺς κοινωνικοὺς φανατισμοὺς ἀπὸ ὀπουδήποτε καὶ ἂν προέρχονται. Ἡ Ἰδέα εἶναι ἓνα ὄργανο τοῦ *ἐλευθέρου πνεύματος*, ψηλότερα ἀπὸ τὰ κόμματα καὶ τὶς κοινωνικὲς τάξεις καὶ ἐναντίον κάθε δημοκρατίας.

4. Στὸ αἰσθητικὸ ἐπίπεδο, ἡ Ἰδέα θὰ πολεμήσει τὶς μεγάλες πληγὲς τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων καὶ τῆς ἐλληνικῆς τέχνης, δηλαδή: α') τὸν ξερὸ καὶ στεῖρο ρεαλισμὸ, πὺξ δὲν εἶναι ἄλλο τίποτα παρὰ μιὰ φωτογραφικὴ ἀντιγραφή τῆς ἐξωτερικῆς πραγματικότητας, μιὰ προέκταση τοῦ ἐπιστημονισμοῦ στὴν περιοχὴ τῆς τέχνης, δίχως καμμιά ἀληθινὴ δημιουργικὴ ἀξία, β') τὴν ταξικὴ καὶ προπαγανδιστικὴ τέχνη, ὄργανο τῶν τυφλῶν κοινωνικῶν παθῶν, πὺξ κατεβάζει τὴν τέχνη στὸ ἐπίπεδο τῆς δημοκρατίας, γ') ὀρισμένες ἀρρωσιτιάρικες μεταπολεμικὲς τάσεις, πὺξ καλλιεργοῦν ἡδονικὰ κάθε ψυχικὴ καὶ σωματικὴ νοσηρότητα, κάθε βίτσιο, καὶ συνάμα

ἀρνηοῦνται καὶ κουρελιάζουν κάθε αἰσθητικὴ πειθαρχία, δ') τὸ πνεῦμα τοῦ τυφλοῦ μοντερνισμοῦ, τῆς ἐπιπόλαιης ἀποδοχῆς ὄλων τῶν νέων πραγμάτων, δίχως κανέναν ἔλεγχο. Ἡ Ἰδέα θὰ ἀπαιτήσῃ μιὰ τέχνη, πὺξ νὰ τείνει πρὸς οἰκουμενικὲς ἀξίες, χειραφετημένη ἀπὸ τὰ καιρικὰ πάθη, ἀπὸ τοὺς φανατισμοὺς, ἀπὸ τοὺς κοινωνικοὺς καὶ τοὺς τοπικοὺς σχολαστικισμοὺς καὶ ἀπὸ τὶς μόδες. Συνάμα, μιὰ τέχνη πὺξ αὐστηρὴ ἀπὸ τὴ σημερινή, πὺξ ἰσορροπημένη, πὺξ καλλιεργημένη, πὺξ λιτὴ καὶ πὺξ καθαρὴ. Θὰ ἀπαιτήσουμε δηλαδή ἀπὸ τὸν καλλιτέχνη περισσότερη ἐλευθερία τοῦ πνεύματος καὶ συνάμα περισσότερη αἰσθητικὴ πειθαρχία.

5. Ἀναγκαστικὰ θὰ ἀπαιτήσουμε καὶ τὴ γλωσσικὴ πειθαρχία. Ἡ γλώσσα τῆς Ἰδέας εἶναι ἡ ζωντανὴ δημοτικὴ μας, ὅσο τὸ δυνατό πὺξ ὁμοιόμορφη, πὺξ πειθαρχημένη καὶ πὺξ καθαρὴ Ἡ στάση μας ἔμπρὸς στὸ γλωσσικὸ ζήτημα εἶναι *ἀδιάλλακτη*. Δηλαδή πιστεύουμε πὺξ ἡ μόνη φυσικὴ καὶ ἠθικὴ λύση τοῦ μεγάλου αὐτοῦ ἐθνικοῦ προβλήματος εἶναι ἡ καθιέρωση τῆς δημοτικῆς σ' ὄλους, χωρὶς καμμιά ἐξείρεση, τοὺς κλάδους τῆς ἐλληνικῆς ζωῆς. Καὶ πιστεύουμε ἀκόμα πὺξ, ἂν δὲν ἐπικρατήσει παντοῦ ὁ δημοτικισμὸς, τὸ ἔθνος δὲ θὰ μπορέσει ποτὲ νὰ μορφωθεῖ ἀληθινὰ καὶ νὰ ἀναπτύξει τὶς πνευματικὲς ἰκανότητές του. Αὐτὴν τὴ λύση θὰ τὴν ἐπιδιώξουμε μὲ τὴν ἐντατικὴ καλλιέργεια τῆς δημοτικῆς, σ' ὄλα τὰ εἶδη τοῦ λόγου, καὶ μὲ τὴν ἀνόρθωση τῆς ἰδέας τοῦ δημοτικισμοῦ, πὺξ εἶναι σήμερα ἔρμαιο τῶν ἀνέμων. Θὰ χτυπήσουμε τοὺς γλωσσικοὺς συμβιβασμοὺς, πὺξ μᾶς εἰχνοῦν στὴ γλωσσικὴ ἀναρχία καὶ στὴν πνευματικὴ σύγχυση. Θὰ χτυπήσουμε συνάμα τὶς δημοκρατικὲς προσπάθειες ὀρισμένων διανοουμένων τῆς δεξιᾶς καὶ τῆς ἀριστερᾶς, πὺξ γυρεοῦν νὰ παρουσιάσουν τὸ δημοτικισμὸ σὰν ὄργανο μιᾶς κοινωνικῆς τάξης καὶ μιᾶς κοινωνικῆς πολιτικῆς. Ὁ δημοτικισμὸς ἀνήκει σ' ὄλόκληρο τὸ ἔθνος.

ΕΘΝΟΣ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΟΤΗΤΑ

[ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΕΣ ΓΙΑ ΚΑΙΝΟΥΡΓΙΕΣ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΕΣ
ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΜΑΣ ΙΔΕΑΣ]

Α.

Είναι κάμποσος καιρός τώρα που αρχισαν να μιλοῦν : Για την ανάγκη να μπουμε κι' εμείς, συνειδητά κι' αποφασιστικά, στον οικουμενικό ρυθμό της ζωής. Να κοινωνήσουμε, άμεσα και γενναία, με τὰ καθολικά ρεύματα τοῦ στοχασμοῦ. Να πραγματοποιήσουμε τέλος τύπους τέχνης πανανθρώπινης. Μὰ κάτω ἀπ' αὐτά, τὰ γενικά αἰτήματα, μπορεί κανένας να ξεχωρίσει λογής, λογής πραμάτιες. Θὰ ἴδῃτε τὸν κομμουνιστὴ να ὑπερθεματίζει, να καμώνεται ἢ να ξεγελιέται πὼς κόβεται για πρόοδο. Ποιὰ εἶναι ὁμως ἡ οὐσία γι' αὐτόν ; Πιστεύει πὼς με τὴν καλλιέργεια κάθε διεθνιστικῆς τάσης, στὴ ζωὴ, στὸ στοχασμὸ και στὴν τέχνη, θ' ἀδυνατίζει κάμποσο ἢ ἀντίσταση τῆς ἐθνικῆς ἰδέας, που στέκει ἀντιμέτωπη τῆς ταξικῆς. Καὶ θὰ ἴδῃτε ν' ἀδερφώνεται μ' αὐτόν, κάτω ἀπὸ τὸ ἴδιο αἶτημα, ὁ ξιπασμένος διανοούμενος ἀστός, ἀπὸ φόβο τοῦτος, μὴ μείνουμε πίσω ἀπὸ ἄλλους, ποῦχουν ἀπὸ καιρὸ τὴν τιμὴ να παίζουν ἓνα ὄργανο—μακάρι και γκραγκάσσα— στὴ διεθνή συναυλία. Αὐτοὶ δὲν ὑποπτεύονται καθόλου τὴ χτυπητὴ ἀντίφαση που βρίσκονται, ὅταν γυρεύουν πανανθρώπινους στοχασμοὺς και κοσμοπολιτικὲς τέχνες, μόνο και μόνο για να θεραπέψουν τὸ ἐθνικιστικὸ τους φιλότιμο. Δὲ νοιώθουν πὼς ξεκινοῦν ἀπὸ κάτι ποῦ ἀντιφάσκει στὸ σκοπὸ τους και τοῦ ἀφαιρεῖ κάθε εἰλικρίνεια. Πὼς μπορούμε να κοινωνήσουμε με οικουμενικά και μεγάλα ρεύματα ζωῆς κι' ἀλήθειας, ξεκινώντας ἀκριβῶς ἀπὸ τὸν ἀντίθετο πόλο — μιὰ ξώπευση ἐπιθυμία να ἱκανοποιήσουμε ματαιόδοξες, ἐπιδεικτικὲς τάσεις συγχρονισμοῦ ; "Ας εἴμαστε ὁμως δίκαιοι ! "Υπάρχουν και σοβαρὰ μυαλά, που διατυπώνουν με εἰλικρίνεια τὸ αἶτημα. Κι' ἔτσι δὲ μπορεί παρὰ να συζητηθεῖ. "Απὸ τὸ πρῶτο κοίταγμα εἶναι κανένας ὑποχρεωμένος να παραδεχτεῖ, ὅτι κάθε ἀξίωση για τὴν ἐπιδίωξη τῶν οικουμενικῶν ἀξιῶν, σ' ὅλες τὲς ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς μας, εἶναι ἀπόλυτα νόμιμη. "Η εἰσφορὰ στὸ μέγα, κοινὸ ἔργο τοῦ

ἀνθρώπινου ὄλου ἀποτελεῖ τὴ μόνη δικαίωση τῆς ζωῆς τῶν μερῶν. Καὶ ἡ θέση που παίρνει, μιὰ τέτοια εἰσφορὰ, μέσα στὴν παγκόσμια συγκομιδὴ, βαθμολογεῖ τὴν ἀξία τους. "Η ὁρμὴ πρὸς τὸ καθολικὸ εἶναι ἀπὸ τὲς πιὸ φυσικὲς στὸν ἄνθρωπο. Εἶναι ἡ βαθειὰ και ἀκατάλυτη τάση τῆς ἴδιας τῆς ζωῆς πρὸς τὴν ἐνότητα. "Όσο περισσότερο ἀνεβαίνει, ὅσο περισσότερο ψηλώνει τὸ πνευματικὸ του ἐπίπεδο, τόσο πλαταίνουν οἱ ὀρίζοντες του, τόσο πιὸ ἀκατανίκητη φανερώνεται αὐτὴ ἡ τάση. Τόσο γιγαντώνεται ὁ πόθος — και ἡ δύναμη— να ὑποτάξει τὲς μερικότητες στὸ βαθύτερο, καθολικὸ νόημα. Στὸν κύκλο τῶν ἐννοιῶν που θὰ μᾶς ἀπασχολήσει πολλοὶ φαίνεται να βλέπουν τὴν ἐθνικὴ ζωὴ, τὴν ἐθνικὴν ἰδέα, τὴν ἐθνικὴ παράδοση, τὴν ἐθνικὴ σκέψη, τὴν ἐθνικὴ λογοτεχνία, σὰν ἓνα ἐμπόδιο—κι' ἐμπόδιο σοβαρὸ—στὴν τάση πρὸς τὲς οικουμενικὲς ἀξίες και τὴ δυνατότητα να τὲς πραγματοποιήσουμε. Βλέπουν αὐτὰ ὅλα σὰν ἓνα παραπέτασμα που πρέπει να παραμεριστεῖ, για να μπουρέσουμε να συλλάβουμε τὴν αἰώνια κι' ἐνιαία μορφὴ τῆς ἀνθρωπότητας. Κάτι περισσότερο μάλιστα : Φαίνεται να πιστεύουν, ὅτι κάθε πρόοδο πρὸς τὴ διεύθυνση τῶν οικουμενικῶν ἀξιῶν, ἔχει σὰν πρώτη, βασικὴ προϋπόθεση, μιὰ ριζικὴ ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὲς ἀξίες ἐθνικῆς μορφῆς. "Αν τέτοια εἶναι, ὅπως μᾶς φανερώνεται, ἡ ἀποψὴ τους, βασίζεται σὲ μιὰ θετικώτατη πλάνη, που χτυπᾷ εὐθύς στὸ μάτι, με τὴν ἀντιθετικὴ αὐτὴ τοποθέτηση τῶν ἐννοιῶν «ἐθνος» και «ἀνθρωπότητα» που εἶναι, ὅπως θὰ ἴδοῦμε, ὄλωςδιόλου ἀνθαίρετη. "Ο πυρήνας τῆς ἀνθαίρεσίας ὑπάρχει στὴν ἀντίληψη, ὅτι ἡ ἐννοια «ἀνθρωπότητα» ἀνταποκρίνεται σὲ μιὰ πραγματικότητα δυναμικὴ και ἡ ἐννοια «ἐθνος» σὲ μιὰ πραγματικότητα στατικὴ. "Αν ἦταν ἔτσι, θὰ στεκότανε σίγουρα μεταξύ τους ἡ ἀντιθετικὴ σχέση. "Αλλὰ δὲν εἶναι. Καὶ λόγος ἀπλούστατος : "Η ἀνθρωπότητα δὲ μπουρεῖ να νοηθεῖ σὰ μιὰ ὄντοτητα ἔξω ἀπὸ τὰ ἔθνη, κάτι διαφορετικὸ ἀπ' αὐτὰ και μάλιστα σ' ἀντίθεση μαζί τους ! "Αν κάτω ἀπὸ τὴν ἐννοια ἀνθρωπότητα θελήσουμε να συλλάβουμε οὐσία, πραγματικότητα, που ν' ἀναδίνει ὄλη τὴ θέρη τῆς ζωῆς, κι' ὄχι ψιλὴ ἀφαίρεση, ἄδειο και νεκρὸ σχῆμα λόγου, σὲ τί ἄλλο μπουροῦμε να σταθοῦμε, ἂν μὴ στὸ ἀπέραντο θέαμα τῆς ζωῆς τῶν λαῶν, που ἀπλώνεται στοὺς αἰῶνες και τοὺς κάνει ν' ἀντηχοῦν ἀπὸ δοξαστικά πρὸς τοὺς θεοὺς τους, ἀπὸ ὕμνους στοὺς ἥρωές τους, ἀπὸ προφητείες και καταχτήσεις ἀληθειῶν, ἀπὸ ἔξαλλα θούρια πολέμων, παιᾶνες νίκης, γόους σπαραγμῶν ; "Αν αὐτὰ δὲν εἶναι ἡ ἀνθρωπότητα τότε τί εἶναι ἡ ἀνθρωπότητα ; Καὶ τί ἄλλο χαρακτηρίζει τὸ μεγαλόπρεπο τοῦτο πολυφωνικὸ δημιούργημα, που ξεδιπλώνεται με τὸν τιτανικὸ ρυθμὸ τῆς αἰωνιότητας, ἂν μὴ δυναμικότητα — δυναμικότητα τῶν μερῶν, ὅπως και τοῦ ὄλου ; Οὔτε τὰ ἔθνη, οὔτε ἡ ἀνθρωπότητα ὑπάρχουν και μπουροῦν να νοηθοῦν σὰν κάτι τελειωμένο. Καὶ τὰ ἔθνη γίνονται, ὅπως γίνεται, μέρα με τὴν ἡμέρα, και ἡ ἀνθρωπότητα. "Η δυναμικότητα που παρουσιάζει τὸ ἔθνος εἶναι ἀνεξάντλητη, ἀπεριόριστη, ὅπως και τῆς ἀνθρωπότητας. Οὔτε και ὅταν ἀκόμα σβύνει και δὲν ὑπάρ-

χει πιά, ανάμεσα στους ζωντανούς, ένα έθνος, μπορούμε να πούμε πώς στερεύει και νεκρώνεται το κεφάλαιο της δυναμικότητάς του. Είναι κάτι περισσότερο από το φως των άστρων, πούχουν σβύσει κι' όμως εξακολουθούμε να το βλέπουμε ύστερ' από χιλιάδες χρόνια. Αυτό το κεφάλαιο είναι μια ζωντανή ενέργεια με τις πιο βαθιές και πιο ανυπολόγιστες συνέπειες. Γιατί ένα έθνος, και όταν λείπει, μπορεί πίσω του ν' αφήνει έργα και ιστορία, που παίρνουν, άξαφνα, το πιο απρόβλεπτο νόημα και συχνά παίζουν ρόλο αποφασιστικό μέσα στο ακατάπαυστο «γίγνεσθαι» της ανθρωπότητας. Οι Φοίνικες είχαν λείπει από τα ζωντανά έθνη, όταν ή εκπληκτική τους εύρεση—το αλφάβητο—άνοιγε στην ανθρωπότητα θαυμαστούς ορίζοντες με τη γραφή συνενόηση. Ποιός μπορεί να υπολογίσει τις απεριόριστες συνέπειες που είχε για την ανάπτυξη του ανθρώπινου όλου; Και ποιός μπορεί να πει, ότι αυτές οι συνέπειες έχουν, ακόμα σήμερα, εξατηληθεί; Μά και τούτη τη στιγμή, που μιλούμε, το έθνος αυτό, πούχει σβύσει εδώ και χιλιάδες χρόνια, δουλεύει κι' από μια άλλη άποψη μέσα στο παναθρώπινο «γίγνεσθαι»: Γιατί μετάδοσε τα φώτα του καιρού στους αρχαίους Έλληνες, χωρίς να τους αφαιρέσει την ελευθερία, καθώς έγινε μ' άλλους λαούς—τους Ρωμαίους άξαφνα, που μετάδοσαν πολιτισμό, μα δουλώνοντας τον κόσμο—κι' έτσι δημιούργησε τη χαρούμενη και τρισευτυχισμένη αφετηρία για ό,τι ονομάζουμε σήμερα «έλληνικό θάμα». Και ποιός δεν ξαίρει πόσο βάρυνε και βαραίνει, αυτό το θάμα, στη διαμόρφωση του σύγχρονου πολιτισμένου κόσμου; Έθνος και ανθρωπότητα, θέλω να πω, είναι δυο «γίγνεσθαι», δυο δυναμικά φανερώματα της ίδιας σταθερής τάσης της ζωής προς την ενότητα. Κι' όχι μόνο δε βρίσκονται σε ριζική αντίθεση μεταξύ τους, μα το ένα δε μπορεί να νοηθεί χωρίς το άλλο, το ένα επηρεάζει βαθύτατα το άλλο, το ένα πλάθει το άλλο και το σπρώχνει ακατάπαυστα σε καινούργιες δημιουργίες και προσαρμογές.

* *

Αν ή παγκόσμια ιστορία δεν είναι παραμύθι για παιδιά — και μάλιστα πολύ μικρά — μα ύλη άξια για την πιο διαβρωτική μελέτη του ανθρώπου, είναι προ πάντων γιατί ο γυμνασμένος νους μπορεί να συλλάβει, μέσα στο δαίδαλο των άπειρων περιστατικών, αποκαλυπτικά νοήματα. Το άπίστευτο δράμα που γράφουν οι λαοί, με ποτάμια αίματα και δάκρυα, πάνω στη χλιοπαιδεμένη φλούδα της γης, μπορεί ν' άμφισβητεί και να διαψεύδει κάθε στιγμή, και σαν υπόθεση απλή άκόμα, την ύπαρξη νόμων ιστορικών. Το νόημα της ζωής, στα ανθρώπινα σύνολα, μπορεί να μην παραδίνεται, σαν εύκολο θήραμα, σ' αυτούς που βγαίνουν στο κυνήγι της αλήθειας και γυρεύουν να τη

συλλάβουν μέσα στα πλέγματα της εύκολοτάκιστης άλυσσίδας αίτιου και αιτιατού. Και μπορεί το κρυφό αυτό νόημα να προσφέρεται πιο πρόθυμα στη ζεστή φαντασία και την άμεση ενόραση του ποιητή. Όπως κι' αν είναι όμως μια γενικώτατη αλήθεια ξαστερώνεται μονάχη της κι' επιβάλλεται στο νου του μελετητή με τη δύναμη πουχει κάθε πρώτη και προφανέστατη αρχή: "Ότι στους σκληρούς, αδιάκοπους και μακρούς άγώνες τους τ' ανθρώπινα σύνολα σπρώχνονται σε μια ενότητα ολοένα πιο έσωτερική και πιο άπόλυτη, πιο ανεξάρτητη από κάθε συνθήκη συμπτωματική — μια ενότητα που δε φαίνεται προσδιορισμένη αποκλειστικά από το ένστιχτο της συντήρησης και της επικράτησης — συντήρηση κι' επικράτηση είναι μέσα, δεν είναι τέρατα — μ' από βαθύτερες, έσωτερικές ανάγκες": μια ενότητα ολοένα πιο συνειδητή, με ανώτερο ψυχικό και πνευματικό περιεχόμενο. Η εξέλιξη αυτή δεν παρουσιάζεται, βέβαια, μέσα στην ιστορία, με τη μορφή της ευθείας, ανιούσης γραμμής. Είναι άπειρες τεθλασμένες, καμμιιά φορά χωρίς άμεσες συνέχειες, με διαδοχικά ζενιθ και ναδιρ, σα διαγράμματα πυρετού — του δημιουργικού πυρετού των λαών. Όμως μέσα σ' αυτά τα μετρεμένα σχήματα μπορεί να συλλάβει κανένας μια σταθερή πορεία: Είναι το βαθμιαίο άνεβασμα των συνόλων, από την κατάσταση των ομάδων, στην πραγματικότητα των φυλών κι' από την πραγματικότητα και τη συνείδηση των φυλών στην πραγματικότητα και τη συνείδηση των εθνών. Μέσα στις άργόρυθμες αυτές και μακρές εξελίξεις υπάρχει όλο το νόημα της ανθρώπινης ιστορίας: Το άεναο γίγνεσθαι της ανθρωπότητας, ή τάση της προς μια ενότητα ολοένα πιο έσωτερική και πιο άπόλυτη, πραγματοποιείται προσδευτικά με το άνεβασμα των ομάδων προς τα συγκροτήματα των φυλών και των εθνών. Οι κατά μέρος εξελίξεις, οι σταθμοί κι' οι καταχτήσεις τους βοηθούνε στο έργο της γενικής εξέλιξης του ανθρώπου. Μα και αντίστροφα: Το δημιουργημένο, κάθε φορά, κεφάλαιο, από τη γενική εξέλιξη, βοηθεί την εξέλιξη των μερών προς ανώτερες μορφές ενότητας. Η άλληλοεπίδραση αυτή είναι στενή κι' οργανική. Όσο άτελέστερη και περιορισμένη παρουσιάζεται ή ενότητα των μερών, τόσο χαμηλότερα βρίσκεται ή στάθμη της ανθρωπότητας. Άλλο είναι το επίπεδό της, όταν τον πλανήτη σκεπάζει σκόνη άτελείωτη ομάδων, που φυτοζωούν και άλλο με το σχηματισμό των μεγάλων φυλών, όταν βλέπουμε την ιστορία να μπαίνει με τιτανικά βήματα στις λαμπρές περιόδους της. Τότε παρουσιάζονται στη σκηνή του κόσμου οι μεγάλοι θεοί, οι ήμίθεοι και οι ήρωες θεμελιωτές. Τότε πλάθονται τα μεγάλα σύμβολα με το βαθύ κι' ανεξάντλητο νόημα. Τότε σημειώνονται οι μεγάλες δημιουργίες, θρησκευτικές, γλωσσικές, καλλιτεχνικές. Τότε λάμπουν οι μεγάλες πράξεις. Τότε ο νους και ή ψυχή παίρνουν το ψηλό τους πέταγμα. Τότε προσκλίνουν άπειρα πλήθη, στον ίδιον ζυγό ήθικης και νόμου. Τότε άνθίζει και τραγουδιέται ο έρωτας. Όσο μεστώνει και πλάθεται ή συνείδηση των φυλών, τόσο ξυπνά και τρέφεται ή συνείδηση της ανθρω-

πότητας. Αὐτὴ τὴν ἀνθρωπότητα μελετᾷ ὁ Ἡρόδοτος, ὅταν σπουδάζει, πρῶτος ἀπ' ὅλους, τοὺς διάφορους λαούς. Τὸν εἶπαν πατέρα τῆς ἱστορίας. Εἶναι ὁμως ὁ σεβαστὸς πρόσπαπος τῆς ἐθνογραφίας. Ἄπ' αὐτὴν ἴσα - ἴσα, πού μελετᾷ καὶ συγκρίνει τὰ ἥθη καὶ ἔθιμα, τὴ διανοητικότητα τῶν λαῶν, μπορούμε νὰ μάθουμε σήμερα ὅτι καὶ τὸ ἀντίστροφο, ἀπ' ὅσα εἶπαμε παραπάνω, εἶναι ἀληθινόν: Ὅτι ὅσο πιὸ χαλαρὴ καὶ ἄτονη παρουσιάζεται ἡ ἐνότητα καὶ ἡ συνείδηση μιᾶς φυλῆς τόσο πιὸ ἀτροφικὲς εἶναι σ' αὐτὴν ὅλες οἱ ἠθικὲς καὶ πνευματικὲς ἀξίες πού ἀποτελοῦν τὸ περιεχόμενον τῆς ἀνθρωπότητος. Κι' ὅσο δυναμώνει τὸ αἶσθημα τῆς ἐνότητας τόσο πιὸ καλλιεργημένες παρουσιάζονται οἱ ἀνθρώπινες ἀξίες. Ἡ πιστοποίηση αὐτῆ ἔχει μιὰ σημασία πού εἶναι δύσκολο νὰ παραγνωριστεῖ.

* * *

Σταθμός, μέσα σὲ τούτη τὴν ἐξέλιξη κι' ἀφετηρία γιὰ καινούργιες, τὸ ἔθνος ὅπως μᾶς παρουσιάζεται σήμερα, εἶναι ἀναμφισβήτητα μορφὴ ἀνώτερη ἀπ' αὐτὲς πούχουν προηγηθεῖ. Ἡ δημιουργία καὶ τὸ φανέρωμα τῆς μορφῆς αὐτῆς, μέσα στὴν ἱστορία, εἶναι μιὰ νίκη περιλάμπρη τῆς ἀδάμαστης τάσης τῆς ζωῆς γιὰ τὴν ἐνότητα, ἀπάνω στὰ συμπτωματικὰ στοιχεῖα πού χαρακτηρίζαν τὰ πιὸ παλιὰ ἀνθρώπινα σύνολα. Γιατὶ τὸ περιεχόμενό του στέκει ὅλο στὴ συνείδηση. Αὐτὴ καὶ μόνη ρίχνει τώρα τὸ φῶς τῆς στὸ βαθὺ μυστήριον τῆς συνοχῆς πού κάνει, πρὸ πάντων μερικὲς μεγάλες ὄρες, ἑκατομύρια λαὸ νὰ χαίρεται ἢ νὰ σπαράζει, ν' ἀποφασίζει, νὰ μάχεται, νὰ θυσιάζεται, μὲ τὸν ἴδιο παλμό, σὰν ἓνας ἀνθρώπος. Τὰ παλαιότερα σύνολα παρουσιάζονται περισσότερο προσδιορισμένα ἀπὸ γεωγραφικὲς περιστάσεις κι' ἀναγκαιότητες, ἀπὸ βιολογικοὺς ὄρους, ἀπὸ γλωσσικὲς ἐνότητες, ἀπὸ θρησκευτικὲς ὁμοδοξίες, ἢ, ἀκόμα καὶ σὰν ἀποτελέσματα τῆς μηχανικῆς ἐπιβολῆς μιᾶς συνθλιπτικῆς ἐξουσίας, ὅπως, ἄξαφνα, τὰ σύνολα πού πραγματοποιήσε δυὸ φορὲς ὁ κλασικὸς κόσμος—μιὰ φορὰ μὲ τὸ ἀπέραντο κι' ἐφήμερο κράτος τοῦ Ἀλέξανδρου κι' ἄλλη μιὰ μὲ τὴν πολυχρόνια, φοβερὴ καὶ σωτήρια κοσμοκρατορία τῆς Ρώμης ἢ, γιὰ μιὰ στιγμή, ὁ μεσαιωνικὸς κόσμος, μὲ τὸ σπαθὶ τοῦ Καρολομάγνου—γιὰ ν' ἀναφέρω μόνο χτυπητὰ παραδείγματα. Εἶναι ἀλήθεια, ὅτι μερικοὺς ἀπὸ τοὺς παραπάνω προσδιορισμοὺς τοὺς εἶχαν ξεπεράσει καὶ τ' ἀνθρώπινα σύνολα, τὰ πιὸ παλιὰ ἀπὸ τὸ ἔθνος, ὅπως αὐτὸ μᾶς παρουσιάζεται σήμερα. Ἡ μορφὴ τῆς φυλῆς, ἄξαφνα, δὲν εἶχε, ὅπως καὶ τὸ ἔθνος δὲν ἔχει τώρα, σὰν προϋπόθεση, τὴν αὐστηρὴ φυλετικὴ ὁμοιογένεια. Τὸ ἀντίθετο μάλιστα: Μέσα στὸ μεγάλο κόσμινον τῆς ἱστορίας, βλέπουμε ν' ἀπομένουν καὶ νὰ διαρκοῦν ἐκείνες οἱ φυλές, πού μοροῦν εὐκολώτερα νὰ ἄρχωνται σ' ἐπιμίσξια μ' ἄλλες. Αὐτὴ τὴν τάση ὁμως νὰ λευτερωθοῦν τὰ σύνολα ἀπὸ τὴς

ἐξωτερικὲς ὁμοιότητες καὶ νὰ πλαστοῦν σύμφωνα μ' ἐσωτερικὲς ἀξίες, τὴν πραγματοποιήσε στὴ μεγαλύτερη κλίμακα τὸ ἔθνος. Οἱ ἐξωτερικὲς συγγένειες, οἱ ὁμοιότητες τῶν ἀνθρωπολογικῶν χαρακτήρων, ἡ φυλετικὴ ὁμοιογένεια καὶ συνοχή, δὲν παίζουν κανένα ρόλο στὴν καινούργια τούτη μορφὴ, πού προδιορίζουν, ἀπάνω ἀπ' ὅλα, συγγένειες ἐσωτερικὲς, ψυχικὲς καὶ πνευματικὲς. Τὸ ἀμερικάνικο ἔθνος, μὲ τὴ φυλετικὴ του πανσπερμία καὶ τὴ δυνατὴ ἐσωτερικὴ συνοχή του, εἶναι μπροστὰ μας ζωντανὸ παράδειγμα. Μὰ τὸ ἔθνος, στὴ σημερινὴ του ὑφὴ, παρουσιάζεται σὰ μιὰ ἐνότητα λυτρωμένη κι' ἀπὸ τὸν προσδιορισμὸ τῆς θρησκευτικῆς ὁμοδοξίας, πού ἦταν ἀπὸ τοὺς πιὸ βασικοὺς στὰ παλιὰ φυλετικὰ σύνολα: Ὅχι πὼς ἡ θρησκευτικὴ ὁμοδοξία δὲν ἔχει τὴ θέση τῆς μέσα στοὺς παράγοντες τῆς ἐθνικῆς ἐνότητας καὶ μὲ τὴ μορφὴ πού παρουσιάζεται στοὺς νεώτερους χρόνους: Τὸ παράδειγμα τῆς Πολωνίας, πού τὴν ἀποσύνθεσαν ἄλλοτε θρησκευτικὲς διαιρέσεις κι' ἔφεραν τὴν καταστροφὴ τῆς, μᾶς λέει πολλὰ γι' αὐτὸ. Μὰ στὴ σύγχρονη μορφὴ του τὸ ἔθνος παρουσιάζει αὐτὴ τὴν ὑπεροχὴ, ἀπὸ τὴς προηγούμενες μορφῆς συνόλων, ὅτι ὁ παράγοντας τῆς θρησκευτικῆς ὁμοδοξίας οὔτε ἀπαραίτητος εἶναι πιά, οὔτε θεμελιώδης. Καὶ παράδειγμα μεγάλο εἶναι οἱ Γερμανοί, πού ὁ χωρισμὸς τους, σὲ καθολικὸν καὶ διαμαρτυρούμενον, δὲν τοὺς ἐμπόδισε διόλου νὰ θεμελιώσουν, τὴν ἐθνικὴ τους ἐνότητα. Μὰ τὸ ἔθνος μᾶς παρουσιάζεται σὰ μιὰ ἐνότητα λυτρωμένη κι' ἀπὸ τοὺς γεωγραφικοὺς ὄρους καὶ τὴς ἀναγκαιότητες πού προσδιορίζουν τὰ πιὸ παλιὰ σύνολα. Ὁ παράγοντας τῆς ἐδαφικῆς συνοχῆς δὲν παίζει πιά τὸν ἴδιο ρόλο. Καὶ σ' αὐτὸ παράδειγμα ζωντανώτατο εἶμαστε οἱ Ἕλληνες. Λίγα ἔθνη παρουσιάζονται τόσο σκόρπια ὅπως ἐμεῖς—καὶ μάλιστα πρὶν ἀπὸ τὴ σκληρὴ μὰ τόσο ἀπαραίτητη, γιὰ τὴν ἡσυχία τῆς Βαλκανικῆς καὶ τοῦ κόσμου, ἀνταλλαγὴ τῶν πληθυσμῶν—σὲ στεργιές, παραλίες, νησιὰ καὶ σὲ τόσες ἠπείρους. Ἡ ἐδαφικὴ συνοχή μας στάθηκε ἀπὸ τὴς πιὸ ἀδύνατες. Μὰ ὅσο πιὸ χαλαρὴς παρουσιάστηκε αὐτὴς ὁ παράγοντας τόσο πιὸ ζωντανὸ δείχτηκε τὸ αἶσθημα τῆς ἐθνικῆς μας ἐνότητας. Ἐχομε ὁμως καὶ τὸ ἀντίστροφο παράδειγμα: Ἡ μοναδικὴ ὑδρογραφικὴ λεκάνη πού σχηματίζει ἡ οὐγγρικὴ κοιλάδα, περιτριγυρισμένη ἀπὸ ἀλυσσίδα ὄροσειρᾶς ἀδιάσπαστης—ἡ αὐστηρότερη γεωγραφικὴ ἐνότητα, ἰδανικὸ γεωγραφικὸ χωνευτήρι—δὲ μπορεῖ ὥστόσο νὰ ἐνώσει σὲ σύνολο ἐθνικὸ τοὺς λαούς, πού εἶναι κλεισμένοι μέσα σ' αὐτὴν. Τὸ ἔθνος στὴ σημερινὴ του μορφὴ μᾶς φανερώνεται λυτρωμένο κι' ἀπὸ τὸν προσδιορισμὸ τῆς γλωσσικῆς ἐνότητας, πούχε τόσο ἀποφασιστικὴ σημασία στὴ διαμόρφωση πού παρουσιάζουν τὰ παλιὰ σύνολα. Ἡ τριγλωσσία τῶν Ἑλβετῶν καὶ τῶν Βέλγων δὲν ἐμποδίζει καθόλου ν' ἀποτελοῦν ἔθνη μ' ἀπόλυτη ἐσωτερικὴ συνοχή. Ὅπως καὶ τὸ ἀντίστροφο: Ἡ ὁμογλωσσία τῆς Ἀμερικῆς μὲ τὴν Ἀγγλία καὶ τῆς Νότιας Ἀμερικῆς μὲ τὴν Ἰσπανία δὲν προσδιορίζει κανενὸς εἶδους ἐθνικὸν δεσμὸν μεταξύ τους. Τὸ ἔθνος τέλος μᾶς παρουσιάζεται σήμερα σὰ μιὰ ἐνότητα, πού δὲ μπορεῖ νὰ δημιουργηθεῖ μὲ τὴν ἄσκησιν, ὅσο κι' ἂν τὴ φανταστοῦμε πολυχρόνια, μιᾶς ἐξουσίας δεσποτικῆς καὶ δυναστι-

κῆς. Ἄν ἡ μοναρχία τοῦ Καρόλου τοῦ Ε΄. καὶ τοῦ Φιλίππου τοῦ Β΄. βόηθησε στὴ διαμόρφωση τῆς Ἰσπανικῆς ἐνότητος· ἂν οἱ βασιλεῖδες τῆς Γαλλίας ἔφεραν τὴ δική της· ἂν τέλος ἡ δεσποτεία τῶν Νορμανδῶν ἔσπρωξε στὴ δημιουργία τῆς βρετανικῆς ἐνότητος — αὐτὰ ἔγιναν γιατί ὑπῆρχαν κι' ἄλλες βαθύτερες προϋποθέσεις, ποῦκαμαν ἀναγκαῖες καὶ δυνατὲς αὐτὲς τὶς ἐνότητες. Κι' ἀπόδειξη, ὅτι ἡ δεσποτική καὶ δυναστική ἐξουσία δὲ φτάνει νὰ δημιουργήσει μόνη τῆς τὰ ἐθνικὰ σύνολα, εἶναι ἡ παλιὰ δυαδικὴ μοναρχία τῆς Αὐστρίας: Οἱ ἀπόλυτοι μονάρχες τῆς δὲν κατάφεραν νὰ χύσουν στὸ καμῖνι καὶ νὰ φτιάσουν ἐνιαῖο ἐθνικὸ μῖγμα ἀπὸ τοὺς διάφορους λαοὺς τῆς αὐτοκρατορίας. Γίνεται ξάστερο, ἀπὸ τὴ σύντομη αὐτὴ ἀνάλυση, ὅτι βεβαιώσαμε στὴν ἀρχή: Πῶς ἡ τάση τῆς ζωῆς πρὸς τὴν ἐνότητα φανερώνεται μὲ τὴ δημιουργία συνόλων, μὲ συνοχὴ ὁλοένα πῶς ἐσωτερικὴ, πῶς πνευματικὴ, πῶς ψυχικὴ. Καὶ ὅτι τὴν ἀνώτερη βαθμίδα σ' αὐτὴ τὴν ἐξέλιξη κατέχει τὸ σημερινὸ ἔθνος, πὸν λυτρώνεται ἀπ' ὅλους τοὺς προσδιορισμοὺς πὸν χαραχτήριζαν τὰ πῶς παλιὰ σύνολα καὶ μᾶς παρουσιάζεται σὰν ἐνότητα πῶς ἐσωτερικὴ, ἕνας δεσμὸς πῶς ἀνθρώπινος, ἀφοῦ ξεπνερνᾷ καὶ φυλετικὲς καὶ θρησκευτικὲς καὶ γλωσσικὲς κι' ἔδαφικὲς ἐνότητες κι' ἐξουσίες καὶ ὑπάρχει σὰν ἕνα ζωντανὸ πνεῦμα, μιὰ συνείδηση ἐξω ἀπ' αὐτὰ κι' ἀπάνω ἀπ' αὐτά.

*
* *

Ἡ δημιουργία τούτη, πὸν σφυρηλάτησαν αἰῶνες καὶ πὸν δείχνει πόσο βαθιὰ κι' ὀργανικὴ εἶναι ἡ συνοχὴ κι' ἡ ἀλληλοεπίδραση ἀνάμεσα ἔθνος καὶ ἀνθρωπότητα, εἶναι καινούργια στὴν ἱστορία. Ὅχι πῶς τὸ ἔθνος δὲν ὑπῆρχε καὶ πρὶν σὰν μιὰ ἱστορικὴ πραγματικότητα. Τοῦλειπε ὅμως αὐτὸ τὸ κύριο κι' ἀνώτερο σημερινὸ του γνώρισμα: Ἡ ξάστερη καὶ ζωντανὴ συνείδηση. Ὁ ἀρχαῖος κόσμος πλησίασε πάρα πολὺ, μὲ τοὺς Ἕλληνας, τὴ μορφὴ αὐτὴ, τὴ διαισθάνθηκε, τὴν ἄγγιξε, καὶ τὴν πραγματοποίησε ὡς ἕνα βαθμὸ. Βγαίνει ὁλοτέλα ἀπὸ τὰ ὄρια τῆς μελέτης μου τὸ μεγάλο καὶ πολυσυζητημένο πρόβλημα τῆς πολιτικῆς ἐνότητος τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Μὰ εἴτε εἶχαν νοιώσει τὴν ἀνάγκη τῆς καὶ δὲ μπόρεσαν νὰ τὴν πραγματοποιήσουν, εἴτε, ὅπως εἶναι πῶς πιθανό, ἡ ἐνότητα αὐτὴ δὲν τοὺς ἦταν ἀπαραίτητη, αὐτὸ τὸ γεγονός, ὅτι ἔλειψε, φανερώνει πῶς δυνατὴ καὶ πῶς θαυμαστὴ τὴν ἐθνικὴ ἐνότητα, τὴν ἠθικὴ καὶ πνευματικὴ, ποῦδειξαν σ' ὅλες τὶς μεγάλες ὥρες τῆς ἱστορίας τους καὶ πρὸ πάντων στοὺς μηδικοὺς πολέμους, ὅταν μὲ πράξεις ἀθάνατες, ὑπεράσπισαν, σὰν ἕνας ἀνθρώπος, τὰ κοινὰ καὶ μεγάλα ἰδανικά. Ἄν δὲν ὑποτάχτηκε τότε ἡ Ἑλλάδα στὸ πανίσχυρο περσικὸ κράτος, ὅπως τόσες καὶ τόσες ἄλλες χῶρες· ἂν λαὸς ἀριθμητικὰ μικρὸς καὶ πολιτικὰ κομματιασμένος μπόρεσε νὰ σωθεῖ, τὸ χρωστάει στὸ γεγονός πῶς εἶχε σὲ μεγάλο

βαθμὸ φτασμένη καὶ ζωντανὴ τὴν ἐθνικὴ του συνείδηση. Ὁ κόρφος τῆς Σαλαμίνας ἀντιλαλεῖ ἀπὸ τὴ μουσικὴ κραυγὴ « ἴτε παῖδες Ἑλλήνων » τὴν τρισέβδοξη μέρα. Ἑλλάς, Ἕλληνες, Ἑλληνικὸ — ἦταν τότες ὄροι στὴν κοινὴ χρῆση καὶ φανερώνουν τὴν ξάστερη ἐννοια καὶ τὴ συνείδηση ἐθνικοῦ συνόλου. Πῶς ἔφτασαν, αὐτοὶ καὶ μόνοι, ἀπὸ τὸν παλιὸ κόσμον νὰ πραγματοποιήσουν μιὰ τέτοια ἀνώτερη μορφὴ ἐνότητος: Ἡξαιραν νὰ χρησιμοποιήσουν τὸ δημιουργημένο κεφάλαιο ἀπὸ τὴν προηγούμενη ἐξέλιξη τῆς ἀνθρωπότητος. Ἐπεξεργάστηκαν τὰ στοιχεῖα τῶν πῶς παλιῶν πολιτισμῶν, τὰ πρόκοψαν, τὰ τελειοποίησαν καὶ τοὺς ἔδωσαν τὴ δική τους σφραγίδα. Ὅσο προχωροῦσαν στὸ ἔργο, ὅσο πῶς βαθιὰ καταχτοῦσαν καὶ πλούτιζαν αὐτὰ τὰ στοιχεῖα τόσο δυνάμωνε τὸ ἐθνικὸ τους αἶσθημα, πὸν δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ πίστη κι' ἀγάπη σὲ κοινὲς πνευματικὲς καὶ ἠθικὲς ἀξίες. Ἐτσι, ὅταν πολεμοῦσαν νὰ σώσουν τὴν ἐθνικὴ τους ὑπαρξη, πλήρωναν σύγχρονα τὸ χρέος τους στὴν ἀνθρωπότητα, γιατί πολεμοῦσαν νὰ σώσουν ἀξίες, πὸν ἀποτελοῦν τὰ θεμέλια κάθε ἀνθρώπινου πολιτισμοῦ. Ἐτσι στάθηκαν τὸ πῶς λαμπρὸ παράδειγμα γιὰ τὸ τί μπορεῖ πολλὲς φορές, νὰ προσφέρει ἕνα ἔθνος στὸ κοινὸ ἔργο τῆς ἀνθρωπότητος. Ὡστόσο δὲ μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι ὁ ἀρχαῖος ἑλληνικὸς κόσμος πραγματοποίησε τὸν τύπο-ἔθνος, μὲ τὴν πλατύτερη μορφὴ πὸν μᾶς παρουσιάζεται σήμερα, πέρα κι' ἀπάνω ἀπὸ τὶς φυλετικὲς ἐνότητες, τὶς θρησκευτικὲς ὁμοδοξίες, καὶ τὶς γλωσσικὲς ἐνότητες. Οἱ ἑλληνικὲς πόλεις ἂν χωρίζονταν ἀπὸ πολιτικὲς διαφορὲς καὶ βλέψεις, ἦταν ἐνωμένες βαθιὰ μὲ τὴν κοινὴ φυλετικὴ καταγωγή, τὴν κοινὴ γλώσσα καὶ τὴν κοινὴ θρησκεία. Καὶ οἱ Ἕλληνες κάθε ἄλλο θὰ μποροῦσαν νὰ φανταστοῦν παρὰ ἕνα ἐθνικὸ σύνολο μὲ ἀλλόφυλα στοιχεῖα, ἢ ἀλλόγλωσσα κι' ἑτερόδοξα. Ἡ ἀντίληψή τους γιὰ ὅλη τὴν ἄλλη, σύγχρονή τους ἀνθρωπότητα, τὸ περιφρονητικὸ σύνθημα « πᾶς μὴ Ἕλλην βάρβαρος », ὅσο κι' ἂν εἶναι ἀντικειμενικὰ δικαιωμένο ἀπὸ τὴν ὑπεροχὴ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ξεσκεπάζει αὐτὴ τὴν ἀδύνατη πλευρὰ, ὅπως στὴν ἐσωτερικὴ τους συγκρότηση, ἀξαφνα, τὸ καθεστὼς τῶν δούλων. Στὴν συνείδησή τους ὁ κόσμος ἀρχίζει ἀπ' αὐτοὺς καὶ τελειώνει μ' αὐτούς. Ἀπόλυτα ἱκανοποιημένοι ἀπὸ τὶς ὑψηλὲς ἀξίες πὸν δημιούργησαν δὲ μποροῦν ν' ἀναγνωρίσουν, στὶς παράλληλες μὰ κατώτερες σὲ βαθμὸ ἀξίες τῶν ἄλλων λαῶν, τὸν πρόδρομους τῶν δικῶν τους καὶ νὰ τὶς σεβαστοῦν. Ἡ κωμωδία τους εἶναι γεμάτη κοροϊδίες γιὰ τὴ γλώσσα καὶ ὅλη τὴν ἐμφάνιση τῶν « βαρβάρων », πὸν στὸ τέλος δὲ φαίνονται καὶ τόσο βάρβαροῖ ἀφοῦ μποροῦσαν—οἱ Πέρσες ἀξαφνα—νὰ συγκροτοῦν καὶ νὰ διοικοῦν τὸ μεγαλύτερο κράτος τοῦ τότε κόσμου, νὰ φτιάχνουν γέφυρες στὸν Ἑλλησποντο καὶ διώρυγες στὸν Ἄθω. Οἱ στωικοὶ ἄγγιξαν αὐτὴ τὴ φτέρνα τοῦ Ἀχιλλέα. Κι' ἀρνήθηκαν ἔντονα κάθε διάκριση μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων κι' ἐλευθέρων ἢ δούλων, προετοιμάζοντας ἔτσι τὸ δρόμο στὸ μεγάλο κίνημα τοῦ χριστιανισμοῦ. Θρησκευτικὴ διδασκαλία πῶς καθαρὰ πνευματικὴ ἀπὸ τὶς προηγούμενες—πνεῦμα ὁ θεός, καὶ τοὺς προσκυνοῦντας αὐ-

τὸν ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν» — θεμελιωμένη στὴ συνείδηση, τὴν ἀλήθεια καὶ τὴν ἀγάπη, φυσικὸ ἦταν νὰ φέροι στὴν πραγματοποίηση συνόλων μὲ δεσμούς πρὸ ἐσωτερικοῦ καὶ πλατύτερους. Τὸ μεγαλόπρεπο κίνημα τοῦ Χριστιανισμοῦ, ποῦ μελλε ν' ἀναμορφώσῃ τόσους λαούς, βγαλμένο ἀπὸ τὴν Ἰουδαϊκὴ παράδοση, ποῦ τὴν ἀποκορυφώνει — μᾶς τὸ λέει ὁ ἴδιος ὁ θεμελιωτὴς του : «Ὁὐκ ἦλθον καταλῦσαι τὸν νόμον, ἀλλὰ πληρῶσαι» — εἶναι ἀπὸ τὰ πρὸ λαμπρὰ παραδείγματα στὴν ἱστορία, γιὰ τὴν ἀνυπολόγιστη σημασία ποῦ μπορεῖ νὰ πάρει μέσα στὸ πανανθρώπινο γίνεσθαι, ἢ εἰσφορὰ ἑνὸς λαοῦ. Ἡρωϊκὴ ἀπόκριση στὶς ἀγωνιώδεις ἐπικλήσεις τῆς μεσσιανικῆς προσδοκίας, λουλοῦδι γνήσιο τῆς πνευματικῆς κληρονομίας τοῦ Ἰσραήλ, ὁ ἀσύγκριτος μυσταγωγός, κατατρεγμένος ἀπὸ τοὺς προσκολλημένους στὸ νεκρὸ γράμμα ἐπίσημους θεματοφύλακες, τὴν ἔκαμε, πλουτισμένη μὲ τοὺς θησαυροὺς τῆς μεγάλης ψυχῆς του, κοινὸ ἀπόχρημα τῆς ἀνθρωπότητος. Μὲ τὸ φανέρωμα τοῦ Χριστιανισμοῦ σὰ ν' ἀλλάζῃ ὁ ρυθμὸς ὁ ἴδιος τῆς ἱστορίας. Πρὶν ἀπ' αὐτὸν ὅ,τι ὀνομάζουμε ἱστορικὴ ἐξέλιξη τοῦ ἀνθρώπου ἦταν μιὰ διαδοχικὴ ἀνθιση τῶν ἐθνῶν. Ἐνα, ἕνα, μὲ τὴ σειρά τους — Αἰγύπτιοι, Χαλδαῖοι Ἀσσύριοι, Πέρσες, Ἕλληνες, Ῥωμαῖοι — φτάνουν διαδοχικὰ στὴν ἀκμὴ, γίνονται κανόνας τῆς ἀνθρωπότητος, προκόβουν τὸ ἔργο της καὶ ὕστερα ξεπέφτουν σιγά-σιγά, γιὰ νὰ δόσῃ τὸ ἕνα τὴ θέση του στὸ ἄλλο. Ἡ πρόοδος τῆς ἀνθρωπότητος, στοὺς προχριστιανικοὺς χρόνους, παρουσιάζει αὐτὸ τὸ θέαμα τῆς λαμπαδοδρομίας τῶν λαῶν. Ἡ λαμπάδα τοῦ πολιτισμοῦ περνᾷ ἀπὸ χέρι σὲ χέρι. Ἀπὸ τοὺς μεταχριστιανικοὺς χρόνους κάτω ἀπὸ τὸ σταθερὸ καὶ ζεστὸ φῶς τῆς μεγάλης ἰδέας τῆς ἀνθρώπινης ἀλληλεγγύης, ποῦ δὲν περιορίζεται στὰ ἄτομα, μὰ ξεχύνεται καὶ στὰ ἔθνη, ἀρχίζει νὰ πλάθεται, σιγά-σιγά, ὁ καινούργιος ρυθμὸς. Σύμφωνα μ' αὐτὸν ὅ,τι ὀνομάζουμε πρόοδος τῆς ἀνθρωπότητος δὲν πραγματοποιεῖται πιά μόνο ἀπὸ ἕνα ἔθνος κάθε φορὰ, ποῦ ἀνεβαίνει στὴν τάξη κανόνα, μ' ἀρχίζει, λίγο-λίγο νὰ παρουσιάζεται σὰν ἀποτέλεσμα τῆς σύγχρονης εἰσφορᾶς πολλῶν ἐθνῶν μαζί — ὄλων τῶν χριστιανικῶν ἐθνῶν τῆς γῆς.

ΣΠΥΡΟΣ ΜΕΛΑΣ

[Συνεχίζεται στὸ δεύτερο ἀριθμὸ τῆς «Ἰδέας»].

ΓΙΩΡΓΟΥ ΘΕΟΤΟΚΑ

ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΝΟΤΗΤΑ

Ἡ τάση τῶν λαῶν τῆς Βαλκανικῆς, καὶ γενικὰ τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου, πρὸς τὴν ἐνότητα, δὲν εἶναι βέβαια ἕνα σύγχρονο φαινόμενο. Εἶναι μιὰ πανάρχαια τάση, παλιὰ σχεδὸν ὅσο καὶ ἡ ἱστορία αὐτῆς τῆς μοναδικῆς, τῆς τόσο ταραγμένης καὶ σαγηνευτικῆς περιοχῆς τῆς Γῆς, ποῦ στέκεται τὸ πεδίο τῆς ἐπικοινωνίας τριῶν Ἡπείρων καὶ ἡ κοιτίδα τῶν πρὸ λαμπρῶν πολιτισμῶν καὶ θρησκειῶν. Κι' ἂν ἀπαλλαγούμε ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῶν προσφάτων γεγονότων τοῦ τελευταίου αἰῶνα καὶ ἀναλογιστοῦμε τὴν ἱστορία στὸ σύνολό της, βλέπουμε πὼς ἡ ἐνότητα τῆς μεγάλης αὐτῆς περιοχῆς τῆς Γῆς εἶναι ὁ ἱστορικὸς κανόνας καὶ ἡ διαίρεσή της εἶναι ἡ ἐξαιρεση, ἢ ἀνωμαλία. Ἐνότητα ἀνθόρμητη ἢ ἀναγκαστική, μὰ τόσο γερὴ καὶ πολυχρονη, ποῦ μοιάζει σὰ νὰ πηγάζει ἀπὸ τις πρὸ βαθιῆς ἀνάγκης τῆς ζωῆς τῶν ἀνήσυχων αὐτῶν λαῶν, ποῦ βράζουν ἀκατάπαντα ἀπὸ τις ὄχθες τοῦ Δούναβη ὡς τὸν Εὐφράτη καὶ τὸ Νεῖλο καὶ στροβιλίζονται γύρω ἀπὸ τοὺς ἴδιους πάντα μαγνητικοὺς πόλους: Ἀθήνα, Βυζάντιο, Ἱερουσαλήμ....

Ἡ πρώτη μεγαλεπήβολη ἐκδήλωση τῆς ἱστορικῆς αὐτῆς τάσης εἶναι ἡ μακεδονικὴ ἐνότητα, ὀρμητικὴ, ἀκατάσχετη, σὰν τὴν πλημμύρα, μὰ χωρὶς στερεῆς πολιτικῆς βάσεως, ποῦ μοιάζει σὰ μιὰ ἀπότομη ἔνωση πνευματικῶν ρευμάτων καὶ προκαλεῖ, σ' ὀλόκληρη τὴν Ἀνατολικὴ Μεσόγειο, ἕνα μοναδικό, ὡς τὰ τότε, ἀναβρασμὸ τῶν πνευματικῶν ἀξιῶν, προετοιμάζοντας κιόλας τὸν ἐρχομὸ τοῦ Μεσσία. Ἀκολουθεῖ ἡ Pax Romana, ποῦ συνεχίζεται ἀδιάκοπα μὲ τοὺς δέκα βυζαντινοὺς αἰῶνες. Ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία, διάδοχος τῆς Ρώμης, δὲν εἶναι Κράτος ἑνὸς ἔθνους, ἀλλὰ ἑνὸς πολιτισμοῦ, μιᾶς κοινωνίας λαῶν, ποῦ διατηροῦν τὰ ξεχωριστὰ γνωρίσματά τους, μὰ πιστεύουν στὶς ἴδιες πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς ἀξίες. Σκοπὸς της (ὅπως καὶ τῆς Ρώμης) δὲν εἶναι ἡ προαγωγή ἑνὸς ἔθνους, ἀλλὰ ἡ διατήρηση καὶ ἡ ὑπεράσπιση ἑνὸς πολιτισμοῦ ἐναντίον τῶν Βαρβάρων. Εἶναι ἑλληνικὴ στὸ πνεῦμα, ἀλλὰ παμβαλκανικὴ καὶ πανανατολικὴ στὴ σύνθεσή της, καὶ συχνὰ οἱ κυβερνήτες της, ἀκόμα καὶ οἱ Αὐτοκράτορες, δὲν εἶναι Ἕλληνες. Ἡ Ὄθωμανικὴ Αὐτοκρατορία, ποῦ ἰδρύεται ἀπάνω στὰ ερείπια τῆς Βυζαντινῆς, εἶναι Κράτος

ασιατικό και αντιπνευματικό, έχθρος και καταστροφέας κάθε πνευματικού πολιτισμού, αλλά με γερές βάσεις και μεγαλόπνοες πολιτικές κατευθύνσεις. Τυραννεί τους λαούς, μα διατηρεί, μερικούς αιώνες, την πολιτική και οικονομική ενότητα της Ανατολικής Μεσογείου, που είχε σπάσει στους τελευταίους καιρούς του Βυζαντίου. Ο πρώτος μεγάλος επαναστάτης μας ο Ρήγας δέν επιδιώκει τη διάσπαση της Αυτοκρατορίας και την αυτοτέλεια του Έλληνισμού, αλλά την ανατροπή της τυραννίας και την ελεύθερη ανάπτυξη και συνεργασία των λαών μες στα άπλόχωρα σύνορα του μεγάλου βυζαντινού και οθωμανικού Κράτους.

Σάν κοιτάζουμε την ιστορία, όπως έλεγα πριν, στο σύνολό της, σαν αγκαλιάζουμε, με μιὰ ματιά, ολόκληρη την πολύχρονη και αδιάσπαστη ροή της, χειραφετημένοι από τις δίκαιες ή άδικες εθνικές προκαταλήψεις μας, ο ΧΙΧος αιώνας μᾶς φαίνεται αιώνας μεγάλης βαλκανικής και ανατολικής ανισοροπίας. Σ' αυτήν την εποχή άλλωστε ο όρος **βαλκανικός** πήρε το σημερνό του νόημα, που σημαίνει ανομοιογένεια, ασυνεννοησία και ασυναρτησία. Η Όθωμανική Αυτοκρατορία, ο «άρρωστος άνθρωπος», γκρεμίζεται αγάλι-αγάλι, ακολουθώντας το μοιραίο νόμο της φθοράς και της παρακμής, και μες από τὰ ερείπια της φυτρώνουν ξαφνικά οι αδιάλλατοι βαλκανικοί εθνικισμοί, ο ελληνικός κι' ο σερβικός στην αρχή του αιώνα, ο ρουμανικός κι' ο βουλγαρικός προς τὸ τέλος. Τὰ παρδαλά Βαλκάνια στο πόδι όλα μαζί, πρωτόγονα, άστατα, θορυβώδη — άταχτα παιδιά της Εὐρώπης, όπλισμένα με επικίνδυνα άρματα, έτοιμα σὲ κάθε στιγμή για τους πιό λυσσιασμένους καβγάδες. Συνεχῶς βάζουνε φωτιά σ' όλην τὴ Χερσόνησο, από άκρη σ' άκρη και σφάζονται με άγριο ενθουσιασμό. Τὸ καθένα απ' αυτά τὰ μικρά, τὰ καταπιεσμένα και ματόβρεχτα έθνη, αγωνίζεται με πάθος νὰ **υπάρξει**, νὰ ξεχωρίσει, νὰ σώσει τὴν ιδιαίτερη προσωπικότητά του και τὴν ανεξαρτησία του. Κλείνουνται τὸ καθένα στον εαυτό του, με τυφλὸ φανατισμό, και μισοῦν θανάσιμα όποιον δέν τους μοιάζει. Η μανία τους απτὴ τῆς ανεξαρτησίας και τῆς αυτοτέλειας είναι ένα φυσικό άποτέλεσμα τῆς πολύχρονης δουλείας τους, μιὰ νόμιμη αντίδραση τῆς ζωντάνιας τους. Μὰ ἡ ενότητα τῆς Ανατολικῆς Εὐρώπης μοιάζει σὰ νὰ έσπασε με τρόπο ανεπανόρθωτο. Κι' ο τούρκικος εθνικισμός, χτυπημένος από παντοῦ, άγριεύει κι' αυτός, γίνεται έξοντωτικός, σφάζει με τὰ δυὸ χέρια, αυξάνει τὴ σύγχυση και τὸ φανατισμό. Ἀπάνω από εκατὸ χρόνια (ἄς ποῦμε ὡς τὰ 1922) τὸ διεθνικὸ δίκαιο τῶν Βαλκανίων είναι ο νόμος τῆς ζούγκλας: θὰ σὲ φάω ἢ θὰ με φᾶς!

Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὡστόσο ὅτι και σ' αυτήν τὴν εποχὴ τοῦ αδιάλλαχτου μίσους και τῆς ἀλληλεξόντωσης τῶν βαλκανικῶν λαῶν, δέν ἔλειψε ἡ τάση πρὸς τὴν ενότητα. Πάντα ὑπῆρχε, μες τὴν παραγμένη ἀτμόσφαιρα τῆς Χερσονήσου, και συχνὰ ἐκδηλώθηκε, σύμφωνη με τὸ πνεῦμα τῆς εποχῆς, πολεμόχαρη και ἱμπεριαλιστική. Ὅρισμένοι βαλκανικοὶ εθνικισμοὶ τοῦ ΧΙΧου και τοῦ ΧΧου αιώνα, ἔταξαν φανερά ὡς σκοπὸ τους, σὲ διάφορες περιστά-

σεις, τὴν ενότητα τῆς Βαλκανικῆς κάτω από τὴν ἡγεμονία ενός έθνους. Ἔτσι πίστεψαν οὖ Βούλγαροι, στὴν αρχὴ τοῦ αἰῶνα μας, πὼς εἶταν οὖ Πρώσοι τῆς Βαλκανικῆς και ξεκίνησαν στὰ 1912 για τὴν Πόλη, με τὴν πρόθεση νὰ ἐπιβάλουν από κει τὴν κυριαρχία τους σ' ολόκληρη τὴ Χερσόνησο. Ἔτσι κ' οὖ Νεότουρκοι στὰ 1908 προσπάθησαν νὰ ξαναζωντανέψουν τὴ μισογκρεμισμένη Αυτοκρατορία, κηρύττοντας τὴν ελευθερία και τὴν ισότητα τῶν βαλκανικῶν και ανατολικῶν λαῶν, κάτω από τὸ σκῆπτρο τοῦ Ὁσμάν. Ἀνάλογο εἶταν και τὸ νόημα τῆς δικῆς μας Μεγάλης Ἰδέας, που σήμαινε τὴν αναγέννηση τῆς Βυζαντινῆς Αυτοκρατορίας με τὰ παλιά της σύνορα, τὴ δημιουργία ενός Κράτους παμβαλκανικοῦ και μικρασιατικοῦ, κάτω από τὴν ἑλληνικὴ ἡγεμονία και με Ἑλληνα Βασιλιά στις άκτὲς τοῦ Βοσπόρου.

Συνηθίσαμε σήμερα, με τὴ μικροαστικὴ στενοκεφαλία μας, νὰ εἰρωνευόμαστε απτὸ τὸ μεγαλόπρεπο δράμα τῶν πατέρων μας και νὰ τὸ χαρακτηρίζουμε σὰ μιὰ καθυστερημένη και ρωμαντικὴ αναπόληση μεσαιωνικῶν θρύλων. Βέβαια ὑπῆρχαν πολλοὖ θρύλοι μες στὴ Μεγάλῃ Ἰδέα, μὰ ὄχι μονάχα θρύλοι. Ἰπῆρχε, στο βάθος, κυρίως ἡ συναίσθηση τῆς ανεπάρκειας τοῦ ἑλληνικοῦ έθνους νὰ ζήσει μοναχὸ του άπάνω στὰ βράχια του κ' ἡ ανάγκη του νὰ πραγματοποιήσει μιὰ πλατύτερη κοινωνία εθνῶν. Η τάση απτὴ ἔπαιρνε τὴ μορφή τοῦ ἱμπεριαλισμοῦ, γιατί τέτοιο εἶτανε τὸ πνεῦμα τῆς εποχῆς, τέτοιος εἶτανε τότες ο κανόνας τοῦ παιχνιδιοῦ: φανατικός εθνικισμός και ἐπικράτηση με τὴ βία. Μὰ ο ἱμπεριαλισμός, ο πόλεμος, εἶτανε τὰ μέσα κίς ὄχι ο σκοπός, τὰ μέσα που παρείχε ἡ ζωή. Κατὰ βάθος, τὸ νόημα τῆς Μεγάλῆς Ἰδέας εἶταν ἡ ενότητα, ἡ σύνθεση τῶν αντιθέσεων, ἡ κατάργηση τῆς σύγχρονης ανισοροπίας κ' ἡ ἐπιστροφή στὴν ἱστορικὴ τάξη τῆς Ανατολικῆς Μεσογείου. Και κατὰ τοῦτο οὖ ἄνθρωποι που πίστευαν στὴ Μεγάλῃ Ἰδέα, οὖ ρωμαντικοὖ αυτοὖ νοσταλγοὖ τοῦ ἑλληνικοῦ Μεσαίωνα, εἶχαν ἀσυγκρίτως πιό πλατιές ἱστορικὲς ἀντιλήψεις και πιό βαθιὰ συναίσθηση τῆς εθνικῆς μας πραγματικότητας, από τους πρακτικούς και θετικούς ἀνθρώπους τῆς παλαιοελλαδίτικῆς ρουτίνας.

Τὰ περήφανα αυτά ἰδανικά τῶν Νεοελλήνων, τῶν Νεοτούρκων και τῶν Βουλγάρων ἔδωσαν τὴ μεγάλη μάχη τους από τὰ 12 στὰ 22 στους κάμπους τῆς Μακεδονίας, τῆς Θράκης και τῆς Μικρασίας. Σάν τελείωσε τὸ παιχνίδι και ξεκαθαρίστηκαν οὖ λογαριασμοὖ, καταλάβαμε πὼς κανεὖς μας δέν εἶταν ἀρκετὰ δυνατὸς ὡστε νὰ ἐπιβάλλει τὴν ἡγεμονία του στους άλλους. Για νὰ σταματήσει ἡ ἀλληλεξόντωση τῶν φανατισμένων εθνῶν δεχτήκαμε ὄλοι τὴν ἀνταλλαγὴ τῶν πληθυσμῶν. Φαίνεται πὼς εἶταν ἡ μόνη λύση, στο σημείο που εἶχανε φτάσει τὰ πράματα. Ἔτσι σχηματίστηκαν Κράτη με αὐστηρὸ εθνικὸ χαρακτήρα και κατὰ κανόνα με ἀσήμαντες μειονότητες, που διακήρυξαν ὅτι θεωροῦν τὰ σύνορα τοῦ 1922 ὡς ὀριστικά και δέν ἔχουνε πιὰ ἑδαφικὲς βλέψεις. Οὖ πολιτικοὖ κ' οὖ διπλωμάτες δήλωσαν, σ' ὄλους τους τόνους, πὼς τὸ Ἀνατολικὸ Ζήτημα τελείωσε, λύθηκε για πάντα και ἀνήκει στὴν ἱστορία.

Δὲν ὑπάρχει πιά Μεγάλη Ἰδέα, μᾶς εἶπαν, δὲν ὑπάρχουν ἐθνικὲς διεκδικήσεις καὶ ἀλύτρωτοι ἀδελφοί, ξεφλήσαμε μ' αὐτὴν τὴν ὑπόθεση, καὶ τώρα θὰ καθήσουμε φρόνιμα-φρόνιμα νὰ νοικοκυρέψουμε καὶ νὰ συγυρίσουμε τὸ σπιτικό μας, δίχως νὰ σκοτίζουμε κανέναν μήτε κανεὶς νὰ μᾶς σκοτίζει. Καὶ βέβαια στὴ θεωρία οἱ ὁδηγοὶ μας εἶχανε δίκιο. Δὲν ὑπάρχει πιά τὸ Ἀνατολικὸ Ζήτημα τέτοιο πὺν τὸ γνώρισαν οἱ προηγούμενες γενεές. Ὑπάρχει ὁμως τοῦτο τὸ πολὺ σημαντικό γεγονός : ὅτι, ἔτσι ὅπως ἐγιναν τὰ πράματα, **δὲν μπορούμε νὰ ζήσουμε.**

Φυτοζωοῦμε ὅλοι οἱ Βαλκανικοὶ μὲ τὸν πιὸ ἄθλιο τρόπο. Ἡ Χερσόνησο δὲν ἀναπνέει καλά, χωρισμένη καθὼς εἶναι σὲ μικρὰ καὶ ἀνοργάνωτα Κράτη, ἀνίκανα νὰ συντηρήσουνε τὸν πληθυσμὸ τους. Ὁ πλοῦτος της δὲν μπορεῖ νὰ κυκλοφορήσει καὶ σαπίζει ἀχρησιμοποίητος στὸν τόπο τῆς παραγωγῆς του. Οἱ λαοὶ της ἔχασαν τὴν ἐλεύθερη ἐπικοινωνία τους, μένουνε φυλακισμένοι μὲς στὰ τεῖχη τους, χωρὶς ὀρίζοντες, χωρὶς τὰ ἀπέραντα πεδία δράσης πὺν εἶχαν ἄλλοτε. Τὰ βαλκανικὰ Κράτη εἶναι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον χρεωκοπημένα καὶ ὁμολογοῦνε τὴν οἰκονομικὴ καταστροφὴ τους, ἔξὸν ἀπὸ τὴν Τουρκία, πὺν προφασίζεται ἀκόμα ὅτι περνᾷ μιὰ περίοδο ἀνόρθωσης καὶ ἀκμῆς. Μὰ κανεὶς δὲ γελιέται μαζί της, παρὰ τὰ ἐνθουσιώδη σχόλια τῶν πολιτικῶν, τῶν διπλωματῶν καὶ τῶν δημοσιογράφων. Ξέρουμε πολὺ καλά τι συμβαίνει ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ τοῦ Αἰγαίου. Ἄλλαξε ἡ μορφή τοῦ τουρκικοῦ Κράτους, ἡ νομοθεσία, τὸ ἀλφάβητο, τὸ καπέλλο, μὰ τὸ ἔθνος τους ψευτοζει καὶ μαραίνεται μέρα μὲ τὴ μέρα. Τὸ δεκάχρονο κεμαλικὸ πείραμα εἶχε σκοπὸν, πρὶν ἀπ' ὅλα, τὴν πλέρια καὶ τέλεια πολιτικὴ καὶ οἰκονομικὴ αὐτάρκεια τῆς Τουρκίας—ὄχι μόνο τῆς χώρας, μὰ καὶ τοῦ ἔθνους. Γιὰ τοῦτο θελήσανε καὶ ἐπιτύχανε τὴν ἀνταλλαγὴ τῶν πληθυσμῶν, γιὰ νὰ ζήσουνε μόνοι τους καὶ νὰ μὴν ἔχουν τίποτα κοινὸ μὲ τὰ ἄλλα ἔθνη. Μὰ ἀπ' αὐτὴν τὴν ἀποψη τὸ πείραμα ἀπότυχε ὁλότελα. Δὲν μπορούνε νὰ ζήσουνε μόνοι τους. Ὁ λαὸς τους ὑποφέρει περισσότερο ἀπὸ ὅλους τοὺς βαλκανικοὺς λαοὺς καὶ δὲ σώζεται μὲ τοὺς ἐπιφανειακοὺς μοντερνισμοὺς τῆς Πόλης καὶ τῆς Ἀγκυρας. Τὸ κατὰλαβαν σήμερα, μὰ δὲν καταδέχονται ἢ δὲν τολμοῦν νὰ τὸ ποῦν. Δὲν εἶναι εὐκολο πρᾶμα νὰ ὁμολογήσει τὴν ἀποτυχία της μιὰ τέτοια ἀγέρωχη καὶ ὑπεροπτικὴ στρατοκρατία.

Κανεὶς μας δὲν μπορεῖ νὰ ζήσει μόνος του. Κανεὶς μας δὲν εἶναι ἱκανοποιημένος μὲ τὴ σημερινὴ κατάστασι τῶν πραγμάτων. Δὲν τελείωσε λοιπὸν τὸ Ἀνατολικὸ Ζήτημα κ' ἄς πᾶ νὰ λένε οἱ ὑπεύθυνοι κυβερνήτες. Τὸ ζήτημα ζεῖ πάντα καὶ βασιλεύει κ' οἱ λαοὶ τὸ ξέρουν. Νιώθουν πολὺ βαθιὰ πὺν πρέπει νὰ ἀλλάξει **κάτι**, νὰ γίνε **κάτι**. Μὰ τί; Νὰ γίνε πόλεμος; Εἶπαμε ὄχι καὶ τὸ εἶπαμε εὐλικρινά, γιὰτὶ εἶδαμε πὺν ὁ πόλεμος δὲν εἶναι μιὰ λύσι.

Οἱ βαλκανικοὶ ἱμπεριαλισμοὶ τσακίστηκαν, ὁ καθένας μὲ τὴ σειρὰ του, καὶ ἀναγκάστηκαν νὰ παρατήσουν τὸν ἀγῶνα, ἀφοῦ κανεὶς τους δὲν εἶταν ἱκανὸς νὰ καταργήσει τοὺς ἄλλους καὶ νὰ ξαναϊδρῦσει, μοναχὰ μὲ τὶς δικές

του δυνάμεις, τὴν Αὐτοκρατορία. Αἰσθανόμεστε πὺν πρέπει νὰ βροῦμε κάτι ἄλλο, κάτι πὺν ἀρχίζει ἴσως νὰ βρῖσκεται μόνο του. Ἡ ἱστορικὴ τάση πρὸς τὴν ἐνότητα προσαρμόζεται ὁλοένα στὸ πνεῦμα καὶ στὶς συνθήκες τῆς ἐποχῆς, ἀχρηστεύει τὰ σκουριασμένα μέσα τοῦ παρελθόντος, ἀλλάζει ἀνθόρμητα τὸ ρυθμὸ της καὶ τὴ φρασεολογία της. Χτὲς εἶχε ὡς ἔμβλημα τὸν ἐθνικισμό. Σήμερα μιᾷ στὸ ὄνομα τῆς δικαιοσύνης, τῆς εἰρήνης, τῆς ἀδελφοσύνης τῶν ἔθνων. Θέτει κιάλας, μπροστὰ στὰ μάτια τῶν βασανισμένων λαῶν, ἕνα νέο ἰδανικὸ, ἀνάλογο μὲ τὶς ἀπαιτήσεις καὶ τὶς κατευθύνσεις τοῦ καιροῦ μας: τὴν εἰρηνικὴ ἀναγέννησι τῆς Αὐτοκρατορίας μὲ τὴ μορφή μιᾶς ἐλεύθερης Συμπολιτείας.

Ἡ ἱστορία συνεχίζει τὴ ροή της μὲ ἀλύγιστη ἐπιμονή. Ἡ ἱστορία **θέλει** τὴν Αὐτοκρατορία— μὲ ὁποιοδήποτε τύπο, μὲ ὁποιαδήποτε μέσα, μὲ ὁποιαδήποτε πρόφασιν. Ἡ ἴδια πάντα ζωικὴ τάση, ἀκατάλυτη μὲς στὸ πέρασμα τῶν αἰώνων, προκαλεῖ σήμερα τὶς Βαλκανικὲς Διασκέψεις καὶ ξεσκεπάζει τὰ προβλήματα καὶ τὶς ἐλπίδες τῆς ἐνότητος. Δὲν μπορούμε νὰ ἀνασάνουμε ἐλεύθερα μὲς στὰ χρεωκοπημένα αὐτὰ Κρατίδια, στὶς ἀσφυκτικὲς αὐτὲς κοινωνίες, στὶς ἀνόητες αὐτὲς élites, πὺν μαϊμουδίζουν ἀπὸ μακριὰ τὴν Εὐρώπη. Μᾶς λείπουν οἱ φυσικὲς προϋποθέσεις τῆς ἀνάπτυξης τῶν ἔθνων, ἡ ἀπλοχωριά, ἡ ἀνεση, οἱ πλατιοὶ ὀρίζοντες, ἡ αὐτοπεποιθήσι. Αἰσθανόμεστε ἀμυδρὰ πὺν ἡ ἔνωσι τῶν ὕλικῶν μας δυνάμεων, ἡ σύνθεσι τῶν πνευματικῶν μας ἀντιθέσεων, δίχως νὰ καταλύσουν τὶς ἐθνικὲς μας προσωπικότητες, θὰ δεκαπλασιάσουν τὶς δημιουργικὲς ἱκανότητές μας καὶ θὰ μᾶς χειραφετήσουν. Εἴμαστε μικροὶ καὶ φτωχοὶ καὶ καταφρονεμένοι. Θὰ γίνουμε ὅλοι μαζί κάτι **μεγάλο**, κάτι πὺν εἶναι μιὰ ἐπιτακτικὴ ἀξίωσι τῆς ἱστορίας μας, τῆς ζωῆς μας. Μὰ πότε; Μὰ πὺν;

Τὰ ἐμπόδια φαίνονται σήμερα βουνά. Φτερουγίζει ὁμως μιὰ ὠραία Ἰδέα μὲς στὴν ἀτμόσφαιρα τῆς Χερσονήσου, σύμβολο ἴσως καὶ προάγγελος μιᾶς νέας ἐποχῆς, μιᾶς μελλοντικῆς παιδείας. Κ' οἱ λαοὶ μας, μὲς στὶς τόσες κακομοιριές τους, ἔχουν καὶ τὸ ἀνεκτίμητο χάρισμα ὅτι εἶναι ἀξεστοὶ καὶ ἀφθαρτοὶ, ὅτι τὸ σαράκι τῆς δυτικῆς παρακμῆς δὲν ἄγγισε ἀκόμα τὴ χωριάτικη ὑγεία τους. Πρωτόγονα Βαλκάνια! Ζωηροὶ ἔφηβοι, πὺν δὲν ἀρχισαν ἀκόμα τὴν καριέρα τους, πὺν δὲ χάρηκαν ἀκόμα τὴ ζωὴ καὶ λαχταροῦν ὁλόψυχα νὰ ζήσουν κ' αὐτοὶ μὲ τὴ σειρὰ τους, νὰ δημιουργήσουν κάτι δικὸ τους. Τὸ μέλλον τοὺς ἀνήκει ἀν ξέρουν νὰ χρησιμοποιήσουν τὶς πρωτόγονες ὁρμές τους.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΘΕΟΤΟΚΑΣ

«ΟΙ ΔΥΟ ΠΗΓΕΣ ΤΗΣ ΗΘΙΚΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΘΡΗΣΚΕΙΑΣ»
 ΤΟΥ HENRI BERGSON

Τὸ τελευταῖο βιβλίο τοῦ μεταφυσικοῦ τῆς «Ζωϊκῆς Ὁρμῆς» ἔρχεται νὰ στεφανώσῃ τὴ θαυμαστότερη φιλοσοφικὴ σταδιοδρομία τῆς ἐποχῆς μας. Ἐνα ἀκόμη μνημεῖο κοντὰ στ' ἄλλα τρία, πού τὴ λαμπρύνουν : τὸ δοκίμιο γιὰ τὰ «Ἄμεσα δεδομένα τῆς συνείδησης»—ἀνυπέβλητο δείγμα φιλοσοφικῆς ἀνάλυσης γιὰ τὸν Ἐμίλ Μεγερόν—τὴν «Ὑλὴ καὶ μνήμη», ὅπου ξετυλίγεται ἡ ἀποφασιστικώτερη προσπάθεια στὴν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας γιὰ τὴν ἀπόδειξη τῆς πραγματικότητος τοῦ πνεύματος, καὶ τὴ «Δημιουργικὴ ἐξέλιξη», «τὸ θεῖο αὐτὸ φανέρωμα», κατὰ τὸ χαρακτηρισμὸ τοῦ Οὐίλλιαμ Τζέιμς. «Οἱ δυὸ πηγὲς τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς θρησκείας» εἶναι τὸ φυσικὸ καὶ ἀπαραίτητο συμπλήρωμα τοῦ μερξονικοῦ ἔργου. Μὲ ἀλύγιστη συνέπεια μὰ καὶ μὲ φειδίσια δεξιότητά τινάζονται, τραβοῦν, ἀνταμώνουν, χωρίζουν, ξανασιμῶνουν τὰ πολλαπλᾶ μοτίβα, πού, στὰ προηγούμενα βιβλία, σὰν ἀπὸ ἀκατάσχετο πνευματικὸ ὄργανο, βρίσκονται ξένοιαστα σπαρμένα. Ἐδῶ, πέρα γιὰ πέρα ἀποκαλύπτεται ἡ βαθιὰ μουσικότητα, ἡ πολυφωνικὴ ὑφὴ τῆς μερξονικῆς σκέψης. Ἐδῶ, πραγματοποιεῖ τὶς τελικὰ συνθέσεις τῆς καὶ βρίσκει τὴν ἐνότητά τῆς.

Εἶναι ἀλήθεια πὼς οἱ προσεκτικοὶ μελετητὲς τοῦ φιλοσόφου εἶχαν προαισθανθεῖ τὴν ἐνότητα αὐτὴ καὶ προεξοφλήσει ὡς ἓνα σημεῖο τὶς συνθέσεις του. Στὸ δοκίμιο γιὰ τὰ «Ἄμεσα δεδομένα τῆς συνείδησης» βρίσκονται τὰ σπέρματα ὅλης τῆς κατοπινῆς του ἐργασίας. Καὶ ὅμως τὸ πλῆθος τῶν θαυμαστῶν καὶ τῶν ἀντιπάλων του περίμενε μὲ ἀσυγκράτητη ἀνυπομονησία τὸ τελευταῖο ἔργο του. Δυὸ εἶναι κυρίως οἱ λόγοι αὐτῆς τῆς παγκόσμιας ἀναμονῆς. Πρῶτα—πρῶτα, ἀπὸ τὰ 1907, ἀφ' ὅτου βγήκε ἡ «Δημιουργικὴ ἐξέλιξη», ἐκτὸς ἀπὸ τὴν «Durée et Simultanéité» καὶ κάτι ἀνατυπώσεις, ὁ φιλόσοφος δὲν εἶχε δημοσιεύσει τίποτε. Οὐσιαστικά, ἡ σιωπὴ του βάσταξε 25 χρόνια. Ὅχι πὼς οἱ ἀναγνώστες του δὲν εἶναι συνειδημένοι νὰ περιμένουν. Ὁ Σταντᾶλ θέλει τὸν ἔρωτα «τὴ μεγάλη ὑπόθεση τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς». Γιὰ τὸν Μερξόν, δὲν ὑπάρχει σπουδαιότερο πρᾶγμα ἀπὸ τὸ ἔργο. Ἀδύνατο νὰ φανταστῇ κανεὶς πῶς εὐσυνείδητο συγγραφέα. Ὁ παραμικρὸς νυγμὸς ἀγοῦρης φιλοδοξίας, οὔτε ἴχνος προχειρότητας, καμμιά ἀμέλεια. Γιὰ κάθε βιβλίο, δουλεύει χρόνια. Πολλοὺς ἐπηρέασε, ἓνα σωρὸ

τὸν ἀντίγραψαν μὰ στὴν πειθαρχία κανεὶς δὲν τόλμησε νὰ συναγωνιστεῖ μαζί του. Ὅπαδοὶ τοῦ μεγάλης ὀλκῆς, σὰν τὸν Πεγκύ καὶ τὸ Σορέλ, εἶναι φοβεροὶ κακογράφοι κι' ἄτσαλοι συγγραφεῖς.

Ἐπειτα, μέσα σ'αὐτὸ τὸ τέταρτο αἰῶνα, ἄλλαξε κάμποσες φορὲς ἡ μορφή τοῦ κόσμου. Ἡ ἀναταραγμένη ἀπὸ ἀόριστες ἀνησυχίες προπολεμικὴ περίοδος, κατόπι ὁ πόλεμος, τὸ «Γεγονός», πού στὸν πρῶτο του ἀντίκτυπο μέσα του ἀφιερώνει ὁ φιλόσοφος ἀπαράμιλλες σελίδες, τέλος τὸ χάος, ὅπου παραδέρνουμε σήμερα, τὸ δέος τοῦ γενικοῦ καταποντισμοῦ, ἡ ἀγωνιώδης ἀναζήτησις σωτηρίας. Πὼς βλέπει τὸ κατάντημα τῶν λαῶν ὁ φιλόσοφος ; Πού τὸ ἀποδίδει ; Ἐχει νὰ προτείνει φάρμακο ὁ ἀνθρωπιστής, πού, στὴν ἀρχὴ τοῦ πολέμου, μέσα στὴν ἀκαδημία τῶν ἠθικῶν καὶ πολιτικῶν ἐπιστημῶν, ἔβγαλε τὴ μεγαλύτερη κραυγὴ ὀργῆς γιὰ τὸ ἔγκλημα, πού εἶχε ὀργανωθεῖ κατὰ τῆς ἀνθρωπότητος, ὁ στοχαστής, πού μὲ μαθηματικὴ ἀκρίβεια προφήτεψε ἐν ὄνοματι τῆς φιλοσοφίας τὸν τὴν ἔκβαση τῆς μεγάλης περιπέτειας ; Ἐρωτήματα πού πρόβυλλαν τόσο πῶς ἀνυπόμονα ὅσο ὅλος ὁ κόσμος ἤξερε πὼς ὁ φιλόσοφος εἶχε ἀρχίσει νὰ δουλεύει, εὐθύς μετὰ τὴ «Δημιουργικὴ ἐξέλιξη», ἐπάνω στὴν ἠθικὴ καὶ πὼς μοιραῖα θ' ἀντάμωνε στὸ δρόμο του τὰ τραγικὰ προβλήματα τοῦ καιροῦ μας. Καὶ δὲ γελᾶστηκαν ὅλοι ὅσοι μαθήτευαν στὸ σχολεῖο τῆς μερξονικῆς ἀναμονῆς. Ἡ ἀρρώστεια τῆς ἀνθρωπότητος δὲν ἀφήκε διόλου ἀδιάφορο τὸ φιλόσοφο. Ἐνα ὀλάκαιρο σχεδὸν κεφάλαιο τοῦ βιβλίου του εἶναι ἀφιερωμένο στὴ διάγνωση τῆς, στὶς προϋποθέσεις καὶ τὴ θεραπεία τῆς. Ἄς μὴ παρεξηγηθεῖ ὅμως ἡ «ἐπικαιρότητα» τοῦ ἔργου. Εἶναι καθαρὰ συμπτωσιακὴ. Ὁ ὀρμαγδὸς τῆς ἐποχῆς, οἱ στριγγεὲς κραυγὲς τῆς λύσσης καὶ τοῦ μίσους, τὰ βουγγητὰ τῆς ἀγωνίας δὲν ἐκβίασαν τὴ σκέψη τοῦ φιλοσόφου οὔτε θόλωσαν τὴν κρίση του. Δὲ φτάνουν σὰ μιάσματα ὡς ἐκεῖ πού βρίσκεται. «Σ' ἓνα θεό, λέει, πού θὰ κύτταζε ἀπὸ ψηλά, τὸ ὄλο θὰ φαινότανε ἀδιαίρετο, σὰν τὴν ἐμπιστοσύνη τῶν λουλουδιῶν, πού ἀνοίγουνε τὴν ἀνοιξη». Σὲ μιὰ συζήτηση γιὰ τοὺς ἰδεολογικοὺς ἀντίπαλους τοῦ φιλοσόφου, ὁ Ἄλμπερ Τιμπωντέ εἶπε χαρακτηριστικώτατα πὼς ὁ μεγαλύτερος ἐχθρὸς του δὲν εἶναι κανένας σύγχρονος, μὰ ὁ πανάρχαιος ἀδιάλλαχτος ἀρνητὴς τῆς κίνησης, ὁ Ζήνων ὁ Ἐλεάτης. Ἐν τούτοις ἡ δλύμπια ἀταραξία, πού μ' αὐτὴ ἐπισκοπεῖ ὁ Μερξόν τὰ πράγματα, δὲν τὸν ἀποτραβάει ἀπὸ τὸ θέαμα τῆς κακομοιριάς τῶν ἀνθρώπων, «τῶν μέτριων κατοίκων τῆς γωνιάς τοῦ Σύμπαντος πού ὀνομάζεται ἡ Γῆ». Οὔτε δίνει τόπο στὴν ὀργὴ ἀνανεώνοντας τὸ πλατωνικὸ παράδοξο γιὰ τὴ φύση καὶ τὴν πραγματοποίησι τῆς ἠθικῆς. Κάποτε, ὁ συγγραφέας τοῦ Συμπόσιου εἶχε ἀναγγεῖλει πὼς θὰ μιλοῦσε γιὰ τὸ ἀγαθόν. Χαλασμὸς κόσμου στὸ μάθημα του. Ὅλοι περίμεναν τὴν ἀποκάλυψη. Καὶ τί ἀπογοήτευση, στὸ τέλος. Ἐπρόκειτο γιὰ κύκλους, τρίγωνα καὶ τὰ τοιαῦτα.—Ἡ συμπόνια τοῦ Μερξόν γιὰ τὰ δεινὰ τῆς ἀνθρωπότητος εἶναι ὀλοφάνερη. Ἡ ἀνάγκη τῆς ἀμεσης ἀνακούφισης δὲν τοῦ ξεφεύγει : «... μὰ ἀπόφαση ἐπιβάλλεται. Ἡ ἀνθρωπότητα

στενάζει, μισοτσακισμένη κάτω από τὸ βάρος τῶν προόδων, πού ἔκανε». Μὰ ἡ θεραπεία, πού συνιστάει, ἀπέχει σταθμούς καὶ παρασάγγας ἀπὸ τὰ γιαιτρικά τῆς πιάτσας. Μερικοὶ θὰ χαμογελάσουν. Ἄλλοι θὰ σταυροκοπηθοῦν. Οἱ οἰκονομολόγοι θὰ φρυάξουν. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ εἶναι ἡ πληγὴ τῆς ἐποχῆς. Τὴν πήραμε πολὺ στὰ σοβαρὰ καὶ μᾶς τιμωροῦν γι' αὐτὸ σκληρότατα. Μέσα στὰ νούμερα ἔχασαν τὴν ψυχὴ τους, ἐν ὀνόματι τους ζητοῦν ἐπὶ πίνακι καὶ τὴν ψυχὴ τῆς ἀνθρωπότητος.

I

«Οἱ δυὸ πηγὲς τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς θρησκείας» ἀποτελοῦν μιὰ νέα ἀπόδειξη τῆς ἀλήθειας ὅτι τὰ ὁποιασδήποτε κατηγορίας φαινόμενα δὲν ἐπαρκοῦν στὸν ἑαυτὸ τους, ὅτι, γιὰ νὰ πετύχουμε τὴν ἱκανοποιητικὴ ἐξήγηση, εἶναι ἀπαραίτητο νὰ τὰ ὑπερβοῦμε. Ἐποὶ κατάφερα ἕνα γερὸ χτύπημα κατὰ τῆς γενικῆς θεωρίας τοῦ θετικισμοῦ, ἔρχεται τώρα ὁ Μπερξὸν νὰ φανερώσει τὴ φτώχεια του στὴν ψυχολογία καὶ τὴν κοινωνιολογία. Οἱ δυὸ αὐτὲς πειθαρχίες προχώρησαν ὑπέροτρα στὸ δρόμο τῆς ἀνεξαρτησίας. Οἰστηλατημένες ἀπὸ τὴ λαχτάρα τῆς αὐτοτέλειας, τόσο πολὺ ἀπομακρύνθηκαν ἀπὸ τὴ βάση τους κι' ἀπομονώθηκαν ἀπὸ τὶς ἄλλες ἀναζητήσεις, τόσο πολὺ πρὸ πάντων ἀγνόησαν τὶς συνθετικὲς προσπάθειες, πού θάναί πάντα ὁ κλῆρος καὶ τὸ προνόμιο τῶν λίγων διαλεχτῶν, ὥστε ἔχασαν ὀλότελα τὶς δυνατότητες καὶ τὸν προορισμὸ τους. Ἀποσπώντας τὸ ἀντικείμενο τους ἀπὸ τὶς ὑπόλοιπες περιοχὲς τῆς πραγματικότητας, πίστεψαν πῶς εἶναι δυνατό, μὲ μόνον τὰ ἐφόδια τους, νὰ ἐξηγήσουν «ἐπιστημονικῶς» τὸ καθεὶ στὸν κύκλο τους, ὡς καὶ τὰ πρωταρχικά, τὰ σκοτεινότερα φαινόμενα. Δὲν εἶδαν ὅτι, στὴν περιοχὴ τους, καμμιά ὀλικὴ ἐξήγηση δὲν μπορεῖ νὰ στηριχθεῖ ἀποκλειστικά στὰ πορίσματα τους. Τοὺς ξέφυγε πῶς τὸ ἀντικείμενο τους συνέχεται μὲ ἄλλα, πῶς οἱ ἴδιες δὲν εἶναι παρὰ ὄργανα, μέσα γιὰ τὸ καθολικὸ γνωστικὸ ἐγχεῖρημα. «Τὸ πᾶν εἶναι σκοτεινόν, ἂν ἀρκεστεῖ κανεὶς σὲ ἀπλὲς ἐκδηλώσεις», λέει ὁ φιλόσοφος. Οἱ κομματιαστὲς ἐξηγήσεις παραπέμπουν ἢ μιὰ στὴν ἄλλη, ἀπεριόριστα, δίχως διέξοδο. Ἀδύνατο νὰ βρεθεῖ ἔτσι τὸ κλειδί τῆς πραγματικότητας. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ὁ ἀκοίμητος πόθος τῶν οὐσιαστικῶν ἐξηγήσεων, ἡ κρυφὴ συναίσθησις τῆς ἀτροφίας τῶν μερικῶν πορισμάτων. Ἐξ οὗ καὶ οἱ τραβηγμένες ἀπὸ τὰ μαλλιά ὑποθέσεις, τὰ σπασμωδικὰ γενικά συμπεράσματα, οἱ ἀφελεῖς κοσμοθεωρίες. Ἐνας ἀντιπρόσωπος τῆς παθολογικῆς ψυχολογίας ἀπὸ τοὺς σημαντικώτερους, δὲν ἀρκιέται στὶς ἐπιτυχίες του μέσα στὸν κλάδο του. Ζαλισμένος ἀπὸ τὴν παγκόσμια ἀπήχησι τῶν πρώτων ἐργασιῶν του, θεωρεῖ ἀπαραίτητο νὰ ἐξηγήσει τὸ σύμπαν μὲ τὸ γεννητήσιο ἔνστικτο. Ἄλλος πάλι κοινωνιολόγος, ἀπὸ τοὺς σεβαστότερους, ἴσως ὁ σεβαστότερος, φρονεῖ ὅτι ἡ

κοινωνία ἐξηγεῖται μόνον τῆς καὶ πῶς τὸ καθεὶ ἀπ' αὐτὴ πηγάζει. Λάθη, πού ὀφείλονται στὴν κακὴ ἀντίληψη τῆς ἀποστολῆς αὐτῶν τῶν ἐντοπισμένων ἐρευνῶν. Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, ἡ καθεμιά θέλει ν' ἀγνοεῖ ἀγέρωχα τὸ τί γίνεται παραπέρα. Καὶ ἴσως αὐτὴ ἡ στάσις νὰ ἦταν ἀνεκτὴ, ἂν ἔμενε ἀναλλοίωτη ὡς τὸ τέλος. Ἄλλὰ πολὺ συχνὰ ἀλλάζει. Ὑστερα ἀπὸ μερικὲς προσπάθειες κι' ἐπιτυχίες νομίζουν πῶς μποροῦν ἄφοβα νὰ ἐπιδοθοῦν στὴ γυμναστικὴ τῶν γενικεύσεων. Καὶ οἱ πλάνες αὐτὲς βαραίνουν σ' ὅλη τὴν κατοπινὴ ἐξέλιξη τους, ἀπαράλλακτα ὅπως τὰ στραβοπατήματα τοῦ ξεκινήματος ἐπηρέαζον τὴ σταδιοδρομίαν τῶν ἀτόμων. «Τὸ μέλλον μιᾶς ἐπιστήμης, λέει ὁ Μπερξὸν, ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν τρόπο, πού μ' αὐτὸν ἐξ ἀρχῆς τεμάχισε τὸ ἀντικείμενο τῆς. Ἄν εἶχε τὴν τύχη νὰ τὸ χωρίσει κατὰ τὶς φυσικὲς ἀρθρώσεις, σὰν τὸν καλὸ μάγερα, γιὰ τὸν ὁποῖο μιλεῖ ὁ Πλάτων, λίγο ἐνδιαφέρει ὁ ἀριθμὸς τῶν κομματιῶν πού θᾶχει κάνει· καθὼς ὁ τεμαχισμὸς θᾶχει προετοιμάσει τὴν ἀνάλυση σὲ στοιχεῖα, θὰ κατέχει κανεὶς στὸ τέλος μιὰ ἀπλοποιημένη ἀναπαράστασις τοῦ ὅλου». Δυστυχῶς ἡ βιάσις τῶν πειθαρχιῶν, γιὰ τὶς ὁποῖες ἔγινε λόγος, ὄχι μόνον ἀποκλείει τὴν προεξόφλησι τοῦ ὅλου, ἀλλ' οὔτε τὰ μέρη του ἀφήνει νὰ φανερωθοῦν καλὰ-καλὰ. Τὸ περίγραμμα τους μένει θαμπὸ καὶ φευγαλέο, ἀλάκαιρες περιοχὲς τῆς πραγματικότητας ἀνεξερεύνητες, κάποτε κι' ἀνυποψίαστες. Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, ἡ «ἐπιστημονικὴ» δουλειὰ τους πολὺ ἀπέχει ἀπὸ τοῦ νὰ δίνει ὅ,τι θὰ μπορούσε. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, μὲ τὴ μεγαλύτερη ξενιασιά παραβιάζουν τὰ δικαιώματα τῆς μεταφυσικῆς. Ἄλλὰ τὰ τοῦ Καίσαρος τῷ Καίσαρι. Δὲν καταπατεῖ κανεὶς ἀτιμωρητὴ ξένα οἰκόπεδα, ἰδίως ὅταν συμβαίνει ν' ἀνήκουν στὴ μεταφυσικὴ. Ἐκεῖ ψηλά, ὁ ἀέρας εἶναι λιγοστός καὶ στοὺς περισσότερους κόβεται ἡ ἀνάσα. Οὔτε οἱ ἐγκλιματισμοὶ προκόβουν. Μόνον στὰ γεννήματα καὶ θρέμματα τῆς ἀφιλόξενης αὐτῆς τοποθεσίας ἡ ζωὴ εἶναι δυνατὴ.

Τὰ προβλήματα τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς θρησκείας εἶναι ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα. Ἄνεκαθεν οἱ μεταφυσικοὶ τὰ θεώρησαν τῆς δικαιοδοσίας τους. Εἶναι τόσες οἱ προϋποθέσεις καὶ οἱ προεκτάσεις τους, ὥστε μόνον σὰ μέρη ἑνὸς ὅλου μποροῦν νὰ ἐννοηθοῦν. Εἴτε γιὰτὶ ἄρχισε ἀπὸ αὐτὰ κι' ἀναγκάστηκε ν' ἀπλωθεῖ ἀπεριόριστα εἴτε γιὰτὶ ξεκινώντας ἀπ' ἄλλου τ' ἀντάμωσε στὸ δρόμο του, τὸ βέβαιο εἶναι ὅτι κανένας μεταφυσικὸς ἄξιός τοῦ ὀνόματος δὲν τ' ἀγνόησε. Ἐναντίον αὐτοῦ τοῦ καθεστῶτος, ὁ θετικισμὸς ἐπαναστάτησε. Δὲν μᾶς ἐνδιαφέρει, εἶπε, ποιά εἶναι ἡ πεμπτουσία τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς θρησκείας. Ἴσως - ἴσως νᾶναι πλᾶσμα τῆς γόνιμης φαντασίας τῶν μεταφυσικῶν. Ἐμεῖς ἕνα πρᾶγμα ξέρουμε κι' αὐτὸ μᾶς φτάνει: ἡ ἠθικὴ καὶ ἡ θρησκεία εἶναι δοσμένες στὰ πράγματα. Γιὰ μᾶς, δὲν ὑπάρχει ἡ ἠθικὴ καὶ ἡ θρησκεία ἀλλὰ μόνον ἠθικὲς καὶ θρησκευτικὲς. Ἄντι νὰ κυνηγοῦμε σκιές, θ' ἀδράξουμε τὴν ἀπτη πραγματικότητα. Τὴν ἀδράξε; Ἴσως νὰ μὴ εἶναι σωστὸ νὰ ὑποτιμᾶται ἡ ἀξία τῆς συμβολῆς τῶν θετικιστῶν στὴ γνώσι τῆς πραγματικότητας. Στὴν περιοχὴ τοῦ συγκεκριμένου, ἔρριξαν ἀφθονο φῶς. Οἱ κοινωνιολογικὲς θρησκευ-

τικὲς ἔρευνες μᾶς μάθανε κάμποσα πράγματα. Καὶ εἶναι πολὺ χρήσιμο νὰ συνεχιστοῦν. Ἄλλὰ τὸ συγκεκριμένο εἶναι ἀνεξάντλητο. Ὡς τὴ συντέλεια τῶν αἰώνων, θὰ τὸ ψιλοσκοκινίζουμε. Κι' οὔτε φαίνεται πὼς στὸ τέλος θᾶμασε πολὺ σοφώτεροι. Ἡ ἱστορικὴ ἀρχὴ τῶν πραγμάτων — ἂν αὐτὴ ἡ ἀρχὴ ἔχει κανένα νόημα — μᾶς ξέφυγε μιὰ γιὰ πάντα. Καὶ τὸ τέλος ἄδηλο. Δὲν ξέρουμε καλὰ - καλὰ ἂν θὰ ὑπάρξει τέλος. Κι' ἐν τῷ μεταξύ λαχταροῦμε νὰ μάθουμε τί σημαίνουν αὐτὰ τὰ ἐπίμονα καὶ παγκόσμια φαινόμενα, πού λέγονται θρησκεία καὶ ἠθικὴ. Κι' ἐν τῷ μεταξύ — κι' αὐτὸ εἶναι τὸ χειρότερο, τὸ ἀθεράπευτο κακὸ — γεννιοῦνται μεταφυσικοί, ὅπως γεννιοῦνται ποιητές, μουσικοί, ζωγράφοι κι' ἄλλα ἄχρηστα ὄντα. Ὅσο φυτρώνουν αὐτοὶ οἱ περιέργοι ἄνθρωποι κι' ὅσο τοὺς ἀνέχεται ὁ κόσμος, κάτι παραπάνω, ὅσο τσιτώνει τὸ αὐτὶ γιὰ ν' ἀκούει ποῦ καὶ ποῦ τὸ σχιζοφρενικὸ μονόλογο ἢ διάλογο τους — ἄλλη ἀκατανόητη συνήθεια τῶν μεταφυσικῶν: δὲ συζητοῦν παρὰ ἀναμεταξύ τους — οἱ θετικιστὲς θὰ διαρρηγνύουν τὰ ἱμάτια τους. Καὶ δὲ θὰ πάθουν νὰ ὑποφέρουν παρὰ ἂν τὸ χωνέψουν μιὰ γιὰ πάντα πὼς ἄλλη ἢ δική τους ἢ δουλειά, ἄλλη τοῦ μεταφυσικοῦ. Πρέπει νὰ τὸ πάρουν ἀπόφαση πὼς δὲν μποροῦν νὰ συναγωνιστοῦν μὲ τὴν ἔμφυτη καὶ πληροφοριακὰ νομιμοποιημένη οἰκουμηνικότητα τοῦ φιλοσόφου, «τοῦ εἰδικοῦ τῆς γενικότη-
τας», γιὰ νὰ θυμηθοῦμε τὸν Αὐγουστο Κόντ, αὐτὸν τὸν πάτρονα τους. Θὰ συντελέσει τὸ τελευταῖο καταπελτικὸ μάθημα τοῦ Μπερξὸν στὴν ἀνάληψη τους: Θᾶταν μεγάλο εὐτύχημα γιὰ τοὺς ἴδιους.

II

Ἡ μπερξονικὴ ἐξήγηση τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἠθικῆς εἶναι συνάρτηση τῆς μεταφυσικῆς, πὺ ἀποτελεῖ τὸν πυρήνα τῆς «Δημιουργικῆς ἐξέλιξης». Ἡ μεταφυσικὴ αὐτὴ ὀλοκληρώνεται στὸ τελευταῖο ἔργο τοῦ φιλοσόφου. «Ὀλοκληρώνεται» εἶναι τρόπος τοῦ λέγειν. Δὲν κλείνει σὰ σύστημα ὀριστικὸ κι' ἀσάλευτο. Ἡ μπερξονικὴ μέθοδος ἀγνοεῖ τὴ στάση. Εἶναι μιὰ αἰώνια κίνηση καὶ ἀναζήτησις. Ὅταν λέμε «ὀλοκληρώνεται», ἐννοοῦμε ὅτι ξεκαθαρίζεται πλέρια ἢ κατεύθυνση, πὺ πρέπει νὰ πάρουν οἱ ἀναζητήσεις τῶν μεταγενεστέρων γιὰ ν' ἀποδειχτοῦν ἀτράνταχτα οἱ βασικὲς σπιριτουαλιστικὲς θέσεις, γιὰ νὰ γίνει ἡ μεταφυσικὴ ὅπως τὴν ὀνειροπολεῖ ὁ φιλόσοφος: πειραματικὴ. Ἡ ριζικὴ πρωτοτυπία τοῦ μπερξονικοῦ ἐγχειρήματος συνίσταται στὸ ὅτι ὁ φιλόσοφος αἰσθάνθηκε ἐπιτακτικὰ τὴν ἀνάγκη νὰ ἐγκαταλείψει τὴν ὀντολογία τοῦ καθαροῦ διαλεκτικοῦ τύπου καὶ νὰ θεμελιώσῃ τὴ μεταφυσικὴ στὸ πείραμα. Βέβαια, τὸ πείραμα, πὺ ἐπιδιώκει ὁ Μπερξὸν δὲν εἶναι τὸ στενὰ «ἐπιστημονικόν», τὸ πείραμα τῶν ἐργαστηρίων. Ἐχει πολὺ

πλατύτερη σημασία καὶ προϋποθέτει ἰδιαίτερη τεχνικὴ. Πάντως παρουσιάζει τοῦτο τὸ κοινὸ μὲ τὴν ἀρχή, πὺ διέπει τὸν πειραματισμὸ στὶς φυσικὲς ἐπιστήμες: ὅτι κάθε βεβαίωση πρέπει νὰ ἐπικυρώνεται ἀπὸ τὰ πράγματα, νὰ μπορεῖ νὰ ἐλέγχεται ἀπὸ τὸν καθένα. Ἐμπειρικὴ εἶναι καὶ ἡ γενικώτατη ὑπόθεση, πὺ ὁ φιλόσοφος διατύπωσε γιὰ τὴ γένεση τῶν ζωικῶν εἰδῶν στὴ «Δημιουργικὴ ἐξέλιξη» καὶ πὺ ἐπηρέασε τόσο ἔντονα τὴ βιολογία. Ἡ ὑπόθεση αὐτὴ, ἡ περιφρημὴ «Ζωικὴ Ὀρμή», δίνει καὶ τὸ κλειδί τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς θρησκείας.

Πὺς ἐξηγεῖται ἡ καταπληκτικὴ πολλαπλότητα τῶν ζωικῶν εἰδῶν, ἡ κοινότητα τῶν λειτουργιῶν σὲ πολλά, ἡ διαφοροποίηση τῶν ὀργάνων σὲ ἄλλα, τὸ πολυσύνθετο τῶν ὀργανισμῶν σὰ περισσότερα; Τί εἶναι ἐκεῖνο, πὺ ἐπιτρέπει σὰ εἶδη ν' ἀνταποκρίνονται στὶς ἀνάγκες τῆς ζωῆς; Εἶναι κάτι κοινὸ κι' ἐσωτερικὸ σὲ ὅλα, κάτι πὺ τὰ ριασχίζει πέρα γιὰ πέρα χωρὶς ὅμως νὰ ἐξαντλεῖται σ' αὐτὰ, κάτι ἀπὸ τὸ ὀποῖο πηγάζουν καὶ πὺ τοὺς ἐπιτρέπει ν' ἀνανεώνονται ἀπεριόριστα. Αὐτὴ ἡ μυστηριώδης κι' ἀσύλληπτη δύναμη μόνη τῆς δὲ θᾶταν σὲ θέση νὰ δημιουργήσῃ τίποτε. Εἶναι μιὰ πνοή, μιὰ ἀρχὴ πλαστουργικὴ, πὺχε ἀνάγκη κάπου νὰ χυθεῖ γιὰ νὰ τοῦ δώσει σχῆμα καὶ μορφή. Στὴν ὕλη ἔλαχε νὰ παίξει τὸ ρόλο τοῦ μέσου, τοῦ ὀργάνου σὰ χέρια αὐτῆς τῆς ἐνεργητικῆς ἀρχῆς. Ἄλλὰ ἡ ὕλη δὲν εἶναι καθόλου κόμοδη. Ἡ ἀδράνεια καὶ ἡ παθητικότητα τῆς, οἱ ἴδιες οἱ ἰδιότητες, πὺ τῆς φιλοτέχνησαν τὸν ἀπώτατο προορισμὸ τῆς, οἱ ἴδιες οἱ προϋποθέσεις γιὰ τὴν κινητοποίηση τῆς ἐνεργητικῆς δύναμης, ὀρθώνονται σὰ φοβερὰ ἐμπόδια μπροστὰ στὴ δράση τῆς. Τὰ χαρακτηριστικὰ αὐτὰ τῆς «φυσικῆς», νὰ ποῦμε, κατάστασης τῆς ὕλης, γίνονται ἀδιάλλακτη ἀντίσταση τῇ στιγμῇ, πὺ πρόκειται νὰ ὑποστῇ τῇ γονιμοποιητικῇ ἐπιδρομῇ τῆς πλαστουργικῆς ἀρχῆς, τῆς συνείδησης. Μόνον ὕστερα ἀπὸ τεράστιες προσπάθειες, ὕστερα ἀπὸ ἄγρια πάλη μαζί τῆς, θὰ καταφέρει ἡ συνείδηση νὰ δώσει διέξοδο στὴ δημιουργικὴ τῆς ἱκανότητα. Τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ σμιξίματος τῶν δυῶ ἀντίπαλων μᾶλλον παρὰ συνεργατῶν δὲν μποροῦσε παρὰ νὰ ἦταν ἀπροσδόκητο. Τῇ συνείδηση οἰστροηλατοῦσε ἡ τάση τῆς ἐνότητας, ἡ ὕλη ὅμως τῆς ἐναντιώθηκε ἐπίμονα. Πάντως τῆς ἔλειψε ἡ δύναμη, ὄχι μόνον ν' ἀναγκαστοῦν τὴν ἴδια, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐκμηδενίσει δλότελα τὴ τάση τῆς. Τὸ μόνον, πὺ κατάφερε, ἦταν νὰ τὴ διαρέσει. Ἡ ἀρχικὴ ἐνιαία τάση ἀναλύθηκε σὲ πολλὲς ἄλλες, ἀπαράλλακτα σὰν τὴν ὀβίδα, πὺ σκάνει σὲ ἀναρίθμητα θραύσματα. Σὲ καθεμιὰ ἀπὸ τὶς ὑποδιαιρέσεις αὐτές, μὲ ἀλλεπάλληλα τινάγματα τῆς ἐνεργητικῆς ἀρχῆς πρὸς τὰ ἐμπρός, σπάρθηκαν τὰ ζωικὰ εἶδη — μίγματα τῆς συνείδησης καὶ τῆς ὕλης. Μίγματα ὅμως ὀργανικὰ. Τὸ καθένα, πὺναι σὰν ἀπὸ μιὰ φάση στὴ δραματικὴ πάλη τῶν δυῶ ἀνταγωνιστικῶν στοιχείων, καὶ πὺ συμβολίζει κι' ἀπὸ μιὰ ἐπιτυχία τοῦ ἐνεργητικοῦ, συνταιριάζει καὶ τῶν δυῶ τὰ κύρια γνωρίσματα: τὴν ἐνοποιητικὴν δύναμη τῆς συνείδησης καὶ τὴν δυστροπία τῆς ὕλης. Ἀλάκαιρος ὁ πολυσύνθετος μηχανισμὸς τῶν ζωικῶν ὀργανι-

σμών ξεπηδάει αυτόματα από την υπερνίκηση της σειράς των εμποδίων, που πρόβαλε ή ύλη στον επιδρομέα σε κάθε πήδημα, που έκανε προς τα εμπρός μέσα στους κόλπους της. Μ' άλλα λόγια, ή ανεξάντλητη περιπλοκή των λειτουργιών παρουσιάζεται σαν ή ανάποδη όψη της απλότητας κι' ένότητας της δημιουργικής πράξης, που έθεσε καθένα από τα είδη—σαν ή μετάφραση της στη γλώσσα της υλικότητας.

"Όλα όμως τα ζωικά είδη, που ή «Ζωϊκή όρμη», για να την αποκαλέσουμε με το όνομά της, άπόσπασε από την ύλη δεν μπόρεσαν να προκόψουν. Πολλά της στάθηκαν πρόσκαιροι θρίαμβοι επάνω στο αντίπαλο στοιχείο. Έσβυσαν σιγά-σιγά είτε από ξεθύμασμα της εσωτερικής πνοής είτε γιατί σκόνησαν σε άκατανίκητες εξωτερικές δυσκολίες. Το πλήθος των ειδών, που άπόμειναν, συνοψίζεται σε δυό-τρεις μεγάλες γραμμές της ζωϊκής εξέλιξης. Στην άκρη των δύο κύριων γραμμών βρίσκονται οι υπέρτατες επιτυχίες της ζωϊκής όρμης : τα έντομα, σαν τη μέλισσα και το μυρμηγκι, κι' ο άνθρωπος. Σ' αυτά τα είδη κορυφώνονται τα μέσα, που ή συνείδηση χάρισε στα δημιουργήματά της για ν' αντιμετωπίσουν αποτελεσματικά τις ανάγκες τους και να ζούν σε άρμονία με το περιβάλλον. 'Ο άνθρωπος είναι προικισμένος με νόηση, τα ζώα με ένστικτο. Μεταξύ αυτών των δύο γνωστικών μέσων οι διαφορές είναι κατι παραπάνω από διαφορές βαθμού : ή άσκηση τους οδηγεί στην παγίωση δυό φύσεων διαφορετικών. 'Η προσοχή του ένστικτου είναι καρφωμένη επάνω στη ζωή, της νόησης επάνω στην ύλη. Οι φορεΐς του ένστικτου χειρίζονται εργαλεία έτοιμα, που τους έχει πορίσει ή φύση και που συνέχονται οργανικά μαζί τους. 'Ο άνθρωπος είναι άξιος να κατασκευάζει τεχνικά αντικείμενα, εργαλεία για να φτιάχνει εργαλεία, ποικίλοντας άπεριόριστα τον τρόπο της κατασκευής. 'Αλλ' αν το ένστικτο είναι συνεδμεμένο με όρισμένα κι' αναλλοίωτα όργανα, ο κύκλος της δράσης των ζώων είναι δοσμένος μια για πάντα και καμμιά φυγή δεν είναι δυνατή. Το ίδιο όμως δεν συμβαίνει με τη νόηση. Αυτή δε διαθέτει ειδικό και άμετάβλητο όργανο. Πρέπει να το φτιάσει μόνη της. Μπορεί στην αρχή να είναι άτεχνο, τίποτε όμως δεν εμποδίζει την τελειοποίηση του. 'Απειρο πεδίο δράσεως ξανοίγεται μπροστά στον κάτοχο της. 'Αλλ' αν το ένστικτο και ή νόηση οδηγούν σε διάφορη δράση, τουτό συμβαίνει γιατί προϋποθέτουν δυό τρόπους γνώσης διαφορετικούς. Στο ένστικτο, ή παράσταση και ή πράξη τείνουν να συμπέσουν, στη νόηση ή παράσταση ξεχειλίζει από την πράξη. Μ' άλλα λόγια το ένστικτο είναι προσανατολισμένο στο άσυνείδητο, ή νόηση στη συνείδηση. "Όχι πώς το ζωό άγνωστ ή συνείδηση όλότελα : φτάνει να φανερωθεί ένα εμπόδιο, να καταργηθεί δηλ. ή πλέρια αντίστοιχία μεταξύ παράστασης και πράξης, για να φυτρώσει ή συνείδηση. Πάντως, το ένστικτο είναι το καθεστώς της περιορισμένης και στερεότυπης ενέργειας, ή νόηση το καθεστώς της άπροσδιόριστης κι' ανεξάντλητης δράσης. Πολύ περισσότερο από αποτέλεσμα, ή συνείδηση γίνεται αίτια της πράξης. "Έτσι ο άνθρωπος λυτρώνεται από

τον αυτοματισμό, που διέπει τάλλα είδη. "Έτσι σπάνει το σιδερένιο κλοιό, που μέσα σ' αυτόν βρίσκονται κλεισμένα. Με δυό λέξεις, γίνεται ελεύθερος. Βιολογική στο ξεκίνημα της, δεν άργεί να εκδηλωθεί ή ελευθερία αυτή και στο πνευματικό επίπεδο. "Αν ή νόηση έχει την ικανότητα να φτιάχνει εργαλεία πάνω σε ανεξάντλητους συνδυασμούς, δημιουργεί όμως και τη γλώσσα, που δε ζητεί λιγώτερη έφευρετικότητα. Χωρίς τις λέξεις, ή νόηση θα καρφωνότανε πάνω στα πράγματα σαν υπνωτισμένη. Χάρη σ' αυτές, χειραφεταιται από τη δεσποτεία τους, αναδιπλώνεται στον έαυτό της και παρακολουθεί άνετα όλες τις ενέργειες της σά μέσα σε καθρέφτη.— Νόηση και ένστικτο δεν μπορούν όμως άπόλυτα να χωριστούν. "Αν, κατά τη διάρκεια της εξέλιξης, διαφοροποιήθηκαν σε βαθμό που ν' αποτελούν τα κύρια γνωρίσματα δυό φύσεων διαφορετικών, το ξεκίνημα, ή πηγή είναι ή αυτή : ή ζωϊκή όρμη στην πρωταρχική και άδιάσπατη ένότητά της. 'Η κοινότητα της καταγωγής ξαναβρίσκεται και στη σημερινή μορφή τους : ένα υπόλειμμα ένστικτου σέρνει από πίσω της ή νόηση, κάποιες πάλι σπίδες από αυτή φωτίζουν που και που το ένστικτο.

"Η μακρυνή αυτή συγγένεια φανερώνεται σε μια βασική ιδιότητα των άνωτερων ειδών, που μνημονέψαμε : την κοινωνικότητα. Χυμένη σ' άλάκαιρη τη φύση σαν άπλη τάση, ή συλλογική διαβίωση δεν παρουσιάζεται σαν τέλειο και όριστικό καθεστώς παρά στις κοινωνίες των εντόμων και την ανθρώπινη. "Υπάρχουν τόσες όμοιότητες μεταξύ των πρώτων και της δεύτερης όσες και διαφορές, άνάλογα με το πρίσμα, που εξέτάζονται διαδοχικά. Το πρίσμα αυτό μπορεί νάναι ή νόηση ή το ένστικτο. Χρονικά θα πρέπει όμως να προηγηθεί ή εξέταση από την άποψη του ένστικτου, όχι μόνο γιατί τουτό βρίσκεται πλησιέστερα στις ρίζες της ζωής αλλά και γιατί καλύτερα θα φωτιστεί ο κοινωνικός ρόλος της νόησης όταν θα έχει ήδη ξεακριβωθεί ή αντίστοιχη άποστολή του ένστικτου. Και πραγματικά ή κοινωνική ζωή φαίνεται θεμελιωμένη πολύ περισσότερο σ' αυτό παρά στη νόηση. "Ότι ή κοινωνία δεν πηγάζει από ένα συμβόλαιο, που προϋποθέτει την ελεύθερη άσκηση του λογικού και την άβίαστη συγκατάθεση των ατόμων, ότι τη θέλησε και την έθεσε άπ' ευθείας ή φύση, ότι στο κεφάλαιο αυτό δεν είναι διατεθειμένη να δεχτεί την παραμικρή παρέκκλιση, δεν είναι καθόλου δύσκολο ν' άποδειχτεί : δεν έχουμε παρά να παρακολουθήσουμε την τύχη του ατόμου, που άποσπάστηκε βίαια από τους κόλπους της. "Αν είναι μέλισσα, ψοφάει. "Αν είναι άνθρωπος, μαραζώνει από πλήξη. Κι' αν ή απομόνωση παραταθεί υπέρμετρα, τρελλαινεται. 'Η πρόθεση της φύσης φαίνεται άκόμη καθαρά από το ότι προσόρισε το άτομο για συγκεκριμένα σύνολα. Οι μέλισσες είναι κατανεμημένες σε κυμέλες, ή ανθρώπινη άπαρτίζεται από διάφορες ομάδες. Κάθε άτομο βρίσκεται πλαισιωμένο από μια, σ' αυτή άφοσιώνεται, άπ' αυτή άντλεί ένα μεγάλο, συνήθως το μεγαλύτερο, μέρος της ύπόστασης του. "Ό,τι είναι έξω

ἀπ' αὐτῆ ἢ ἀπ' αὐτῆς, ἂν συμβαίνει ν' ἀνήκει σὲ περισσότερες, τὸν ἀφήνει ἀδιάφορο ἢ τοῦ γενναίου δυσπιστία, πολὺ συχνὰ κι' ἐχθρότητα.

Ἄλλὰ τὸ ἔνστικτο τῆς κοινωνικότητας δὲ φανερώναται μόνο ἀρνητικά. Ἐχει καὶ θετικὴ πλευρά, πού εἶναι κι' ἡ σπουδαιότερη. Ἡ πλευρὰ αὐτῆ εἶναι πηγὴ ἀλάκαιρου τρόπου ζωῆς. Κάθε σύνολο, γιὰ νὰ μπορέσει νὰ διατηρηθεῖ καὶ νὰ προκόψει, ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ ὀργάνωση. Ἄλλὰ ὀργάνωση θὰ πεῖ κανόνας κι' ὁ κανόνας προϋποθέτει ὑποταγή. Ἡ ὑποταγὴ αὐτῆ πραγματοποιεῖται χάρις στὴν ἔμφυτη προσκόλλησι τοῦ ἀτόμου στὴν ὁμάδα. Στὰ ἔντομα, ἡ συμμόρφωση μὲ τὸν κανόνα εἶναι ἀκόμη πιὸ εὐκόλη γιὰ τὸ ἄτομο δὲν τὸν συναντᾷ ἔξω ἀπὸ τὸν ἑαυτό του καὶ δὲν ἔχει νὰ καταβάλλει καμμιὰ ἰδιαίτερη προσπάθεια γιὰ νὰ τὸν ἀφομοιώσει καὶ νὰ τὸν πραγματοποιήσῃ στὴν διαγωγὴ του. Ὁ κανόνας τοῦ εἶναι, σὰ νὰ ποῦμε, ἐσωτερικός, βρῖσκειται γροσμιένος στὸν ὀργανισμό του. Ὁ ἴδιος λόγος, πού ἀπαιτεῖ μιὰ ὀρισμένη ἐνέργεια γιὰ χάρις τῆς ὁμάδας, κάνει ὥστε ἡ ἐνέργεια αὐτῆ νὰ πραγματοποιηθεῖ ἀπὸ ὀρισμένο ἢ ὀρισμένα ἄτομα, προικισμένα μὲ τὴν ἀντίστοιχη κατασκευή. Ἔτσι, στὶς κοινωνίες τῶν ζώων, ὁ καταμερισμὸς τῶν ἔργων εἶναι χαραγμένος ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ φύση κι' ὁ κανόνας, τὸ πλέγμα τῶν διαφόρων λειτουργιῶν καὶ καθηκόντων, κατατάει μιὰ ἀδιάσειστη ἀναγκαιότητα. Ἄλλὰ στὶς ἀνθρώπινες κοινωνίες οἱ ἰκανότητες καὶ οἱ ἀρμοδιότητες δὲν παρουσιάζουν τέτοια ἀλυγισία. Ἡ ἴδια αἰτία πού, ἐνῶ κάνει τὸ ζῶο ἐναυτόματο, ἐπιτρέπει στὸν ἄνθρωπο νὰ κατακτήσῃ τὴν ἐλευθερία, ἡ ἴδια αἰτία καταδικάζει στὴ στασιμότητα τὶς ὁμάδες τῶν ἐντόμων κι' ἀνοίγει στὶς ἀνθρώπινες κοινωνίες τὸν ἀπέραντο δρόμο τῆς προόδου. Ἐν τούτοις οἱ ἀνθρώπινες ὁμάδες δὲν μποροῦν νὰ ὑπάρξουν χωρὶς ὀργάνωση καὶ συνοχή. Πῶς θὰ λειτουργήσῃ ἡ ἔμφυτη προσκόλλησι στὴν ὁμάδα γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ ὥστε νὰ παρακινηθοῦν πλάσματα, πού εἶναι κι' αἰσθάνονται ὅτι εἶναι ἐλεύθερα, νὰ ἐνεργήσουν σύμφωνα μὲ τὴ θέλησι τοῦ ὅλου; Τὸ ἔνστικτο τῆς κοινωνικότητας θ' ἀνταποκριθεῖ σὲ μιὰ δυνατὴ πίεσι τοῦ ὅλου ἐπάνω στὸ ἄτομο. Ὅχι πῶς τὸ ὅλο αὐτὸ εἶναι καθαρὰ ἀνιληπτὸ σὰν ὅλο. Ἄλλὰ σὲ κάθε εἰδικὴ περίπτωσι τὸ ἄτομο ὑφίσταται τὴν ἄμεση ἐπίδρασι ἀτόμων, πού ἀκουμποῦν σὲ ἄλλα, τοῦτα πάλι σὲ μακρυνότερα καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς ὡς πού αὐτὸς ὁ κύκλος, ἀκατάπαυτα πλαταίνοντας, ν' ἀγκαλιάσει ἀλάκαιρη τὴν κοινωνία. Ἔτσι ἀκόμη τὸ ἄτομο ἀπαντᾷ κάθε τύσο κι' ἀπὸ μιὰ ἀπρόσωπη ἐπιταγή, συνεδεμένη μὲ ἄλλη, τούτη πάλι μὲ τρίτη καὶ πού, στὸ τέλος, ὅλες μαζί ἀπαρτίζουν ἕναν ὄγκο ἐπιβλητικό. Ὁ ὄγκος αὐτὸς μεταδίδει σὲ κάθε μιὰ τὴν αἴγλη τοῦ ἐνῶ πάλι ὁ ἴδιος ἀπορροφᾷ τὴ συνδυασμένη ἀκτινοβολία ὅλων. Σπρώχνοντας μας νὰ συμμορφωθοῦμε μὲ καθεμιά, τὸ ἔνστικτο τῆς κοινωνικότητας μᾶς προετοιμάζει νὰ δεχτοῦμε καλοπροαίρετα τὴν ἔλξι τῆς συνισταμένης, πού παίρνει τελικὰ τὴν ἀφαιρεμένη μορφή τοῦ καθήκοντος. Ἐνῶ καθεμιά ἀπὸ τὶς ἐπιταγῆς αὐτῆς μᾶς φαίνεται προαιρετικὴ, ἀφοῦ μποροῦσε νὰ τὰν διαφορετικὴ ἢ καὶ νὰ μὴν ὑπῆρχε διόλου, τὸ σύνολο,

ἢ ἐπιταγὴ καθ' ἑαυτή, εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ τὴν εἶναι ἀδύνατη κοινωνικὴ ζωὴ χωρὶς κανόνα, γιὰ τὴ φύσι τὸ θέλησε μὲ ὅση δύναμι θέλησε τὴν ἴδια τὴν κοινωνία. Ἡ ἐπανελημμένη συμμόρφωση μᾶς αὐτὸν καταλήγει σὲ μιὰ πανίσχυρη συνήθεια, πού μιμεῖται μ' ἐπιτυχία τὴν τάξι τῆς φυσικῆς ἀναγκαιότητας. Ἡ ἠθικὴ ὑποχρέωσι δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἡ συναίσθησι τῆς δευτεροβάθμιας αὐτῆς ἀναγκαιότητας καὶ τῆς δυνατότητας τῆς κατάλυσις τῆς. Ἡ δυνατότητα αὐτῆ μᾶς φαίνεται περισσότερο ἢ λιγώτερο ἀμυδρὴ κατὰ τὶς περιστάσεις. Γενικὰ ὁμως ἐξαρτᾷται ἀπὸ τὴν ὅλη ὑπόστασι τῆς προσωπικότητας μᾶς, ἀπὸ τὴ σχέση μεταξύ τοῦ βαθύτερου καὶ τοῦ κοινωνικοῦ ἐγὼ μᾶς. Ἡ ἐλευθερία μᾶς εἶναι μικρότερη ἢ μεγαλύτερη ἀνάλογα μὲ τὴν ὑπεροχὴ τοῦ δεύτερου ἢ τοῦ πρώτου. Πάντως σημαντικὸ ρόλο στὴ συναίσθησι τῆς ἀναγκαιότητας, πού συνοδεύει τὴν ἠθικὴ ἐπιταγή, παίζουν καὶ οἱ κυρώσεις, πού καθιερώνει ἡ ὁμάδα. Ἐνας δεσμὸς ἀποκατασταίνεται μοιραία μεταξύ τῶν φυσικῶν νόμων κι' ἐκείνων πού θεσπίζονται ἀπὸ τὴν κοινωνία. Οἱ πρῶτοι δανερίζονται ἀπὸ τοὺς δεύτερους τὴν ἐπιτακτικότητα, τὴν ἐξαναγκαστικότητα, οἱ δεύτεροι ἀπὸ τοὺς πρώτους τὸ ἀναπόφευκτο. Ἡ παρὰβίασι τῆς κοινωνικῆς ἐπιταγῆς, τῆς ἠθικῆς ὑποχρέωσις, κατατάει ἀναστάτωση μᾶς τάξις φυσικῆς. — Μόνη ὁμως ἡ ἠθικὴ ὑποχρέωσι δὲ φτάνει γιὰ τὴν ἐξασφάλισι τῆς συνοχῆς τῆς κοινωνίας. Οὔτε κι' ἐξαντλεῖ τὸ ἔνστικτο τῆς κοινωνικότητας. Ἡ ἠθικὴ ὑποχρέωσι ἀποτελεῖ τὴν παθητικὴ ἐκδήλωσι τοῦ : τὴν τάξι τῆς ὑπακοῆς. Ἡ ἐνεργητικὴ, ἡ τάξι τῆς διαταγῆς, δὲν εἶναι λιγώτερο ἀπαραίτητη. Μιὰ καὶ ἡ κοινωνία εἶναι ἀμεσο δημιουργημα τῆς φύσις, δὲν μποροῦσε νὰ μὴν κλείνει μέσα της καὶ τὴ λύσι τοῦ προβλήματος τῆς ἐξουσίας. Ἄλλωὺς ὁμως παρουσιάζεται ἡ λύσι αὐτῆ στὶς κοινωνίες τῶν ἐντόμων, ἄλλωὺς στὶς ἀνθρώπινες. Στὶς πρώτες, ἡ ἀρχηγία εἶναι λειτουργία ταυτόχρονα φυσικὴ καὶ ψυχικὴ. Ὁ «διμορφισμὸς», δηλ. ἡ διαφορὸς ὀροποίησι σὲ ἀρχηγοὺς καὶ ὑποτελεῖς, στηρίζεται στὴ διαφορὰ τῆς ὀργανικῆς κατασκευῆς. Εἶναι ἀμετάβλητος, ὀριστικός. Στὶς ἀνθρώπινες κοινωνίες, ὁ διμορφισμὸς εἶναι μόνο ψυχικός. Ὅχι πῶς οἱ ἄνθρωποι γεννιοῦνται ἄλλοι «σκλάβοι» κι' ἄλλοι «κύριοι», ὅπως τὸ ἐννοοῦσε ὁ Νίτσε. Ἄλλὰ εἶναι καὶ ἀρχηγοὶ καὶ ὑποτελεῖς. Ἐκεῖ πού διατάζουν, βρῖσκονται στὴν ἀνάγκη νὰ ὑπακούσουν. Παρ' ὅλες ὁμως τὶς ἐκπλήξεις, πού παρουσιάζουν οἱ ἐξαιρετικῆς πρὸ πάντων ἱστορικῆς στιγμῆς, ἐπικρατέστερη εἶναι ἡ τάξι τῆς ὑπακοῆς.

Ἄλλὰ τὸ ἔνστικτο δὲν εἶναι μόνο ἡ πηγὴ τῆς ἠθικῆς ὑποχρέωσις. Ἡ κοινωνικὴ ἀποστολή του εἶναι πολὺ πλατύτερη. Ἡ ἠθικὴ ὑποχρέωσι εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ μέσα, πού χρησιμοποιεῖ γιὰ τὴν ἐξασφάλισι τῆς κοινωνικῆς συνοχῆς. Τὸ ἔνστικτο ἐξουδετερώνει ἀκόμη σοβαρώτατους κινδύνους, πού ἄλλοτε ἀπειλοῦν μόνο τὴν κοινωνία κι' ἄλλοτε ὑπονομεῦουν ταυτόχρονα ἄτομα καὶ κοινωνία. Εἴπαμε πῶς κάθε ζωικὸ εἶδος παριστάνει κι' ἀπὸ μιὰ νίκη τῆς ζωικῆς ὀρμῆς ἐπάνω στὴν ὕλη. Ἡ πρότασι αὐτῆ πρέπει νὰ γενικευτεῖ : κάθε εἶδος δὲν προϋποθέτει μόνο τὴν υπερπήδησι τῶν ἐμποδίων, πού προ-

βάλλει ή ύλη, αλλά και τη διόρθωση των μονομερειών, που οφείλονται στη διάσπαση της αρχικής ενιαίας τάσης. Κύριο χαρακτηριστικό του ανθρώπου είναι ή νόηση. Αυτή τον χειραφετεί από τη βιολογική αναγκαιότητα, αυτή του προετοιμάζει ανεξάντλητη δράση και πνευματική ζωή. 'Αλλά τὰ τεράστια αὐτὰ πλεονεκτήματα πληρώνονται ἀκριβὰ. Ἡ νόηση τσακίζει μερικές σωτήριες παραισθήσεις, που μέσα σ' αυτές αναπαύεται μακάρια τὸ ἐνστικτο τῶν ἐντόμων. Στις κοινωνίες τῶν τελευταίων, τὸ ἄτομο ἐκτελεῖ σὰν αὐτόματο, ὑπνοβατικά τὴ λειτουργία, για τὴν ὁποία ἡ κατασκευή του τὸ προόρισε. Ἡ λειτουργία αὐτή, που συνεχίζει τὴν ὀργανωτικὴ προσπάθεια τῆς φύσης, δείχνει ὅτι τούτη βάζει τὸν τόνο πολὺ περισσότερο στὸ σύνολο παρὰ στὸ μέρος. Καμμιά πρωτοβουλία δὲν ἀφέθηκε στὸ ἄτομο, κανένα ἀναδίπλωμα στὸν ἑαυτὸ του δὲν εἶναι ἀνεκτό. Ἡ σχέση τοῦ μέρους πρὸς τὸ ὄλο δὲ διαφέρει καὶ πολὺ ἀπὸ τὸ δεσμό, που ἐνώνει τὰ κύτταρα με τὸν ὀργανισμό. Τὸ ἴδιο ὅμως δὲ συμβαίνει καὶ στις ἀνθρώπινες κοινωνίες. 'Εδῶ, ἡ σχέση αὐτὴ εἶναι πολὺ πιὸ χαλαρή. Οἱ ἀνθρώπινες κοινωνίες εἶναι προορισμένες νὰ προοδεύουν κι' ἡ πρόοδος δὲν εἶναι δυνατὴ παρὰ μόνο με τὴν πρωτοβουλία τῶν ἀτόμων, που σκέπτονται, ἐπινοοῦν, δημιουργοῦν. 'Αλλά ἡ πρωτοβουλία αὐτὴ ἀπειλεῖ νὰ κλονίσει συθέμελα τὴν κοινωνικὴ πειθαρχία. Μιὰ καὶ τὸ ἄτομο δὲν εἶναι καρφωμένο σὲ μιὰ ἀμετάβλητη λειτουργία, που νὰ τοῦ ἀπορροφᾷ ἀλάκαιρη τὴν ὑπαρξή, μιὰ καὶ μπορεῖ νὰ κατευθύνει τὴν εὐστρόφη σκέψη του ὅπουδήποτε, ὑπάρχουν πιθανότητες πολλὲς νὰ νοιώσει σκληρὰ τὶς θυσίες, που πρέπει νὰ κάνει για χάρη τῆς ομάδας, καὶ νὰ ζητήσει νὰ τινάξει ἀπὸ πάνω του τὸ βαρὺ ζυγὸ, που τὸ πιέζει. Ἡ νόηση ἀκατάσχετα σπρώχνει στὸν ἐγωϊσμό.

'Αλλά ὁ κίνδυνος αὐτός, που εἶναι πρώτιστα κοινωνικός, δὲν εἶναι ὁ μόνος, που ξαπολύει ἡ νόηση. Ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι, που ἀπειλοῦν ἄμεσα τὸ ἄτομο κι' ἔμμεσα τὴν ομάδα. Ἐνῶ ὅλα τὰ ζωικὰ εἶδη οἰχνοῦνται τυφλὰ στὸ ρεῦμα τῆς ζωῆς κι' ἀφήνονται στὴν ὀρμή του, ὁ ἄνθρωπος ζαλίζεται, τανταντεύεται, τρικλίζει. Ξέρει πῶς θὰ πεθάνει. Τὸ πότε τοῦ εἶναι ἄγνωστο, μὰ για τὸ γεγονός συνειδητὰ δὲν ἀμφιβάλλει. Ἡ σκέψη καὶ ἡ παρατήρηση δὲν ἐπιτρέπουν καμμιά παραίσθηση. 'Αλλά ἡ βεβαιότητα τοῦ θανάτου στὸν ἄνθρωπο εἶναι ἓνα μεγάλο ἐμπόδιο για τὴ ζωή. Παραλύοντας τον, ἐναντιώνεται στὴν πρόθεση τῆς φύσης, που δὲ θέλησε ἀπλᾶ τὴν ἐμπιστοσύνη στὴ ζωή ἀλλὰ τὸ θερμὸ ἀγκάλιασμα της. — Καὶ μήπως ὁ θάνατος εἶναι τὸ μόνο φόβητρο τοῦ ἀνθρώπου; Μήπως ὅσο ζεῖ εἶναι βέβαιος ὅτι θὰ προκόψει; 'Οχι μόνο ἡ σταδιοδρομία του εἶναι συνολικὰ προβληματικὴ ἀλλὰ μιὰ-μιὰ οἱ διάφορες ἐνέργειές του εἶναι ζήτημα ἂν θὰ καταλήξουν. Τὰ πάντα ἀδύνατα καὶ ἀβέβαια. Τὸ ζῶο δὲν ἔχει τέτοιες θανάσιμες ἀμφιβολίες. Γι' αὐτό, πράξη κι' ἀποτέλεσμα ἀπαρτίζουν ἓνα ἀδιάσπαστο σύνολο. Τὸ δεύτερο ἀκολουθεῖ μοιραία τὴν πρώτη. 'Αν συμβεῖ νᾶναι μακρυνό, δὲν τὸ προεξοφλεῖ σὰ μιὰ ἀμφίβολη παράσταση, τραβάει μ' ἀσφάλεια ὁλοῖσιν σ' αὐτό, ἀφοῦ δοθεῖ ὁλό-

τελα σὰ ἐνδιάμεσα καὶ τὰ συμπληρώσει ἓνα - ἓνα. Χρονικὰ ἢ τοπικὰ, τὰ ἐνδιάμεσα αὐτὰ χάσκουν μπροστὰ στὸν ἄνθρωπο σὰ βάραιθρα. Μέσα τους, ἔχει ὄλες τὶς πιθανότητες νὰ καταποντιστεῖ ἡ νόηση του. Φκιαγμένη για τὴν ἐξουσίαση τῆς ὕλης, παρασταίνει μᾶλλον μηχανικὰ τὰ πράγματα. 'Αλλά δὲν παρουσιάζονται ἔτσι στὴ ζωὴ τὰ πράγματα. 'Εδῶ, ὀργιάζει τὸ ἀπρόβλεπτο. Μπροστὰ του, κινδυνεύει νὰ παραλύσει ἄλλη μιὰ φορὰ ὁ ἄνθρωπος. Για τὴ ζωὴ, τὸ νέο ἐμπόδιο δὲν εἶναι λιγώτερο ἐπίφοβο ἀπὸ τὸ πρῶτο. Ὁ θάνατος εἶναι μιὰ βεβαιότητα, ἀλλὰ συχνὰ ξεχνιέται. Κι' ἂν δὲν ξεχνιέται, ὅσο ἀναβάλλεται τὸ γεγονός, χαράζει μέσα μας κάποια κρυφὴ ἐλπίδα. 'Αλλά ἡ πράξη παρουσιάζεται σὰ μιὰ ἀνάγκη διαρκῆς. 'Αν ἡ ἀμφιβολία δὲ βρεῖ καμμιά ἀντίσταση, κάθε προσπάθεια καταντᾷ ἀδύνατη. Τὸ ἔργο τῆς φύσης καταστρέφεται.

'Αλλά ἡ φύση εἶναι πολυμήχανη. Ἡ ἀπλὴ καὶ ἀδιαίρετη πράξη, που ἔθεσε τὸ ἀνθρώπινο εἶδος μαζί με τὸ κύριο γνώρισμα του, τὴ νόηση, ἐξουδετέρωσε ἓνα πρὸς ἓνα τοὺς κινδύνους, που δημιούργησε τὸ πολῦτιμο αὐτὸ χαρακτηριστικό. Οἱ κίνδυνοι αὐτοὶ φωλιαζον σὲ ὀρισμένες παραστάσεις, καταθλιπτικὲς για τὸ ἄτομο, διαλυτικὲς για τὴν κοινωνία. 'Αν ὑπῆρχε τρόπος νὰ ἐκμηδενιστεῖ ἡ ὀλέθρια ἐπίδραση τους με ἄλλες, ἔξ ἴσου ἐντατικές, ἂν ὄχι κι' ἐντατικώτερες, ἡ ἰσορροπία ξαναβρίσκεται. 'Εδῶ γίνεται ἡ σωτήρια ἐπέμβαση τοῦ ἐνστικτοῦ. Εἶπαμε ὅτι, μολονότι ἔχει ἀδυνατίσει ὑπερβολικὰ στὸν ἄνθρωπο, δὲν τὸν ἔχει ὅμως ὀλότελα ἐγκαταλείψει. Ξεθυμασμένη καθὼς εἶναι, δὲν μπορεῖ, βέβαια, νὰ ἐνεργήσει ἄμεσα ἐπάνω στὴ νόηση. Κάνει ὅμως κάτι ἄλλο: ξαπολύει παραστάσεις φανταστικές, που ἔρχονται ν' ἀναχαιτίσουν τὴ διαλυτικὴ δράση τῶν παραστάσεων, που ἀποδίδουν τὴν πραγματικότητα. Αὐτὴ ἡ κωλυσίεργία τοῦ ἐνστικτοῦ παίρνει τὴν πάγια μορφή τῆς μυθοπλαστικῆς λειτουργίας.

Πρῶτα-πρῶτα ὀρθώνεται σὰ φραγμὸς μπροστὰ στὴν ἐγωϊστικὴ ροπὴ τῆς νόησης. Ὁ φραγμὸς αὐτὸς παίρνει μορφὲς διάφορες. Στὴν ἀρχή, θρονιάζει σ' ἓνα πρᾶγμα, που προκηρύχεται ἱερό, ταμποῦ. Οὐσιαστικά, τὸ ἀντικείμενο αὐτὸ δὲν εἶναι παρὰ μιὰ συμπυκνωμένη καὶ παγιοποιημένη ἀπαγόρευση, που βρίσκει συμφέρουσα ἡ κοινωνία καὶ που ὕλικοποιήθηκε χάρη στὴν ιδιότητα τῆς νόησης νὰ μετατρέπει τὸ δυναμικὸ σὲ στατικό, τὴν πράξη σὲ πρᾶγμα. Ἡ ἀπαγόρευση ἔρχεται ν' ἀναχαιτίσει μιὰ τάση. Γιὸ νὰ γίνει πιὸ καθαρὴ καὶ ἐντονη, καμώνεται πῶς βγαίνει ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ ἀντικείμενο, ὅπου κατευθύνεται ἡ τάση. Ὅσο πληθαίνουν οἱ ἀπαγορεύσεις τόσο μεγαλώνει ἡ δύναμη ὄλων καὶ καθεμιάς, τόσο πιὸ αἰσθητὲς γίνονται στὸ ἄτομο, που ὄλο καὶ τὸ πιέζουν ἀπὸ περισσότερες μεριές. Με τὶς δυνάμεις αὐτὲς παίξει ἡ μυθοπλαστικὴ λειτουργία. 'Αόριστες προθέσεις στὴν ἀρχή, δὲν ἀργοῦν νὰ γίνουν θελήσεις, πρόσωπα, θεοί. 'Απεριόριστο πεδίο δράσης ξανοίγεται μπροστὰ στὴ φαντασία, που εἶναι κι' ἡ ἴδια ἀπεριόριστη—ὅσο τοῦλάχιστο τίποτε δυνατώτερο δὲν ἔρχεται νὰ τὴν περιορίσει. Παράδειγμα τρανὸ ἡ ὀργιαστικὴ βλάστηση τῶσων καὶ τῶσων μυθολογιῶν.

Με την ίδια επιμονή παλεύει ή μυθοπλαστική λειτουργία και με την καταθλιπτικώτατη ιδέα του θανάτου. Οι παραστάσεις, που οδηγούν αντιμετώπιες της, ύφαινον το νήμα της μεταθανάτιας ζωής. Για τις κατώτερες κοινωνίες, ή ζωή αυτή παρουσιάζεται σαν ανάγκη επιτακτική. Όπως και οι ανώτερες, είναι προορισμένες για να βαστάξουν. Οι πρώτες διαθέτουν τους νόμους, τους θεσμούς, τα μνημεία. Οι δεύτερες έχουν για στύλους μερικούς ανθρώπους. Γι' αυτές, ο χαμός τους σημαίνει αφευκτη διάλυση. Δε μένει, λοιπόν, παρά να τους κρατήσουν ύπως-όπως στη ζωή, όχι, βέβαια, σά μούμιες μ' αέ διαρκή και μόνιμη επικοινωνία με τους ζωντανούς. Ο μύθος ξεκινάει από την άμεση πείρα των αισθήσεων. Για να την ξαναβρούμε, πρέπει να σκάψουμε μέσα μας βαθιά. Σήμερα, ή εικόνα της αφθαρτης ψυχής έχει εκτοπίσει την εικόνα του σώματος, που διατηρείται και μετά το θάνατο. Το βέβαιο όμως είναι πως το σώμα στην αρχή παρουσιάζεται διπλό το ένα είναι της αφής, το άλλο της όρασης. Το πλούσιμα της πείρας μας και ή επιστήμη μ' ας έμαθαν πως δε χωρίζονται : μα ο πρωτόγονος, που, σκύβοντας πάνω από ένα έλος, βλέπει διπλασιασμένο τον εαυτό του, δεν άργει να πειστεί πως το όμοίωμα του, άδειο και δίχως βίρος περιγραμμά, μπορεί να βρίσκεται άλλοι παρά εκεί όπου στέκεται ο ίδιος. Άπ' εδώ και πέρα, το λόγο έχει ή φαντασία. Η όπτική εικόνα, το φάντασμα, είναι εκείνο, που για την πρωτόγονη νοοτροπία άψηφάει το θάνατο, αφού το σώμα της αφής άφανίζεται μπροστά στα μάτια του παρατηρητή. Η σκιά αυτή γίνεται σιγά-σιγά πνοή, που έδινε ζωή και κίνηση στο σώμα. Στο τέλος, αποπνευματώνεται σε άδλη αρχή, που είναι ή ψυχή. Άλλωστε ή μεταβολή αυτή έγινε και με την πίεση της ανάγκης. Μια άπλη σκιά δεν είναι άξια ν' ανακατωθεί και πολύ αισθητά με τους ανθρώπους. Της χρειάζεται ένα έσωτερικό απόθεμα ένεργειας, μια ανεξάντλητη πηγή ζωής. Η φύση της πηγής αυτής δεν μπορούσε να μην είναι ριζικά διαφορετική από το σώμα της αφής, μια και σ αυτό επάνω πέφτει σαν κρραυνός ο θάνατος, κι' από το σώμα της όρασης, που γλυστράει σά σκιά ανάμεσα στα πράγματα και δε βυραίνει επάνω στα γεγονότα.

Η τελευταία άποστολή της μυθοπλαστικής λειτουργίας είναι ή άμεση τόνωση της αυτοπεποίθησης του ανθρώπου στο πεδίο της καθημερινής δράσης. Έδώ, ή επέμβαση της έχει για συνέπεια την προβολή των κόθων του στον έξωτερικό κόσμο. Την άββειαιότητα για το αποτέλεσμα μιας πράξης του έξουδετερώνει με την κινητοποίηση παραστάσεων, που γεμίζουν τον κόσμο με δυνάμεις έννοιές. Οι ένεργειες, που, χρησιμοποιώντας υλικά αίτια, άρχισε να διαγράφει, δεν κατευθύνονται στο επιθυμητό τέρας με την κεκτημένη ταχύτητα αυτών των αιτίων, αλλά χάρη στη μεσολάβηση προθέσεων, που συμπιπτουν όλότελα με τις δικές του. Οι προθέσεις αυτές είναι ή αρχή του έξανθρωπισμού της φύσης και των γεγονότων. Και πάλι το λόγο έχει ή φαντασία. Το υλικό, που μ' αυτό πρόκειται να παίξει, είναι άφθονο. Ηδη ή λογική

της νόησης έχει ξεσηκώσει άπέναντι στις φιλικές προθέσεις, που έξηγούν τις επιτυχίες μας ή άπλη εργάζονται για το καλό μας, τις έχθρικές, που άγωνίζονται να έξουδετερώσουν την ένεργεια των πρώτων και προκαλούν τα άτυχήματα μας. Σιγά-σιγά οι προθέσεις αυτές γίνονται άκαθόριστες όντότητες που έξρονται να έμψυχώσουν, όπως ή ψυχή το σώμα, όλα τα πράγματα, αφού καταντάει τίποτε να μην είναι άδιάφορο στους ανθρώπους, αφού άλλα τους είναι άφέλιμα κι' άλλα βλαβερά. Οι προθέσεις προάγονται σε πνεύματα. Ός την τέλεια προσωποποίηση, ή άπόσταση δεν είναι πια μεγάλη. Η φυσική συνάντηση των ψυχών των νεκρών με τα πνεύματα σιάθηξε ή έννοιώτερη εδκαιρία για την άποκρυστάλλωση αυτή. Οι ψυχές διατηρούν την προσωπικότητα τους, μα το ζύμωμα τους με τα πνεύματα κάνει ώστε κάτι από αυτές να περνάει στα τελευταία. Τα πνεύματα πάνε να γίνουμε θεοί. Όχι όλα άναγκαστικά, αλλά πολλά, κάποτε μάλιστα άλάκαιρο πλήθος συγχωνεύεται σε μια και μόνη θεότητα. Στην πραγματικότητα, πνεύματα και θεοί συνυπάρχουν, αν και μπορεί να συμβεί να μη συγκινούν τους ίδιους ανθρώπους μέσα στους κόλπους μιας κοινωνίας. Μεταξύ πνευμάτων και θεών οι διαφορές μένουν σημαντικές. Πλησιέστερα προς την πρωταρχική αντίδραση της μυθοπλαστικής λειτουργίας, που προβάλλει στον έξω κόσμο πολύ περισσότερο προθέσεις παρά συγχροτημένα πρόσωπα, τα πνεύματα άνταποκρίνονται στη νοοτροπία του πρωτογονισμού. Η λατρεία των θεών σημειώνει μια στροφή άποφασιστική προς τον πολιτισμό. Οι θεοί είναι σωστά πρόσωπα. Έχουν όνομα και χαρακτήρα, καλλιεργούν σχέσεις με τους άλλους θεούς κι' έχουν άποκλειστική άρμοδιότητα για όρισμένα λειτουργήματα. Άλλά ή εξέλιξη, που καταλήγει στους θεούς, κι' οι περιπέτειες τους δεν μπαινουν σε καλοϊπι. Είναι ό,τι πιο παρδαλό μπορεί κανείς να φανταστεί. Όπως το τονίσαμε επανειλημμένως, εδώ, κυρίαρχος, οδηγίζει ο μύθος. Στο σημείο αυτό, προβάλλει άλλη μια χαρακτηριστική διαφορά μεταξύ πνευμάτων και θεών. Σαν άμεσα σχεδόν δημιουργήματα της μυθοπλαστικής λειτουργίας, τα πνεύματα άντιστοιχούν, μ' άδστηρή άκρίβεια, στις ανάγκες, που είναι προορισμένα να έξυπηρετήσουν. Η μυθολογία όμως αντιπροσωπεύει την πολυτέλεια, το περιττό. Συνεχίζοντας τη δημιουργία της όργανικής λειτουργίας, ξεπερνάει άπεριόριστα την πρωταρχική ανάγκη. Όση διέξοδος αφήνεται στην ιδιοτροπία άλλη τόσο έλευθερία χαρίζεται στη συναίνεση. Η ποσότητα και ή ποιότητα των θεών έξαρτάται από το κέφι του ανθρώπου. Κάθε θεός είναι προαιρετικός, το θείο όμως καθ' εαυτό είναι άπαραίτητο, αφού το θέλησε ή φύση. Μπορεί, λοιπόν, κανείς να πει ότι ή ίδια ή πολυθεϊστική μυθολογία δεν είναι κατά βάθος παρά ένας σκεπασμένος μονοθεϊσμός. Το πλήθος των θεών παρουσιάζεται σαν μια άλληπάλληλη θέση του θείου.

Αυτή είναι ή πολλαπλή άποστολή της μυθοπλαστικής λειτουργίας. Μίγμα του ένστικτου και της νόησης ή, καλύτερα, προβολή του πρώτου μέσα στη δεύτερη, ή λειτουργία αυτή θεμελιώνει τη φυσική θρησκεία, τη θρησκεία δηλ

πὸν θέλησε ἡ φύση γιὰ νὰ ἐξασφαλίσει τὴ συνοχὴ καὶ τὴν ἡσυχία τῆς κοινωνίας. Πολλαπλὴ στὴ μορφὴ τῆς, ἡ θρησκεία αὐτὴ εἶναι μία στὴν οὐσία τῆς, μιὰ στὸν προορισμὸ τῆς. Ἀφησμένη στὸν ἑαυτὸ τῆς, ποτὲ τὴ φύση τῆς δὲ ἄλλαξε. Εἶναι στατική σὰν τὸ ἴδιο τὸ ἔνστικτο, ὅπου ἔχει τὶς ρίζες τῆς, σὰν τὶς ἴδιες τὶς κοινωνίες, καθὼς βγαίνουν ἀπὸ τοὺς κόλπους τῆς φύσης, σὰν τὸ ἴδιο τὸ ἀνθρώπινο εἶδος, ὅταν ἀκολουθεῖ τὶς φυσικὰ καὶ μόνιμες ροπές του. Ἀπέραντος ὁ ρόλος τῆς, ὅπως δείχνει ἡ παγκοσμιότητα τῆς. Μαζὴ μὲ τὴν ἠθικὴ συγκρατεῖ ἄτομα καὶ ομάδες. Τεράστιος ὁμοῦ καὶ ὁ ρόλος τοῦ ἐν στίκτου: εἶναι ταυτόχρονα ἡ πηγὴ τῆς πρωτοβάθμιας ἠθικῆς καὶ τῆς στατικῆς θρησκείας, πὸν πραγματοποιοῦν τὸ ἰδανικὸ τῆς κατάκλειστης καὶ ἱκανοποιημένης κοινωνίας.

III

Ἡ ζωικὴ ὁρμὴ ἔχει σταματήσει; Ἄν ἀρκεστοῦμε στὴ Γῆ — παραπέρα δὲν ξέρουμε τί γίνεται — πρέπει ν' ἀπαντήσουμε καταφατικά. Σὰν ἀρχὴ δημιουργικῆς εἰδῶν, ἡ ζωικὴ ὁρμὴ δὲν ξεπέρασε τὸν ἀνθρώπο. Τί σημαίνει αὐτὴ ἡ στάση; Ὅτι τὸ ἀνθρώπινο εἶδος ἦταν ὁ σκοπὸς τῆς ζωικῆς ὁρμῆς; Ὅτι δὲν ἔχει νὰ πετύχει ἄλλο τίποτε; Εἴπαμε πῶς, ὅταν ἡ ζωικὴ ὁρμὴ ξαπολύθηκε μέσα στὴν ὕλη, τὸ ἀποτέλεσμα δὲν μπορούσε παρὰ νὰ ἦταν ἀπρόβλεπτο. Μὲ τὴν τρομακτικὴ ἀντίσταση τοῦ ἀντιπάλου τῆς, δὲν μπορούσε ἡ συνείδηση νὰ προεξοφλήσει ὡς ποῦ θὰ ἔφτανε. Πάντως τὸ βέβαιο εἶναι ὅτι θὰ προσπαθοῦσε ν' ἀλοσπάσει τὸ ἀνώτατο ὄριο τῆς ἀποδοτικότητος τῆς ὕλης καὶ τοῦ ἑαυτοῦ τῆς. Σὲ ἄλλες γωνιὰς τοῦ Σύμπαντος, μπορεῖ αὐτὸ τὸ ἀνώτατο ὄριο νὰ εἶναι ἱκανοποιητικώτερο παρὰ στὸν πλανήτη μας. Ἐδῶ, τὸ ἀνώτατο αὐτὸ ὄριο εἶναι ὁ ἀνθρώπος. Ὡστε στὸ ξεκίνημα τῆς, ἡ συνείδηση δὲν εἶχε συγκριμένα ὑπ' ὄψιν τῆς τὸ εἶδος μας. Ἀλλὰ μιὰ καὶ τοῦτο παρασταίνει τὴ μεγαλύτερη προσπάθεια καὶ τὸ ἱκανοποιητικώτερο κατόρθωμα τῆς, μπορούμε νὰ ποῦμε πῶς ἐκ τῶν ὑστέρων ἀποτελεῖ, στὸν πλανήτη μας, τὸ λόγο τῆς δημιουργίας, τὸ σκοπὸ τῆς πορᾶς τῶν διαφορῶν ζωικῶν εἰδῶν, πὸν δίχως αὐτὰ δὲ θὰ ὑπῆρχε ὁ ἀνθρώπος.

Ὅπως κάθε εἶδος, ἡ ἀνθρωπότητα εἶναι μιὰ στάση, μ' ἄλλα λόγια μιὰ ἀντίφαση στὴ σταδιοδρομία τῆς ζωικῆς ὁρμῆς. Ἡ τελευταία εἶναι κατ' ἐξοχὴν δυναμικὴ. Δὲν κυττάζει ποτὲ πίσω. Ἀνυπόμονη, ἀκράτητη, τραβάει πάντα μπρῶς. Τὰ εἶδη ὁμοῦ εἶναι ἓνα ἐπιτόπιο στροβίλισμα, μιὰ ἀπεγνωσμένη προσπάθεια γιὰ τὴν αὐτοσυντήρηση, δηλαδὴ μιὰ στατικότητα. Εἶναι ἡ βαρεῖα μοῖρα, πὸν τοὺς φιλοτέχνησε ἡ δευτέρη καταγωγὴ τους, ἡ ὑλικότητα. Ἀλλὰ ἡ ἀνθρωπότητα δὲ θάταν πραγματικὰ τὸ τέρμα τῆς προσπάθειας τῆς συνείδησης στὴ γῆ, ἂν δὲν τῆς δινόταν ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ ἡ εὐκαιρία νὰ ξεφεύγει ἀπ' αὐτὴ τὴ σκληρὴ τύχη, νὰ σπάνει τὸ σιδερένιο κλοιό, πὸν σφίγγει τὰ

ζωικὰ εἶδη, τέλος νὰ παύει νὰ εἶναι εἶδος. Ἡ λύτρωση συντελεῖται μὲ τὸ φανέρωμα τῶν ἐξαιρετικῶν ἀνθρώπων. Μ' αὐτοὺς συνεχίζεται ἡ δράση τῆς ζωικῆς ὁρμῆς. Ἄν ἔπαψε νὰ δημιουργεῖ καινούργια εἶδη, δὲν ἔπαψε ὀλότελα. Ἐξακολουθεῖ μέσα στοὺς κόλπους τῆς ἀνθρωπότητος.

Αὐτὰ τὰ ἐξαιρετικὰ ἄτομα κρατοῦν τὶς τύχες τῆς ἀνθρωπότητος στὰ χέρια τους. Εἶναι οἱ μεγαλοφυῆς τῆς θέλησης, τῆς σκέψης, τοῦ αἰσθήματος. Ὅχι βέβαια πῶς θέληση, σκέψη καὶ αἶσθημα μποροῦν ἀπόλυτα νὰ χωριστοῦν. Ἀπὸ τὴν ἐκδήλωση καμμιάς ἀπ' αὐτὰς τὶς δυνάμεις δὲ λείπουν οἱ ἄλλες. Φαίνεται μάλιστα πῶς σὲ κάθε μεγάλη δημιουργία προηγεῖται χρονικὰ τὸ αἶσθημα, μιὰ δυνατὴ καὶ ἀκατάσχετη συγκίνηση. Ἡ συγκίνηση αὐτὴ, πὸν ἄλλοτε τονώνει τὴ θέληση καὶ ἄλλοτε γεννάει τὴ σκέψη ἢ πὸν, τέλος, ἀγωνίζεται ἡ ἴδια νὰ ἐξωτερικευτεῖ στὴν ἄδολη ὑπόσταση τῆς, δὲν εἶναι παρὰ τὸ ἀνατρίχιασμα κάθε μεγάλου ὅταν νιώσει πῶς ἦρθε ἡ στιγμή του. Ἡ διαφοροποίηση ὁμοῦ στὶς μεγαλοφυῆς εἶναι ζήτημα τόνου, ὑπεροχῆς τῆς μιᾶς ἀπ' αὐτὰς τὶς τρεῖς δημιουργικὰς δυνάμεις ἐπάνω στὶς ἄλλες. — Οἱ μεγάλοι ἀρχηγοὶ λαῶν κἀνον τὴν ἱστορία. Εἶναι οἱ σκληροὶ δαμαστές τῶν ἀνθρώπων κοπαδιῶν. Σ' αὐτοὺς κορυφώνεται τὸ ἔνστικτο τῆς ἐξουσίας, ἰδίως στὶς κρίσιμες καμπὲς τοῦ ὁμαδικοῦ βίου, ὅποτε πολλὰ φορὲς ἀπρόοπτα προβάλλουν. Μὲ τὸ ὑπέρτατο τέντωμα τῆς δικῆς τους θέλησης καὶ τῆς θέλησης τῶν ἄλλων, πὸν ἐξουσιάζουν ἀπόλυτα ἢ ολισθηλατοῦν, τσακίζουν τὰ λογίων-λογίων ἐμπόδια. Γιατί, στὴν ἱστορία, τίποτε δὲν εἶναι μοιραῖο.

Οἱ μεγάλοι ἐπιστήμονες ἀλλάζουν τὴν ὕλική ὄψη τοῦ κόσμου. Σ' αὐτοὺς κυριαρχεῖ ἡ νόηση, πὸν εἶναι φκιαγμένη γιὰ νὰ καταλαβαίνει καὶ νὰ ἐξουσιάζει τὴν ὕλη. Ἀλλὰ ἡ νόηση ξεπερνάει ἀπεριόριστα τὸ καθαυτὸ ἀντικείμενο τῆς. Ὁ ἀρχικὸς προορισμὸς τῆς ἦταν νὰ ἐνεργεῖ ἐπάνω στὰ πράγματα τοῦ ἀμέσου περιβάλλοντος. Εἶναι ὁμοῦ στὴ φύση τοῦ μηχανισμοῦ, τοῦ ρυθμοῦ τῆς ὑλικότητος, νὰ ξαπλώνεται ἀπεριόριστα. Τὸ μέρος ὀδηγεῖ στὸ ὅλο, τοῦτο πάλι φανερώνεται σὲ καθένα ἀπὸ τὰ συστατικά του. Προορίζοντας τὴ νόηση γιὰ τὸν ὕλικὸν κόσμον, θέλοντας καὶ μὴ τὴν προοίκιζε ἡ φύση μὲ τὴ δύναμη νὰ τὸν ἀγκαλιάσει ὅλο. Ἀλλ' ὁ μηχανισμὸς εἶναι ἓνα σχῆμα γενικώτατο καὶ ἀφαιρεμένο, ἐνῶ οἱ κατακτήσεις τῆς νόησης παρουσιάζονται κομματιαστὰ καὶ κοπιαστικὰ. Καθεμιὰ συμβολίζει καὶ ἀπὸ μιὰ δημιουργία, πὸν ὑπερβαίνει τὶς κοντινὰς βλέψεις τῆς φύσης καὶ πὸν πραγματοποιεῖται χάρις στὴν ἰδιοφυῖα καὶ τὴν ἀτσαλένια ἐπιμονὴ ἐνὸς ἢ περισσότερων ἀτόμων. Τὰ ἄτομα αὐτὰ νίκησαν διπλᾶ: τὴν ὕλη, πὸν τῆς ἀπόσπασαν τὸ μυστικόν, καὶ τὴν ἔνστικτώδη ἀντίσταση τῆς ἀνθρωπότητος — ἄλλη μιὰ ἐπιβεβαίωση τῶν βλέψεων τῆς φύσης — σὲ κάθε καινοτομία. Ὁ ὕλικὸς πολιτισμὸς ἔγινε δυνατὸς ἀπὸ τὴ στιγμή, πὸν ἡ ἐπιστημονικὴ μεγαλοφυῖα ἄστραψε καὶ ἡ κοινωνία, μαγεμένη ἀπὸ τὴ λάμψη τῆς ἢ ἀπὸ τὰ θαύματα, πὸν ἀποκάλυψε, ἀποφάσισε νὰ τὴν ἀκολουθήσει.

Οἱ μεγάλοι καλλιτέχνες ἀναστατώνουν τὴν αἰσθαντικότητα μας. Πολλα-
ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ "ΙΔΕΑ," 3

πλή είναι η επίδραση τους επάνω μας. Άλλοτε τονώνουν τὰ γνωστά μας αἰσθήματα, ἄλλοτε τ' ἀλλάζουν σὲ βαθμὸν, ποὺ νὰ γίνονται ἀγνωρίστα, ἄλλοτε πάλι μᾶς γεμίζουν μὲ ὀλότελα καινούργια. Τὰ αἰσθήματα, ποὺ πηγαίνουν ἄμεσα ἀπὸ τὴ φύση, μετριούνται στὰ δάκτυλα. Συνυφασμένα μὲ τὰ ἴδια τὰ πράγματα, χρησιμεύουν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον σὰν κίνητρα γιὰ πράξεις ὠφελιστικές. Ὅλες οἱ ἄλλες δονήσεις τοῦ βαθύτερου ἑαυτοῦ μας εἶναι καθαρὴ πολυτέλεια, αὐθεντικὲς δημιουργίες, ποὺ δὲν ὑστεροῦν διόλου ἀπὸ ὅποιαδήποτε ἄλλη. Ὅπως κάθε δημιουργία, προέρχονται ἀπὸ μερικὲς ξεχωριστὲς προσωπικότητες. Ποτὲ ἡ φύση δὲν ἀφῆκε ἀδιάφορο τὸν ἄνθρωπο. Ἄλλὰ ἡ ἐπίδραση τῆς βρισκότανε πῶς κοντὰ στὶς αἰσθήσεις παρὰ στὸ αἶσθημα. Ἡ συνειδητὴ ἀγάπη, ἡ βαθιὰ κατανόηση τῆς φύσης εἶναι ἔργο μερικῶν καλλιτεχνῶν. Στὴν ἀρχή, ὁ ἔρωτας ἔμοιαζε περισσότερο μ' αἰσθησιακὸ ἔρως παρὰ μὲ αἶσθημα. Δὲν ἔγινε ἔκσταση, λατρεία παρὰ ἀπὸ τὴ στιγμή, ποὺ ἡ τέχνη τὸν χρωμάτισε μὲ θρησκευτικὴ ἰσχύ. Γενικὰ οἱ μεγάλοι καλλιτέχνες συγκλονίζουν ἀλλὰ καὶ πλαταίνουν ἀκατάπαυτα τὴν αἰσθησιακὴν ἡμῶν ἰκανότητα. Χάρη σ' αὐτούς, ἡ συμπάθεια, ἡ πλέρια κατανόηση τρόπων ζωῆς διαφόρων ἀπὸ τὸ δικό μας, ἡ ὀλοκληρωτικὴ προσχώρηση σὲ ξένες καταστάσεις, ἔρχεται νὰ γονιμοποιήσῃ καὶ νὰ πολλαπλασιάσῃ τὸ εἶναι μας. Τοῦτο πετυχαίνουν κυρίως οἱ μεγάλοι καλλιτέχνες, ποὺ δημιουργοῦν πλῆθος νέα πλάσματα. Σ' αὐτούς ἀγγίζει τὸ ἀπόλυτο ἢ μυθοπλαστικὴ λειτουργία, ποὺ ἔχει τὶς ρίζες τῆς στὸ ἔνστικτο καὶ ποὺ, λίγο πολὺ, βρῖσκεται, καθὼς εἶδαμε, σ' ὄλους τοὺς ἄνθρώπους.

Ἄλλὰ οἱ ξεχωριστοὶ δημιουργοὶ στὴ σφαῖρα τῆς θέλησης, τῆς σκέψης καὶ τοῦ αἰσθήματος δὲν εἶναι τὸ ἅπαντο τῆς νέας προσπάθειας τῆς ζωικῆς ὁρμῆς μέσα στοὺς κόλπους τῆς ἀνθρωπότητος. Ἡ προσπάθεια αὕτη πάει πολὺ παραπέρα. Ὑπάρχουν προνομιούχες υπάρξεις ἀσύγκριτα ἀνώτερες ἀπὸ τοὺς δημιουργοὺς αὐτοὺς. Ἡ ἀνυπέρβλητη ὑπεροχὴ τους φανερώναται μὲ τρεῖς τρόπους. — Πρῶτα πρῶτα οἱ κορυφαῖοι τῆς δράσης, τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τέχνης συνεχίζουν τὴ ζωικὴ ὁρμὴ ἀλλὰ δὲν ἔχουν καθαρὴ συνείδηση τῆς σύνδεσης, ποὺ πραγματοποιοῦν, τσακίζοντας τὴ βιολογικὴ ἀναγκαιότητα, ποὺ πιεῖ τὸ ἀνθρώπινο εἶδος, καὶ σέρνοντας το πίσω τους στὸ μεγαλόπνοο πέταγμα τους. Δὲν ξέρουν ὅτι ἐλευθερώνουν τὴ ζωικὴ ὁρμὴ ἀπὸ τὸ ἀδιέξοδο τῆς, ὅτι τὴν ξαναβάλλουν στὸ σωστὸ δρόμο. Οἱ ὑπέρτεροι ὅμως συνεχιστὲς τῆς ζωικῆς ὁρμῆς ξέρουν θαυμάσια τίνας ὄργανα εἶναι καὶ ἐργάζονται συνειδητὰ νὰ πραγματοποιήσουν τὸν προορισμὸν τους. Ὁ προορισμὸς αὐτὸς εἶναι κατ' ἐξοχὴν μεταφυσικός. Οἱ μεγάλοι ἀρχηγοὶ λαῶν, οἱ μεγαλοφυεῖς ἐπιστήμονες καὶ καλλιτέχνες κινοῦνται στὴν περιοχὴ τῆς ἴδιας τῆς ζωῆς. Αὕτη σκλαβώνει τὸ ἐνδιαφέρον τους. Τὰ παραπέρα δὲν τὰ βλέπουν ἢ δὲν τοὺς συγκινοῦν βαθιά. Οἱ ἀποφασιστικότεροι ὅμως ἀναστηλωτὲς τῆς ζωικῆς ὁρμῆς τραβοῦν ἀκατάσχετοι παραπέρα, ὡς τὴν ἴδια τὴν πηγὴ τῆς καὶ ἀφοῦ ἀναβαφτιστοῦν σ' αὕτη, γυρίζουν πίσω στὴ ζωὴ, ὅχι ὅμως γιὰ νὰ σταθοῦν ἄπραγοι καὶ ἄτολμοι μπρο-

στά τῆς, μὰ γιὰ νὰ τὴν ὑποτάξουν ὀλότελα, γιὰ ν' ἀφήσουν μιὰ γιὰ πάντα τὴ σφραγίδα τους επάνω τῆς. — Ἐπειτα ἡ πρώτη προώθηση τῆς ζωικῆς ὁρμῆς μέσα στὴν ἀνθρωπότητα καταλήγει στὴ μονομερῆ ἔξαρση τῆς θέλησης, τῆς σκέψης ἢ τοῦ αἰσθήματος. Ἡ δευτέρη προσπάθεια τῆς πετυχαίνει τὴν ἁρμονικὴ ἀνάπτυξη καὶ τῶν τριῶν αὐτῶν δημιουργικῶν δυνάμεων. Οἱ ὑπάρξεις, ποὺ τὶς κατέχουν στὸν ἴδιο βαθμὸν, εἶναι οἱ τελειότερες, ποὺ φανερόνται στὴ γῆ. Ζήτημα εἶναι ἂν ἀνήκουν πιά στὸ ἀνθρώπινο γένος, ἂν μποροῦν νὰ λέγονται ἄνθρωποι. Τέλος — καὶ τοῦτο εἶναι φυσικὴ συνέπεια τῶν δυὸ προηγουμένων χαρακτηρισμῶν — τὰ ἄφιαστα αὐτὰ ὄντα ἀκτινοβολοῦν ὑπερφυσικά. Τὸ πέρασμα τους μὲ κανενὸς ἄλλου δὲν μπορεῖ νὰ συγκριθεῖ. Ἡ γοητεία, ποὺ ἀσχοῦν επάνω στοὺς ἄνθρώπους, πραγματοποιεῖ τὶς ἐκπληκτικότερες, τὶς πῶς ἀπίθανες μεταμορφώσεις. Σκορπίζουν τὶς βαθύτερες συγκινήσεις, προκαλοῦν τὶς φανταχτικότερες ἀφοσιώσεις, ξεσηκώνουν τοὺς φλογερότερους ἐνθουσιασμούς. Εἶναι ἐξουσιαστὲς ἀκαταγώνιστοι. Βασιλεύουν επάνω στὶς ψυχές. Γίνονται οἱ ἰδρυτὲς καὶ μεταρρυθμιστὲς τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς θρησκείας.

Ἡ κοινωνία, ποὺ θέλησε ἡ φύση, εἶναι κλειστὴ. «Θέλησε» δὲ θὰ πεῖ, βέβαια, ἀπόβλεψε συγκεκριμένα σ' αὕτη. Τίποτε τὸ συγκεκριμένο δὲν ἐπιδίωξε ἢ ζωικὴ ὁρμὴ. Ὅλη τῆς ἡ προσπάθεια δὲν εἶχε ἄλλο σκοπὸ παρὰ ν' ἀποσπᾶσαι ἀπὸ τὴν ὕλη ὅσο τὸ δυνατό περισσότερα πράγματα. Ὅλα τ' ἄλλα εἶναι ἐπεισόδια. Κάθε τῆς ἐπιτυχία εἶναι καὶ μιὰ στάση, ἓνα σύμπλεγμα ἀπὸ ἀτέλειες μὲ τὰ ἀντίδοτα τῆς. Ἐπιτυχία καὶ στάση εἶναι ταυτόχρονα τὸ ἀνθρώπινο εἶδος. Ἡ κοινωνικότητα, ποὺ κορυφώνεται μέσα σ' αὐτό, συμβολίζει τὴν ἐπιτυχία, ἀφοῦ εἶναι ἡ ἀνώτερη μορφή ὁμαδικῆς ζωῆς, ποὺ πραγματοποιήσε ἢ ζωικὴ ὁρμὴ. Ὡς ἓνα σημεῖο, ἐξουδετερώνει τὸ κακὸ τῆς διάσπασης τῆς ἀρχικῆς ἐνιαίας τάσης, τῆς ἀνάληψης τῆς σὲ ἄτομα. Ἄλλ' ἡ ἐξουδετέρωσις αὕτη δὲ γίνεται παρὰ μὲ τὴν ὁργανικὴν προσκόλλησιν τοῦ μέρους στὸ ὅλο. Ἄν ἡ κοινωνικότητα εἶναι τὸ ἀντίδοτο τῆς βιολογικῆς πολλαπλότητος, ἐξαγοράζεται ὅμως μὲ τὶς ἀναπηρίες τῆς κλειστῆς κοινωνίας. Ἄλλὰ τί εἶναι ἡ κλειστὴ κοινωνία; Εἶναι ἡ κοινωνία, ποὺ ἀναδιπλώνεται στὸν ἑαυτὸ τῆς καὶ δυσπιστεῖ σ' ὅλες τὶς ἄλλες ἢ τὶς ἐχθρεύεται. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ κλειστὴ κοινωνία δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι μικρὴ; Στὴν ἀρχή, διόλου ἀπίθανο νὰ ἦταν τέτοια. Ἄλλὰ ἡ φύση δὲν ἀπόκλεισε τὸ ἄπλωμα τῆς. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν αὐθόρμητο πολλαπλασιασμὸ τῶν μελῶν τῆς, ἔκανε δυνατὴ τὴν ἔνωση τῆς μὲ ἄλλες γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση κοινῶν κινδύνων. Ἄλλ' ἡ ἔνωση αὕτη εἶναι μᾶλλον πρόσκαιρη. Πολὺ πῶς στερεὴ φαίνεται ἐκείνη, ποὺ πραγματοποιεῖ ἡ κατάκτηση, ἢ βίαιη προσάρτηση. Συχνά, ἡ κατάκτηση ὁδηγεῖ σὲ τέλεια συγχώνευση, σὲ πραγματικὰ κοινὴ ὁμαδικὴ ζωὴ. Ἐτσι φύτρωσαν ἄλλως τε τὰ μεγάλα σύγχρονα ἔθνη. Ἡ ἐξωτερικὴ πίεσις, ποὺ ἦταν στὴν ἀρχὴ ἀπαραίτητη γιὰ τὴ συγκράτηση τῶν μερῶν, ἄλλαξε ὑπόστασις. Ἐγινε ἐκούσιος ἐσωτερικὸς δεσμὸς, φλογερὸ αἶσθημα, πατριωτισμὸς. Ὅσο ὅμως καὶ ἂν μεγαλώσει

μιὰ ομάδα, πάντα μένει ομάδα. Ύστερα από κάθε άπλωμα, αποτραβιέται πάλι στον έαυτό της. Όστε η φύση απόκλεισε δλότελα την πραγματοποίηση της ενιαίας κοινωνίας, πού θ' αγκάλιαζε όλους τους λαούς; Όσοι δουλεύουν για την πραγματοποίηση ενός τέτοιου ωραίου ιδανικού δέ θέλουν να τó πιστέψουν. Φαντάζονται πώς η αγάπη της ανθρωπότητας δέν είναι τίποτα άλλο παρά τó απλωμα της αγάπης, πού νοιώθουμε για τά πρόσωπα του άμεσου περιβάλλοντος μας, για την οικογένεια και την πατρίδα μας. Πλάνη σωτήρια άφου γίνεται μοχλός τόσων και τόσων ευγενικών κινήσεων. Πλάνη όμως, πού δέ δικαιολογείται στο φιλόσοφο και πού δφείλεται σε μιὰ προκατάληψη της νόησης. Είδαμε ότι τó γνωστικό αυτό όργανο, φκιαγμένο για τó χωρισμό και την έξουσίαση της ύλης, διέπεται από τó ρυθμό της μηχανικότητας. Σύμφωνα με τó ρυθμό αυτό, ό,τι ισχύει για τó μέρος, ισχύει και για τó όλο. Άλλά ό ρυθμός αυτός δέν μπορεί να εφαρμοστεί στον αισθηματικό κόσμο. Έδω τó πán είναι ποιότητα. Έδω δέν υπάρχουν αντικείμενα, πού, ενφ μεγαλώνουν, μένουν κατά βάθος τά ίδια. Τά αντικείμενα συνυπάρχουν ανεξάρτητα και τά αισθήματα, πού γεννάει τó καθένα, δέ διαφέρουν σε βαθμό αλλά στη φύση. Η αγάπη της ανθρωπότητας δέν έχει καμιά σχέση με την αγάπη τών οικείων η τών συμπατριωτών μας. Ποτέ δέ θα φτάσουμε στην πρώτη πλαταιόντας αδιάκοπα τη δεύτερη. Για ν' αγαπήσουμε την ανθρωπότητα, πρέπει ούτε λίγο ούτε πολύ να συνταυτιστούμε με την ίδια τη δημιουργική πηγή της.

Όποιοι όνειροπολούν την παγκόσμια κοινωνία κι' αγωνίζονται να ξυπνήσουν μέσα στην καρδιά τών λαών τη λιχτήρα της, έναντιώνονται στη φύση. Η ίδια η φύση κομμάτιασε σε ομάδες την ανθρωπότητα. Άφησμένη στον έαυτό της η παρακινήμένη με λογικά μόνο επιχειρήματα, δέ θα γλύτωνε ποτέ η ανθρωπότητα από τη σκληρή βιολογική μοίρα του είδους. Άπό καιρό σε καιρό φανερώνονται όμως οι προνομιούχες υπάρξεις, πού αναστηλώνουν τά πεπρωμένα της. Είναι οι μεγάλοι μυστικιστές. Σ' αυτούς συνεχίζεται η δημιουργία της ζωϊκής όρμης, πού σταμάτησε στην ανθρωπότητα. Καθένας απ' αυτούς αποτελεί κι' από ένα καινούργιο και μοναδικό είδος. Άλλά πώς εκδηλώνεται αυτή η νέα δημιουργία; Δυό είναι οι φάσεις της: η μιὰ αντιπροσωπεύει τη λύτρωση, η άλλη τη δράση. Οι μεγάλοι μυστικιστές ξαναμπαίνουν στο μεγάλο γονιμοποιό ρεύμα, πού ανατάραξε την ύλη. Αυτή η επιστροφή τους σημαίνει πρώτα πρώτα τη χειραφέτηση τους από την ύλικότητα. Η ζωϊκή όρμη ήταν ενιαία κι' αδιαίρετη μα η ύλη την κομμάτιασε. Η ύλη χωρίζει και περιορίζει. Έχουμε τη συνείδηση ν' αναλυθεί σε άτομα. Στις κοινωνίες τών εντόμων, βρίσκει τó αντίροπο της η πολλαπλότητα αυτή στην ειδική όργανική κατσοκφυή τών ατόμων. Στις ανθρωπίνες, η ίσορροπία αποκατασταίνεται χάρη στην ηθική υποχρέωση. Ξαναβιφτισμένοι στην άδοξη πνευματικότητα της ζωϊκής όρμης, οι μεγάλοι μυστικιστές καταλύουν την τυραννία του σώματος. Γι' αυτούς οι ύλικές ανάγκες είναι άνύπαρκτες η περι-

ορισμένες στο έλάχιστο. Άπόλυτη είναι η περιφρόνηση τους για τά ύλικά αγαθά, πού υποδουλώνουν τους ανθρώπους. Και δέ σταματούν στη βιολογική ρεζα του εγωϊσμού. Τη λύτρωση από τó σωμα τους, από τον έαυτό τους, ακολουθεί η λύτρωση από την ομάδα. Άν τούτη είναι μιὰ χειραφέτηση του ανθρώπου από την άτομικότητα του, είναι όμως ένα μεγάλο εμπόδιο για την επικοινωνία και τη συμπάθεια με τους άλλους ανθρώπους. Ξαναβρίσκοντας την αρχική ένότητα της συνείδησης, οι μυστικιστές αγκαλιάζουν την ανθρωπότητα σαν ένα αδιάσπαστο σύνολο. Μπροστά τους, πέφτουν οι φραγμοί πού χωρίζουν τους ανθρώπους. Δέ βλέπουν την ανθρωπότητα παρά σαν ένα προτόν της ζωϊκής όρμης, σα μιὰ ενιαία κι' αδιαίρετη πράξη δημιουργίας. Την πράξη αυτοί δέν τη βλέπουν μόνο: την νοιώθουν κατάβαθα, ταυτίζονται άπόλυτα μαζί της. Κάτι παραπάνω, για την ακρίβεια, μ' αυτούς η πράξη επαναλαμβάνεται. Άλλά η πράξη αυτή, όπως κάθε πράξη δημιουργίας, είναι πράξη αγάπης. Άπό τη στιγμή πού ό μεγάλος μυστικιστής νοιώθει την ύπαρξη του πλημμυρισμένη από τó κύμα της δημιουργίας, τó ίδιο κύμα, πού έσπειρε τά είδη και την ανθρωπότητα, δέν μπορεί πια να ησυχάσει. Είναι κυριευμένος από την ανάγκη να στραφεί πρός τους ανθρώπους για να τó αφήσει να ξεχειλίσει και σ' αυτούς, για να τους μεταδώσει την αποκαλυπτική συγκίνηση. Τι τó παράξενο αν είναι τέτοιος άνθρωπος γίνεται άξιος για τις μεγαλύτερες πράξεις; Άν φτάνει στον ηρωϊσμό; Ό ηρωϊσμός του δέν είναι παρά η άρνηση της ανθρωπίνης στατικότητας, η συνταύτιση του με την κίνηση της ζωϊκής όρμης. Τό φανέρωμα του αλλάζει τó ρυθμό τών πραγμάτων. Σκορπάει τη συγκλονιστικότερη συγκίνηση ανάμεσα στους ανθρώπους. Αυτή η συγκίνηση άνοίγει στο μεγάλο μυστικιστή τις καρδιές τους. Χάρη σ' αυτή, θα τους έξουσιάζει άπόλυτα.

Φανατικά ακολουθημένος από αυτούς, θα σπάσει τον κλοιό της φύσης, θα τσακίσει την ηθική της κλειστής κοινωνίας. Η ηθική αυτή είναι στατική, όπως η ίδια η κλειστή κοινωνία. Είναι όσο μπορεί πιο άπρόσωπη κι' απολιθωμένη σ' ένα τύπο. Άλλ' ό μυστικισμός, η επιστροφή στη ζωϊκή όρμη, είναι κατ' έξοχήν κίνηση, δυναμισμός. Η ηθική, πού υπαγορεύει, δέ χωράει σε κανένα τύπο. Έχει την προσωπικότερη σφραγίδα. Βγαίνει από έναν άνθρωπο. Η διατύπωση της μοιραία οδηγεί σε αντιφάσεις και παραλογισμούς. Άλλά τούτο δέ σημαίνει. Έκείνο πού προέχει, είναι η μετάδοση ψυχικών καταστάσεων καινούργιων, η αντίδραση στο μαράζωμα και την άκνησία. Η μεταμόρφωση αυτή γίνεται με διάφορους τρόπους. Άλλοτε ό μεγάλος μυστικιστής ενεργεί άμεσα με την παρουσία και τις πράξεις του, άλλοτε πάλι με τη μεσολάβηση ανθρώπων, πού δονήθηκαν έντονότερα από την προσωπικότητα του και του μοιάζουν περισσότερο. Φυσικά στην πρώτη περίπτωση η έλξη είναι μεγαλύτερη. Είναι όμως τόση η δύναμη του μυστικισμού ώστε και πολύ μετά τó πέρασμα του αντιπροσώπου του η τών μιμητών του να εξακολουθεί να ενεργεί επάνω μας. Κάποτε και η άπλη αναπόληση τους

φτάνει για να φέρει μέσα μας μιὰ αναστάτωση. Γενικά όμως ο ομαδικός ενθουσιασμός δε βαστάει πάρα πολύ. Όταν χαθεί το μετέωρο, την έξαρση διαδέχεται ο κατευνασμός, το δυναμισμό ή στατικότητα—ή φυσική κατάσταση της κοινωνίας. Αφομοιωμένο από κείνους, που τον ακολουθήσαν, ό,τι μένει από το κήρυγμα του μεγάλου μυστικιστή παίρνει τελικά τον πάγιο τύπο της τρέχουσας ηθικής. Έκ των υστέρων, βρισκόμαστε μπροστά σε μιὰ ενιαία ηθική, που κρύβει όμως μέσα της τα πιο άνομοια πράγματα. Πλάϊ στην υποχρέωση, που βγαίνει άμεσα από το ένστικτο και είναι απρόσωπη σαν εκείνο, έρχεται να πάρει θέση ή υποχρέωση, που έχει την πηγή της στην αυστηρά προσωπική μυστικιστική συγκίνηση. Έτσι δημιουργείται ή πλάνη της νόησης πώς ή ηθική εξέλιξη ακολουθεί μιὰ ενιαία κατεύθυνση και πραγματοποιείται με άλλεπάλληλες συμβολές, που ή μιὰ φυσικά συμπληρώνει την άλλη. Η πλάνη όμως αυτή δε νοθεύει την πραγματικότητα ολότελα. Ός ένα σημείο, εκφράζει τις σχέσεις, που άμοιβαία καλλιεργούν οι δύο αυτές υποχρεώσεις. Από τη μιὰ μεριά, το δυναμικό, απορροφημένο από την κοινωνία, στην απρόσωπη δηλ. και πάγια μορφή του, ενεργεί σαν οποιαδήποτε άλλη υποχρέωση της στατικής ηθικής. Από την άλλη, σε κάθε μεγάλη συγκίνηση υπάρχει μιὰ εξαναγκαστική δύναμη, που θυμίζει άρκετά την πίεση του κοινού ηθικού κανόνα επάνω στη θέληση μας.

Άλλά ή μεταρρύθμιση της στατικής ηθικής δεν είναι ο καθαυτό σκοπός του μεγάλου μυστικιστή. Είναι ή φυσική συνέπεια της μεταφυσικής αποκάλυψης, που του έγινε. Ο κύριος σκοπός της επιστροφής του στους ανθρώπους είναι ή μετάδοση της. Όλα τ' άλλα ακολουθούν άναγκαστικά. Όταν δούμε καθαρά τον άπώτατο προορισμό μας, όταν, μπροστά στα έκθαμβια μάτια μας, σηκωθεί ή αυλαία, που μάς χώριζε από το υπερέραν, δια μιās ή ζωής μας αλλάζει νόημα. Γινόμαστε άλλοι άνθρωποι. Άλλιώς σκεπτόμαστε, άλλοιώς αισθανόμαστε, άλλοιώς ενεργούμε. Η διαγωγή μας μεταμορφώνεται. Οι κανόνες, που πάει να συστηματοποιηθεί, δεν είναι παρά ή μετάφραση στη γλώσσα της καθημερινής ζωής της υπέρτατης αλήθειας, που άστραψε μέσα μας. Ποιά είναι αυτή ή αλήθεια; Μόνον οι μεγάλοι μυστικιστές μπορούν να μάς την πούν γιατί αυτοί μόνοι την κατέχουν άπόλυτα. Ο καθένας συγκλονίζεται από το ξεσκέπασμα της, κανείς όμως δεν μπορεί να ξανακάνει το δρόμο, που εκείνοι έκαναν για να τη φτάσουν. Η προσπάθεια, που απαιτείται, είναι υπεράνθρωπη. Ο μόνος, που κάνει εξαίρεση, είναι ο μεταφυσικός. Όπως ο μεγάλος μυστικιστής, είδε. Και το όραμα ήταν τέτοιο ώστε πολλές φορές ν' άντιληφτεί σαν ίεραποστολικό τον προορισμό του. Άλλά πώς να μεταδώσει την πεποίθηση του; Πώς να πεί το άνείπωτο; Πώς να δείξει ότι δεν άραδαιάζει ένα κούφιο συλλογισμό άλλ' ότι άγγιξε μιὰ φλογερή πραγματικότητα; Η αδυναμία αυτή πηγάζει από την άναπηρία του μυστικισμού του. Δεν είναι άκέρσιος, δεν οδηγεί ως την πράξη, που σκλαβώνει τη συναίνεση ολότελα. Σταματάει στην έκσταση. Αυτή είναι ο μεγάλος

σκοπέλος, που άπειλεί το μυστικιστή και που τελικά τον προσπερνάει. Αυτή είναι ή πέτρα του σκανδάλου για τους πολλούς. Αυτή δυσφημίζει το μυστικιστικό πείραμα. Μια και άντιπροσωπεύει την πρώτη φάση του, τη μεταβολή του στατικού σε δυναμικό, φυσικό είναι να συνοδεύεται από διάφορες άνωμαλίες. Δεν μπορεί ή διατάραξη των κανονικών σχέσεων της συνείδησης με το άσυνείδητο να μη φέρνει αναστατώσεις. Το βλέπουμε και σε άλλες μορφές της μεγαλοφυίας, π. χ. στους μουσικοσυνθέτες. Ποιος θα τολμήσει να βεβαιώσει πώς οι νευρικές κρίσεις ενός μεγάλου συνθέτου και ή μουσική του είναι ένα και το αυτό; Οι ίδιοι οι μυστικιστές ξερουν πώς όλα αυτά είναι επεισόδια. Άκατάσχετοι, τα υπερηηδούν και φτάνουν στο τέρας. Έδώ ή μεταμόρφωση είναι ριζική. Η συνταύτιση του με τη θεία θέληση είναι άκέρια κι' όριστική. Άπαλλαγμένοι από το φόρτο των εγκόσμιων που έσερναν μαζί τους, πλημμυρίζονται από μιὰ μοναδική χαρά, από μιὰ άνυπέρβλητη δύναμη. Βρίσκονται για πάντα μέσα στο Θεό και ο Θεός τους χρησιμοποιεί για όργανα του. Ένεργοούν και ενεργοούνται. Άπέραντη ξανοίγεται μπροστά τους ή περιοχή του ήρωισμού. Φτάνει να θυμηθούμε τα κατορθώματα των αγίων του Χριστιανισμού, ενός Άγιου Παύλου, μιās αγίας Θηρεσίας, ενός αγίου Φραγκίσκου. Με τα κατορθώματα αυτά, αλλά και με το λόγο τους, θ' άσκήσουν τη συνταρακτικώτερη επίδραση. Ο κόσμος όμως είναι μεγάλος. Ότε και παρουσιάζεται σά χάριτης άγραφος: πλήθος στατικές θρησκείες το νέμονται. Δε σβύνουν από τη μιὰ μέρα στην άλλη, Η κατάρτηση άρχίζει από μερικές ανώτερες ψυχές, που ή καθημιά τους θ' άκτινοβολήσει στον κύκλο της. Οι κύκλοι αυτοί, ολόένα πλαταίνοντας, θ' άγκαλιάσουν στο τέλος τη μάζα. Η σχέση της δυναμικής και της στατικής θρησκείας παρουσιάζει άρκετες άναλογίες μ' εκείνη, που συνεδένει την καινούργια ηθική υποχρέωση με την παλιά. Αφού απορροφηθεί από τη μάζα, παίρνει την αποκρυσταλλωμένη μορφή του δόγματος και των τελετουργιών. Κάποτε μάλιστα χρησιμοποιεί τους τύπους της θρησκείας, που έκτοπίζει, ή, άκόμα, άρκιέται να ξαναχύσει μέσα τους την ουσία, που τους είχε εγκαταλείψει.

Ο μυστικισμός έχει άνυπολόγιστη μεταφυσική σπουδαιότητα. Έπιτρέπει τη λύση του προβλήματος του Θεού. Αν παραδεχτούμε ότι πηγή της γνώσης είναι ή έμπειρία, όσοδήποτε σπάνια ή προνομιά κι' αν φαίνεται, ή ύπαρξη κι' ή φύση του Θεού δεν μπορούν να εξακριβωθούν μ' απλή συλλογιστικά γυμνάσματα αλλά μόνον με το πείραμα. Το πείραμα αυτό πραγματοποιούν οι μεγάλοι μυστικιστές. Δεν είναι, βέβαια, ένα πείραμα, που μπορεί να ξανακάνει ο καθένας. Άλλά μήπως όλα τα πειράματα είναι στη διάθεση του καθενός; Έπειτα αν όλοι οι άνθρωποι δεν μπορούν να καταβάλουν την τεράστια προσπάθεια, που προϋποθέτει ή μυστικιστική άνάταση, εν τούτοις πολλοί είναι διατεθειμένοι να την παρακολουθήσουν ως ένα σημείο. Τέλος, το σπουδαιότερο είναι ή όμοφωνία μεταξύ όλων των μεγάλων

μυστικιστῶν. Κατὰ βάθος, μ' ελάχιστες φραστικές παραλλαγές, ὅλοι τὸ ἴδιο πρᾶγμα λένε. Οἱ πληροφορίες, πού δίνουν γιὰ τὸ υπερκόσμιο ταξίδι του, ἔρχονται νὰ ἐπικυρώσουν τὴν ἐμπειρική θεωρία τῆς ζωϊκῆς ὁρμῆς καὶ νὰ ἐνισχυθοῦν ἀπ' αὐτή. Ἡ θεωρία αὐτὴ ἰσχυρίζεται ὅτι μιὰ δύναμη ἴδια μὲ τὴ συνείδηση μας, ἀλλὰ πολὺ περιοριστικώτερη, γονιμοποίησε τὴν ὕλη καὶ τελικὰ τῆς ἀπόσπασε τ' ἀνώτατα ζωϊκὰ εἶδη. Ἀλλὰ ἡ ἴδια ἡ συνείδηση ἀπὸ πού πηγάζει; Στὸ ἐρώτημα αὐτὸ δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ ἀπάντηση μὲ μόνον τὰ δεδομένα, πού ὀδήγησαν στὴ διατύπωση τῆς θεωρίας. Ἦδη ὅμως εἶχε τονιστεῖ πὼς τὸ καταλληλότερο γνωστικὸ ὄργανο γιὰ νὰ φωτιστεῖ ἀπὸ μέσα ἡ ζωϊκὴ ὁρμὴ εἶναι τὸ ἐνστικτο, πού ἔχει ἀπομείνει στὸν ἄνθρωπο καὶ πού ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ τινάζει μερικές σπίδες. Αὐτὸ τὸ ὑπόλειμμα ἐνστικτοῦ εἶναι πολὺ πιὸ ἀνιδιοτελές καὶ πλησιέστερα στὶς ρίζες τῆς ὑπαρξῆς μας, τῆς ἴδιας τῆς ζωῆς ἀπὸ τὴ νόηση. Ἐντείνοντας τὸ ἀπεριόριστο, μεταφέρουνται οἱ μεγάλοι μυστικιστὲς στὴν ἴδια τὴν ἀρχὴ ὅλης τῆς δημιουργίας.

Ποιὲς εἶναι τώρα οἱ πληροφορίες, πού μᾶς δίνουν γιὰ τὴ φύση τοῦ Θεοῦ; Δὲν εἶναι δύσκολη ἡ συστηματοποίηση τους. Μιὰ λέξη κυριαρχεῖ πέρα γιὰ πέρα στὶς ἐξομολογήσεις τους, ἀνεξάντλητες ὅπως τὸ θέμα, πού ἀφοροῦν: ἀγάπη. Ὁ Θεὸς εἶναι ἀγάπη καὶ ἀντικείμενο ἀγάπης. Ἡ ἀγάπη δὲν εἶναι ὅμως μιὰ ἀπλὴ ιδιότητα του. Εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Θεός. Γιὰ νὰ καταλάβουμε τὴν κατάσταση αὐτή, θὰ πρέπει νὰ φανταστοῦμε τὸ ὑπέρτατο τέντωμα μιᾶς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς, πού εἶναι κυριευμένη ἀπὸ τὸ φλογερότερο ἐνθουσιασμό. Ἡ ὑπαρξὴ αὐτὴ πραγματοποιεῖ τὸ ἀπόλυτο τοῦ ἑαυτοῦ της: ποτὲ ἡ θέληση κι' ἡ σκέψη τους δὲν πῆγαν παραπέρα, ποτὲ δὲν εἶχε ἐντονώτερη τὴ συνείδηση τῆς ἐνότητας της. Ἀλλὰ ἡ ἀγάπη δὲν εἶναι μόνο ἡ οὐσία τῆς προσωπικότητας τοῦ Θεοῦ. Εἶναι καὶ τεράστια δημιουργικὴ ἐνέργεια. Ἀμυδρὴ πάλι ἰδέα τῆς ἐνέργειας αὐτῆς θὰ μᾶς δώσει ὁ ἀνώτατος πνευματικὸς ὄργανος ἐνὸς μεγάλου δημιουργοῦ, καλλιτέχνη ἢ φιλοσόφου, τὴ στιγμή πού ἀγωνίζεται νὰ χύσει τὴ μοναδικὴ κι' ἀνέκφραστη συγκίνηση του μέσα στὰ κοινὰ καλούπια τῆς γλώσσας, τὴ στιγμή δηλ. πού ἡ μορφὴ πλάθει τὴν ὕλη της.

Ἀλλὰ τέτοια μιὰ κολοσσιαία συγκίνηση κι' ἐνέργεια δὲν μπορεῖ νὰ πάει στὸ κενό. Οἱ μεγάλοι μυστικιστὲς βεβαιώνουν πὼς ὁ Θεὸς μᾶς ἔχει ἀνάγκη γιὰ νὰ μᾶς ἀγαπᾷ. Ἡ δημιουργία παρουσιάζεται σὰν τὸ φυσικὸ συμπλήρωμα, σὰν ἡ ἔξωτερικὴ ὄψη τῆς θείας ἀγάπης. Ἀλλὰ γιὰ νὰ ὑπάρξουν ὄντα ἄξια αὐτῆς τῆς ἀγάπης, χρειάστηκαν ἀρκετὰ πράγματα. Πρῶτα - πρῶτα οἱ κόσμοι, τὸ πλαίσιο τῶν δημιουργημάτων. Ἡ ὕλικότητα, ἀπὸ τὴν ὁποία εἶναι ὑφασμένοι, χρησιμεύει στὴ διάκριση μεταξὺ Πλάστη καὶ πλασμάτων. Σ' αὐτοὺς τοὺς κόσμους δόθηκαν, σὲ μιὰ ἐνιαία κι' ἀδιαίρετη πράξη, σὰ δυὸ συμπληρωματικὲς ὄψεις τῆς δημιουργίας, ἡ ζωϊκὴ ὁρμὴ καὶ ἡ ἀπλὴ ὕλη. Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς δημιουργικῆς πράξης δὲν ἦταν, πιθανώτατα, παντοῦ τὸ ἴδιο: δὲ φαίνεται νὰ ἔπαιξε ἡ ὕλη παντοῦ τὸν ἴδιο ρόλο. Ὅπου ἡ ζωϊκὴ ὁρμὴ

βρῆκε μικρότερη ἀντίσταση ἀπὸ μέρος της, τὰ ὄντα, ὅπου ἀποκρυσταλλώθηκε, δὲν μποροῦν παρὰ νὰ εἶναι ἀνώτερα. Ἴσως ἐκεῖ νὰ ὑπάρχουν ριζικὰ διακεκριμένα ἄτομα, ἀν πραγματικὰ κι' ἐκεῖ ἡ ζωὴ παρουσιάζεται θνητὴ καὶ πολλαπλῆ. Πιάντως στὴ Γῆ, ἴσως-ἴσως σ' ἀλάκαιο τὸ πλανητικὸ μας σύστημα, ἡ ὕλη ἐναντιώθηκε μὲ ἰδιαίτερη ἐπιμονὴ στὴ ζωϊκὴ ὁρμὴ. Χωρίζοντας τὴν, ἔκανε νὰ φανερωθοῦν τὰ διάφορα ζωϊκὰ εἶδη, πού παρουσιάζονται σὰν ἡ προπαρασκευὴ τοῦ ἀνθρώπου ἢ τὸ περίτρισμα του. Ὄντας τὸ τελειότερο εἶδος στὸν πλανήτη μας, ἡ ἀνθρωπότητα ἀνταποκρίνεται περισσότερο στὴν ἀνάγκη τῆς ἀγάπης, πού εἶναι ὁ Θεός. Καὶ θ' ἀνταποκρίνονται ἀκόμη περισσότερο, ἀν ἀκριβῶς δὲν ἦταν εἶδος. Ἀλλ' ὅπως τὰ ζωϊκὰ εἶδη ἐξηγοῦνται καὶ δικαιολογοῦνται μὲ τὸ φαινόμενον τῆς ἀνθρωπότητας, ἔτσι κι' ἡ ἴδια ἡ ἀνθρωπότητα νομιμοποιεῖται μὲ τὴν παραγωγή τῶν μεγάλων μυστικιστῶν, πού λυτρώνονται ἀπὸ τὴ μοῖρα τοῦ εἶδους, ἐπιτρέποντας της ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ νὰ κάνει κι' αὐτὴ τὸ ἴδιο.

* *

Ἡ μεγαλύτερη δυσκολία γιὰ τὸ ξάπλωμα τοῦ μυστικισμοῦ εἶναι οἱ ὕλικες ἀνάγκες, πού τιμωροῦν τὴν ἀνθρωπότητα. Αὐτὲς τῆς φιλοτεχνοῦν κυρίως τὴ βαριά μοῖρα τοῦ εἶδους, καρφώνοντας τὴν σὲ μιὰ στάση ἔξευτελιστικῆ, σ' ἓνα δουλικὸ σκύψιμο ἐπάνω στὴ γῆ, πού δὲν τὴν ἀφήνει νὰ σηκώσει τὰ μάτια της ψηλότερα. Καὶ ὅμως ὁ μυστικισμὸς ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ τὴν κτετικησε. Ὅχι βέβαια γιὰ πολὺ καιρὸ οὔτε ὀλοκληρωτικὰ ἀλλ' ὀπωσδήποτε γιὰ μιὰ ὀρισμένη περίοδο καὶ σὲ κάποιον ἔκταση σημαντικῆ. Ἡ κατάρτιση αὐτὴ ὀφείλεται στὴν ἀκατανίκητη ἔλξη, πού ἀσκοῦν οἱ μεγάλες προσωπικότητες τοῦ μυστικισμοῦ. Ἀλλὰ πὼς ἐρμηνεύθηκε ὁ ψυχικὸς προσηλυτισμὸς στὴν περιοχὴ τῆς διαγωγῆς τῶν μυημένων; Μὲ τὸν ἀσκητισμὸ, δηλ. τὴν ἀπόσπαση ἀπὸ τὰ ὕλικα ἀγαθὰ. Ὁ ἀσκητισμὸς εἶναι ὅμως ἓνα πολὺ σκληρὸ ἰδανικόν. Πραγματοποιεῖται τόσο σπάνια ὅσο κι' ὁ ἴδιος ὁ μυστικισμὸς. Ἐπιδέχεται ὅμως βαθμούς, ὅπως ὁ τελευταῖος. Στὴν προσιτὴ του μορφὴ μπορεῖ ν' ἀγκαλιάσει ἀκόμη καὶ τὶς μάζες. Τοῦτο συνέβη στὸ Μεσαίωνα. Ἡ ἀδιαφορία γιὰ τὶς ὕλικες συνθήκες τῆς ζωῆς ἦταν γενικὴ. Καμμιά ἄνεση, τίποτε τὸ περιττό. Ἀσήμαντες στὴν ὕλικὴ ἐκδήλωση τους ὡς καὶ οἱ μεγαλύτερες κοινωνικὲς διαφορές.

Ἐπάρχει ὅμως κι' ἓνας ἄλλος τρόπος γιὰ τὴν ἐπιβολὴ τοῦ μυστικισμοῦ. πολὺ προσιτώτερος ἀπὸ τὸν πρῶτο: ἡ χειραφέτηση τῆς ἀνθρωπότητας ἀπὸ τὶς βιολογικὲς ἀνάγκες μὲ τὴν ἀπόλυτη ἐξουσίαση τοῦ ὕλικου κόσμου καὶ τὸν ἀπεριόριστο πολλαπλασιασμὸ τῶν ἀγαθῶν. Ὁ τρόπος αὐτὸς εἶναι διπλᾶ εὐκολώτερος. Ὅχι μόνο ἡ προσπάθεια, πού ζητεῖται ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους, πε-

ριορίζεται στο ψυχικό επίπεδο, χωρίς τον αδυσώπητο περισπασμό της σάρκας, αλλά κι' εκείνη, που προϋποθέτει η καθυπόταξη των φυσικών δυνάμεων, δεν παρουσιάζεται παρά σαν μιὰ ἀπλή ἔνταση ἰκανοτήτων, που μ' αὐτὲς φυσικά εἶναι προικισμένοι. Εἶδαμε ὅτι κύριο χαρακτηριστικὸ τοῦ ἀνθρώπινου εἶδους εἶναι ἡ νόηση, προορισμένη γιὰ τὴν ἐξουσίαση τοῦ ὕλικου κόσμου. Σὲ μερικοὺς προνομιοῦχους τὸ γνωστικὸ αὐτὸ μέσο ἀγγίζει τὴν τελειότητα. Χάρη σ' αὐτούς, ἡ δεσποτεία τῆς νόησης ἐπάνω στ' ἀντικείμενα, που εἶναι προχαραγμένη στὸν καθένα, μεταβάλλεται σὲ ἀπὴ πραγματικότητα, ξεπερνώντας μάλιστα τὶς ἄμεσες ἐπιδιώξεις τῆς φύσης.

Ἄλλ' ἂν αὐτὴ ἡ δευτέρη μέθοδος εἶναι ἀσύγκριτα πιὸ ἀναπαντικὴ ἀπὸ τὴν πρώτη, παρουσιάζει καὶ μεγαλύτερους κινδύνους. Μπορεῖ νὰ στραφεῖ κατὰ τῆς μυστικιστικῆς διαθέσεως καὶ νὰ τὴν τσακίσει. Ἡ πιθανότητα αὐτῆ, που οὐσιαστικά ἰσοδυναμεῖ μὲ βεβαιότητα, πηγάζει ἀπὸ μιὰ ἰδιορρυθμία τοῦ ψυχολογικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου, που τὸν φέρνει σὲ χτυπητὴ ἀντίθεση μὲ τὸ βιολογικὸ. Στὸν τελευταῖο, οἱ ἀντίθετες καὶ συμπληρωματικὲς τάσεις μορῶν καὶ ἀναπτύσσονται παράλληλα. Καθεμιὰ ἐνσαρκώνεται σ' ἓνα χωριστὸ εἶδος κι' ἀνενόηλη τραβιέει τὸ δρόμο τῆς. Τοῦτο συνέβη μὲ τὴ νόηση καὶ τὸ ἔνστικτο, που προχώρησαν καὶ κορυφώθηκαν παράλληλα σὲ διάφορες γραμμὲς τῆς ζωικῆς ἐξέλιξης. Στὴν ψυχολογικὴ καὶ τὴν κοινωνικὴ ζωὴ ὁμως οἱ διάφορες ἢ ἀντίθετες τάσεις δὲν μποροῦν νὰ προκόψουν ταυτόχρονα. Ἡ μιὰ ἐνοχλεῖ τὴν ἄλλη. Καμμιά δὲν καταφέρνει νὰ δώσει ὅ,τι εἶναι ἄξια νὰ δώσει. Στὸ τέλος, ἀτροφοῦν ὅλες μαζῆ. Ἀναγκαστικά θὰ συμβιβαστοῦν: καθεμιὰ θ' ἀφεθεῖ ἐλεύθερη νὰ πάει ὅσο βαστοῦν τὰ κότσια τῆς—κι' ἐν τῷ μεταξύ οἱ ἄλλες θὰ περιμένουν τὴ σειρά τους. Στὴν πράξη ὁμως τὸ πρόβλημα δὲν παρουσιάζει τόση μεγάλη ποικιλία. Δυὸ εἶναι συνήθως τὰ πρόσωπα τοῦ δράματος. Κάποτε μάλιστα συμβαίνει οἱ δυὸ αὐτὲς τάσεις νὰ πηγάζουν ἀπὸ τὴν ἴδια ἀρχὴ χωρὶς νὰ ἔχουν τὴν ἴδια ἄξια. Ἄν ἡ ἀνώτερη ἀφήσει τὴν κατώτερη—που τυχαίνει ν' ἀνταποκρίνεται καὶ σὲ ἄμεσώτερες ἀνάγκες—νὰ δώσει ὅ,τι μπορεῖ, ὅταν ἔρθει ἡ σειρά τῆς, θὰ βρεθεῖ πλουτισμένη μὲ τ' ἀποκτῆματα τῆς προκάτοχῆς τῆς. Ἀλλὰ τοῦτο παρατηρεῖται σπάνια. Τὶς περισσότερες φορὲς εἶναι τόση ἡ ὁρμή, τὸ ξεφρένιασμα τῆς ταπεινότερης τάσεως ὥστε, ὅταν πιὰ ἐξαντληθεῖ, ἡ ἄλλη ἔχει ξεθυμάνει.

Εἶναι ἀκριβῶς τὸ πάθημα τῆς ἀνθρωπότητας. Ξεκίνησε ἀπὸ τὸ Χριστιανισμό, που πραγματοποιήσε στὸν ὑπέριστο βαθμὸ τὸ ἰδανικὸ τοῦ μυστικισμοῦ. Στὴν ἀρχή, ὁ ἀσκητισμὸς ἐδέσποσε. Εἶναι γνωστὲς οἱ υπερβολές, ὅπου ὁδήγησε. Φυσικά, ἀκολούθησε ἡ ἀντίδραση. Ἐκείνο ὁμως, που ἔδωσε μιὰ γεναιότερη σπρωξιὰ σ' αὐτὴν τὴν τάση, ἦταν μιὰ ἀποφασιστικὴ συνάντηση, που ἔκανε στὸ δρόμο τῆς: διασταυρώθηκε μὲ τὴν ἐπιστήμη. Θὰ ἦταν ἀδικο νὰ φορτωθεῖ στὴν τελευταία ἡ εὐθύνη τῶν υπερβολῶν, ὅπου ἔπρεπε αὐτὴ ἢ τάση. Ἄν δὲν εἶναι ἡ ἐπιστήμη ἐκείνη, που γέννησε τὸ πάθος τῆς πολυτέλειας, εἶναι ὁμως γεγονὸς ὅτι τὸ ἐφευρετικὸ πνεῦμα ἐπηρεάστηκε σημαντικά

ἀπὸ τὶς τεχνητὲς ἀνάγκες. Ἡ στραβοτιμονιὰ τῆς ἀρχῆς ὁδήγησε σὲ ναυάγιο. Ἄντι νὰ στραφεῖ ἡ προσοχὴ τῆς παραγωγῆς στὰ ἀγαθὰ ἐκεῖνα, που εἶναι ἀπαραίτητα γιὰ τὴ συντήρηση τῆς ἀνθρωπότητας, ἀντὶ ἡ βιομηχανία νὰ γίνῃ ὁ παραστάτης τῆς γεωργίας, που θ' ἄπρεπε νὰ κατέχει τὴν τιμητικὴ θέση, ἔγινε ὑπηρετρία τῆς μόδας γιὰ νὰ πραγματοποιήσῃ ὅσο τὸ δυνατό μεγαλύτερα κέρδη. Κι' αὐτὸ τὴ στιγμὴ που χιλιάδες ἀνθρώποι πεθαίνουν ἀπὸ τὴν πείνα! Διόλου παράδοξο ἂν ἡ μηχανή, ἀπὸ κεῖ που θ' ἄπρεπε νὰ φέρνει τὴ μεγαλύτερη ἀνακούφιση στὴν ἀνθρωπότητα, κατήντησε ὁ φοβερώτερος τύραννος τῆς, ἂν ἔσπειρε τὸ μῖσος μεταξύ ἐργασίας καὶ κεφαλαίου, ἂν προκάλεσε τὸ μαρασμὸ τῆς ὑπαιθρῆς χώρας καὶ τὴν παθολογικὴ ἐξόγκωση τῶν πόλεων. Διόλου παράξενο, πρὸ πάντων, ἂν ἡ βιομηχανικὴ ἐποχὴ μας εἶναι ἐποχὴ πολέμων.

Βέβαια, ὁ πόλεμος εἶναι φυσικὴ κατάσταση. Ἡ φύση, που ἔθεσε τὴν κλειστὴ κοινωνία, δημιούργησε τὶς συνθῆκες ἐκεῖνες, που τὸν κάνουν ἀναπόφευκτο. Γιὰ νὰ ὑπάρξει αὐτὴ ἡ κοινωνία ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ γῆ γιὰ νὰ τὴν καλλιεργήσῃ, ἀπὸ δάση γιὰ νὰ κυνηγήσῃ, ἀπὸ λίμνες ἢ ποτάμια γιὰ νὰ ψαρέψῃ—μὲ λίγα λόγια ἀπὸ ἰδιοκτησία. Ἀλλὰ ἡ ἰδιοκτησία ὁδηγεῖ μοιραῖα στὴ σύρραξη. Γιὰ ν' ἀποκτήσῃ ἢ νὰ διατηρήσῃ ἡ ὁμάδα τ' ἀγαθὰ, που τῆς χρειάζονται, εἶναι ἀναγκασμένη νὰ πολεμήσῃ. Πάντα θὰ βρεθεῖ κάποιος νὰ τῆς τὰ διεκδικήσῃ ἢ νὰ τὰ πάρει μέσα ἀπὸ τὰ χέρια τῆς.—Σήμερα ἡ κατάσταση παρουσιάζεται φαινομενικά πιὸ περίπλοκη, κατὰ βίαιος ὁμως μένει ἡ ἴδια. Γιὰ νὰ συντηρηθοῦν οἱ βιομηχανίες, ἔχουν ἀνάγκη ἀπὸ πρώτες ὕλες καὶ καταναλωτικὲς ἀγορές. Μερικὲς προνομιοῦχες χώρες εἶναι ἐφοδιασμένες μὲ πρώτες ὕλες. Οἱ ἄλλες τὶς προμηθεύονται ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸ. Ὅλες ὁμως ἀγωνίζονται νὰ τοποθετήσουν τὰ προϊόντα τους, ὅλες ζητοῦν νὰ ἐκασφαλίσουν διεξόδους. Τὶ γίνεται ὁμως ἂν δὲν τοὺς δώσουν τὶς ἀπαραίτητες πρώτες ὕλες ἢ ἂν ἀρνηθοῦν τὴν παραγωγή τους; Ὅλος ὁ πληθυσμὸς, που ἔει ἀπὸ τὶς βιομηχανίες αὐτὲς, που ἐξαρτᾶται δηλ. ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸ, εἶναι καταδικασμένος νὰ πεινάσει. Ἐπάνω στὴν ἀπελπισία, ὁ πόλεμος προβάλλει ὡς ἡ καλύτερη λύση: ὅ,τι δὲ δίνεται καλοπροαίρετα θὰ παρθεῖ μὲ τὴ βία.

Ἄλλ' ὁ ξεφρενιασμένος βιομηχανισμὸς ἔχει ἀποτυπώσει ἀκόμα βαθύτερα τὴ σφραγίδα του στὴν ἐποχὴ μας. Ἡ φυσιογνωμία, που τῆς ἔχει φιλοτεχνήσει, εἶναι ἔντονα ὕλιστικὴ. Πρῶτα πρῶτα ἡ διατροφή μας ἔχει καταστήσει ἐξαιρετικὰ σοφὴ καὶ τεχνητὴ. Ἡ συμβολὴ τῆς φυσικῆς καὶ τῆς χημείας εἶναι ἀποφασιστικὴ. Μάταια ἡ ἰατρικὴ καὶ ἡ φυσιολογία κρούουν τὸν κώδωνα τοῦ κινδύνου. Καὶ ὁμως μιὰ ἐξυγίανση τῆς διατροφῆς, ὅχι μόνο θὰ μᾶς ἔσωζε πιθανώτατα ἀπὸ πολλὰς ἀρρώστειες, ἀλλὰ θὰ εἶχε καὶ τεράστιες βιομηχανικὲς, ἐμπορικὲς καὶ γεωργικὲς συνέπειες.—Ἐπειτα τὸ γενετήσιο ἔνστικτο ἔχει πετάξει κάθε χαλινό. Ἡ θεὰ τῆς ἐποχῆς εἶναι ἡ Ἄφροδίτη. Ἐξουσιάζει τὰ πάντα. Δὲν ἔμεινε πρᾶγμα, που νὰ μὴ διεγείρει τὶς αἰσθησεις. Καὶ ὁμως πρόκειται γιὰ μιὰ φυσικὴ ἀξίωση, ἐπιτακτικὴ, βέβαια, ἀλλὰ

πὸ δὲ ζηταίε μεγάλα πράγματα γιὰ νὰ ἰκανοποιηθεῖ. Ὅσο παρατείνεται ἡ κατάστασις αὐτή, πὸν κάποτε θὰ δείξει ἡ ἐπιστήμη πόσο ὀλέθρια εἶναι γιὰ τὴν ὑγεία μας, ἡ γυναῖκα δὲ θὰ γίνῃ ἄρτιο πρόσωπο. Θὰ μένει πάντα ἓνα πλάσμα διακοσμητικό. Καὶ ὅμως τί ἀλλαγὴ θ' ἀκολουθοῦσαν ἂν ἀποφάσιζε νὰ γίνῃ ἡ ὁμοίτητι τοῦ ἄντρα! Πόσο σοβαρώτερη κι' ἀπλούστερη θὰ γινόταν ἡ ζωὴ μας, ἀπὸ πόσες ἄσκοπες πολυτέλειες δὲ θὰ γλυτώναμε!

Ἐν τούτοις δὲν πρέπει ν' ἀπαισιοδοξοῦμε. Ἡ ἀπογοήτευσις θὰ ἦταν δικαιολογημένη ἂν ἡ ἐποχὴ μας δὲν εἶχε κανένα δεσμὸ μὲ τὸ παρελθόν, ἂν τὸ ξεφρένιασμα τῆς δὲν εἶχε νόημα. Ἄλλὰ ἔχει νόημα. Ἡ μανία τῆς ἀνθρωπότητας, ἕλιγγος τῆς ὕλικῆς ἀπόλαυσις καὶ τῆς μηχανοποίησης, δὲν εἶναι παρὰ ἡ ἀντίδρασις σὲ μιὰ ἄλλη προηγούμενη παραφορὰ, τὸν ἐξουθενωτικὸ ἀσκητισμὸ. Καὶ οἱ δυὸ αὐτὲς ὑπερβολὲς πηγάζουν ἀπὸ τὸ μυστικισμὸ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἄλλὰ οἱ ψυχολογικὲς καὶ κοινωνικὲς τάσεις διαδέχονται ἡ μιὰ τὴν ἄλλη καὶ τίποτε δὲν ἀποκλείει μιὰ ριζικὴ ἀντιστροφὴ τῆς φορᾶς τῶν πραγμάτων. Ἡ ἀνθρωπότητα στίβαξε τοῦ κόσμου τὴς περιπλοκὰς ἐπάνω στὴ ζωὴ τῆς. Βλέποντας τὴν κανεὶς νὰ παραδέρνει μέσα σ' αὐτὸ τὸ λαβύρινθο, ἔχει τὴν ἐντύπωσιν πὸς δὲ θάβῃ ποτέ. Ἄλλ' ἀπὸ στιγμὴν σὲ στιγμὴν μπορεῖ τὸ θαῦμα νὰ προβάλλῃ. Φτάνει νὰ φανερωθεῖ ὁ μεγάλος μυστικιστὴς. Ἀλάκαιρη ἡ ἀνθρωπότητα θὰ τὸν ἀκολουθήσῃ. Ἡ μεταμόρφωσις θὰ εἶναι γενικὴ. Μὲ ὅση παραφορὰ μέρδεψε τὴ ζωὴ τῆς μὲ ἄλλη τόση θὰ τὴν ἀπλοποιήσῃ. Καὶ τότε θὰ ξαναβρῇ τὴν ἰσορροπία τῆς. Σήμερα ἔχει ἐπικίνδυνα διαταραχθεῖ ἡ σχέση τοῦ ὕλικου μὲ τὸν πνευματικὸ ἑαυτὸ τῆς. Τὸ σῶμα τῆς εἶναι σῶμα γίγαντα, ἐνῶ ἡ ψυχὴ τῆς εἶναι ψυχὴ νάνου. Πῶς νὰ τὸ κυβερνήσῃ;

Ἄλλὰ οἱ μεγάλοι μυστικιστὲς εἶναι οἱ ὑπέρτατες ἐπιτυχίαι τῆς δημιουργίας. Δὲ φανερόνουνται κατὰ παραγγελία. Κι' ἐν τῷ μεταξὺ δὲ μᾶς ἐπιτρέπεται νὰ σταυρώσουμε τὰ χέρια. Εἶδαμε πὸς ἂν ὑπάρχει κάποιος, πὸν νὰ πλησιάζει περισσότερο στὰ ἄφραστα αὐτὰ πρότυπα, πὸν ἡ γνώσις του νὰ παρουσιάζει τὴς μεγαλύτερες ἀναλογίας μὲ τὸ πείραμα τους, αὐτὸς εἶναι ὁ μεταφυσικός. Ἄν ἡ μεταφυσικὴ θεμελιωθεῖ στὴν πειραματικὴ ἀπόδειξιν κι' ἀποφασίσουν οἱ φιλόσοφοι νὰ συνεργαστοῦν, σίγουρα τὰ πορίσματα τους θὰ συντελέσουν σημαντικὰ στὴν ἠθικὴν μεταμόρφωσιν τῆς ἀνθρωπότητος. Τὸ μέλλον τῆς μεταφυσικῆς βρῖσκειται πρὸς τὸ μέρος τῶν ψυχικῶν ἐρευνῶν. Εἶναι μεγάλη ἡ δυσπιστία, πὸν ἐμπνέουν. Ἡ ἐπιστήμη ξεκίνησε ἀπὸ τὴν ὕλη. Ὅταν λέμε «ἐπιστήμη», ἐννοοῦμε κυρίως τὴν ἐπιστήμην τῆς ὕλης. Ἀργήσαμε πρὸν νὰ καταλάβουμε ὅτι μπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ μιὰ ἐπιστήμη τοῦ πνεύματος. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ἡ μοναρχορία τῆς ὕλικῆς ἐρευνας δὲν ἔβλαψε ἀπὸ μιὰ μεριά. Ἀπ' αὐτὴν πῆγασαν ἡ ἀκριβεία, ἡ προσήλωσις στὰ γεγονότα, ἡ κυριαρχία τῆς ἀπόδειξης. Δὲν εἶναι ὅμως λιγώτερο ἀλήθεια πὸς ἡ μακρόχρονη ἐπιστημονικὴ καλλιέργεια τῆς ὕλης κακοσυνείθησε τὸ μυαλὸν μας, κάνοντας το νὰ βλέπει ὅλα τὰ πράγματα μέσα ἀπὸ τὸ πρίσμα τῆς ὕλικότητος καὶ νὰ δυσπιστεῖ σὲ ὅ,τι τοῦ ξεφεύγει. Παρ' ὅλα αὐτὰ ἡ ἐξέλιξις τῶν ψυχικῶν ἐρευ-

νῶν εἶναι ραγδαία. Οἱ ἴδιοι οἱ «ἐπιστήμονες» ἀναγκάστηκαν νὰ τὴν προσέξουν. Σ' αὐτό, βέβαια, ἔχει συντελέσει καὶ ἡ μεγάλη εὐσυνειδησία τῶν σοβαρῶν ἐρευνητῶν, πὸν ξεχωρίζουν αὐστηρὰ τὴς ἀπίθανες ἀπὸ τὴς βέβαιες περιπτώσεις. Τὰ πορίσματα τους ἔρχονται ἤδη νὰ ἐπικυρώσουν τὴν ἀντίληψιν ὅτι τὸ σῶμα μας δὲν εἶναι παρὰ ἓνα φίλτρο, πὸν ἀφήνει νὰ διοχετευθοῦν στὴ συνείδησιν μας μόνο οἱ ἀπαραίτητες γιὰ τὴν δράσιν παραστάσεις, ἡ ἓνα παραπέτασμα, πὸν μᾶς ἐμποδίζει νὰ συλλάβουμε ὅ,τι δὲ θὰ μᾶς χρησίμευε στὴν καθημερινὴν ζωὴ. Ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ γλυστράει ὅμως στὴ συνείδησιν μας κατὰ ἀπ' αὐτὸν τὸν κλειστὸν κι' ἀπαγορευμένον κόσμον. Ἴσως νὰ εἶναι μυνήματα ἀπὸ τὸ ὑπερέραν. Ἄν βεβαιωνόμαστε γι' αὐτό, θ' ἀναστατωνόταν ἡ ὑπαρξις μας. Ἡ ἀπόλυτη πεποίθησις στὴ μετθανάτια ζωὴ θὰ μᾶς ἀποτραβοῦσε μιὰ γιὰ πάντα ἀπὸ τὴς ὕλικῆς ἀπολαύσεις, πὸν μ' αὐτὲς νομίζουμε ὅτι ἐκδικούμαστε καὶ πεισματώνουμε τὸ χάρον.

Ἄλλ' ἂν εἶναι προβληματικὸ τὸ φανέρωμα τοῦ μεγάλου μυστικιστῆ, πὸν θὰ ξαναβάζε τὴν ἀνθρωπότητα στὸν ἴδιον δρόμον, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά δὲν μποροῦμε νὰ ἐλπίζουμε πὸς ἡ μεταφυσικὴ ἀποκάλυψις θὰ γίνῃ ἀπὸ τὴν μιὰ μεριά στὴν ἄλλη. Πῶς νὰ τάξει κανεὶς ἀπὸ τὰ πρὶν χρονικὰ ὅρια στὴν ἐρευνα. Κι' ἐν τῷ μεταξὺ τὰ δεινὰ τῆς ἀνθρωπότητος περισσεύσαν. Κἀντι πρέπει ἐπιγόντως νὰ γίνῃ. Καὶ δὲ μένει παρὰ μιὰ μέθοδος: ἡ προσφυγὴ στὴς ἰκανότητες τοῦ κοινοῦ γνωστοῦ μέσου, τῆς νόησης. Ὅπως τὴν χρησιμοποίησαμε γιὰ τὴν ἐντατικὴν ἐκμετάλλευσιν τῆς ὕλης, πρέπει νὰ τὴν μεταχειριστοῦμε καὶ γιὰ τὴν ἐξουδετέρωσιν τῶν κινδύνων, πὸν ἀπειλοῦν τὸν πολιτισμὸν μας. Ἡ ἐργασία, πὸν θὰ πρέπει νὰ τῆς ἐμπιστευθοῦμε, καὶ πὸν θὰ συνοδεύεται ἀπαράβαρα ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχὴν θέλησιν, συνοψίζεται σὲ μιὰ λέξιν: ρυθμισις. Τὸ ὕλικὸν ξεφρένιασμα ὁδήγησε σ' ἓνα κυκεῶνα. Καὶ δὲ γλυτώνει κανεὶς ἀπὸ τὸ χάος παρὰ μὲ τὴν ἐπιβολὴν ρυθμοῦ.

Ὁ μεγαλύτερος κίνδυνος εἶναι ὁ πόλεμος. Ἐχει τὸ φοβερώτερον σύμμαχον: τὴν ἐπιστήμην. Ἄν ξαναγίνουν συρράξεις, οἱ ἀντίπαλοι θὰ ἐπιδιώξουν ν' ἀλληλοκαταργηθοῦν. Κανένας οἶκτος, καμμιά διάκρισις σὲ μάχιμον κι' ἄμαχο πληθυσμὸν. Τὸ φρικτὸν ὄραμα συγκίνησε βαθιὰ μερικὸν ἰδεολόγον: Ἰδρυσαν τὴν Κοινωνία τῶν Ἑθνῶν. Δὲν πρέπει νὰ παραγνωρίζεται ἡ προσπάθεια τῆς. Ἄλλὰ ἡ ἐξάλειψις τῶν πολέμων εἶναι πολὺν πῶς δύσκολη ἀπὸ ὅ,τι φαντάζονται οἱ ἴδιοι οἱ ἀπαισιοδόξοι. Ἀπαιτοῦνται σκληρὰς θυσίας ἐκ μέρους τῶν λαῶν, ὅπως ἄλλως τε γιὰ κάθε ἐναντίωσιν στὴ φύσιν. Ὅταν ὅμως θέλουν τὴν κατάργησιν τοῦ πολέμου, πρέπει νὰ ξέρουν τί ζητοῦν. Τὰ κύρια αἷτια τῶν συγχρόνων πολέμων εἶναι βιομηχανικά. Πολὺς λόγος γίνεται γιὰ τὴν «λογικοποίησιν» τῆς παραγωγῆς. Ἄλλ' ἂν ὑπάρχει μιὰ παραγωγή, πὸν ἔχει ἀνάγκην ἐπιτακτικὴν ἀπὸ ρυθμισις, εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἀνθρώπινη. Περισσότερον ἀπὸ ὅποδὴποτε ἄλλου, τὸ ἐνστικτὸν χρειάζεται ἐδῶ πειθαρχία. Ἡ Ἀφροδίτη φέρνει τὸν Ἄρη, ἔλεγαν σοφώτατα οἱ ἀρχαῖοι.

Ἄλλὰ ἡ τακτοποίησις ὅλων αὐτῶν τῶν ζητημάτων δὲν εἶναι δουλειὰ τοῦ

φιλοσόφου. Σ' αὐτὰ ἔχουν τὸ λόγο οἱ εἰδικοί. Πρέπει νὰ δικαιολογήσουν κάπως τὴν ὑπαρξὴ τους. Πάντως ἡ ἀνθρωπότητα εἶναι κυρία τῶν τυχῶν της. Εἶναι καιρὸς νὰ τὸ καταλάβει. Καὶ ὡς ἔχει ὑπ' ὄψην της ὅτι δὲ φτάνει νὰ ζεῖ. Χρέος της εἶναι «νὰ καταβάλλει ἐπὶ πλέον τὴν ἀναγκαῖα προσπάθεια γιὰ νὰ ἐκπληρωθεῖ καὶ στὸν ἀνυπότακτο πλανήτη μας ἡ οὐσιώδης λειτουργία τοῦ σύμπαντος, ποῦ εἶναι μιὰ μηχανὴ γιὰ νὰ κατασκευάζει θεοὺς».

ΓΙΑΝΝΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ

ΤΡΑΓΩΔΙΑ ΔΙΧΩΣ ΠΡΟΣΩΠΑ

[Μετάφραση ἀπὸ τὸ «Φρειδερίκο Νίτσε» τοῦ Στεφάνου Τσβάιγκ — Κεφάλαιο πρῶτο, ἀπὸ τὸν κ. Π. Π. Παναγιώτου]

«Μὲ τὸ νὰ ζῆ κανεὶς ἐπικίνδυνα, ἀπολαμβάνει τὴ μεγαλειότερη ἠδονὴ τῆς ὑπαρξῆς».

Ἡ τραγωδία τοῦ Φρειδερίκου Νίτσε εἶναι ἓνα μονόδραμα : κανένα πρόσωπο, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ἴδιο, δὲν παρουσιάζει πάνω στὴ σύντομη σκηνὴ τῆς ζωῆς του. Σ' ὅλες τὶς πράξεις αὐτῆς τῆς τραγωδίας, ποῦ λυώνει σὰ μιὰ στίβα ἀπὸ χιόνι, αὐτὸς ὁ ἔρημος πολεμιστὴς βρίσκεται ὀλομόναχος κάτω ἀπ' τὸ συννεφιασμένο οὐρανὸ τοῦ πεπωμένου του. Κανεὶς δὲν εἶναι μαζί του, κανεὶς δὲν τοῦ βγαίνει μπροστά. Καμμιά γυναίκα δὲν καταπραῖνει μὲ τὴ γλυκειὰ της παρουσία τὴν ἀτμοσφαιρική πίεση. Κάθε κίνηση ξεφεύγει μονάχα ἀπ' αὐτὸν καὶ γυρίζει ἀντανακλαστικὰ σ' αὐτὸν καὶ μόνο : κάποια πρόσωπα ποῦ στὴν ἀρχὴ βαδίζουν στὴ σκιά του, δὲ συνοδεύουν παρὰ μὲ μουγκὲς ἐκδηλώσεις κατάπληξης καὶ τρόμου τὴν ἠρωϊκὴ του προσπάθεια καὶ τὸ σκᾶν σιγὰ σιγὰ σὰ νὰ βρίσκονται μπρὸς σ' ἓνα κίνδυνο. Κανεὶς δὲ τολμάει νὰ μπεῖ γιὰ καλὰ μὲς στὸν ἐσωτερικὸ κύκλο αὐτουνοῦ τοῦ πεπωμένου. Ὁ Νίτσε μιλάει πάντα, ἀγωνίζεται πάντα, ὑποφέρει πάντα γιὰ τὸν ἴδιο του μόνο ἑαυτό.

Σὲ κανένα δὲ λέει κουβέντα καὶ κανεὶς δὲν τοῦ ἀπαντᾷ. Καὶ τὸ πιὸ φοβερὸ ἀκόμα, εἶναι ποῦ κανεὶς δὲν τὸν ἀκούει.

Δὲν ὑπάρχουν ἀνθρωποὶ, σύντροφοι, ἀκροατὲς, στὴν ἀσύγκριτα ἠρωϊκὴ τραγωδία τοῦ Φρειδερίκου Νίτσε, μὰ οὔτε κι' ὄλας καθαυτὸ σκηνή, τοπεῖο, διακόσμηση, κοστουμῖα. Παίζεται, σὰ νὰ ποῦμε, στὸ ἄδειο διάστημα τῆς ιδέας. Βάλε, Naumbourg, Sorrente, Sils - Maria, Gênes, δὲν εἶνε ὀνόματα τῶν ἀληθινῶν μερῶν, ὅπου ἔζησεν ὁ Νίτσε, μὰ ἀπλῶς πέτρες καταμεσῆς ἐνὸς μακρυνοῦ δρόμου, ποῦ τὸν διέτρεξε μ' ἓνα φλογερὸ πέταγμα, — κρῦα παρασκήνια, χρώματα δίχως ἔννοια. Ἀλήθεια, ἡ διακόσμηση αὐτῆς τῆς τραγωδίας εἶναι πάντα ἡ ἴδια : ἡ ἐρημιά, ἡ μοναξιά, αὐτὴ ἡ φοριχτὴ μοναξιά, ἡ δίχως κουβέντα καὶ δίχως ἀπάντηση, ποῦ ἡ νιτσεικὴ σκέψη φέρνει γύρω της καὶ πάνω της σὰ μιὰ ἀδιαπέραστη γυάλινη θήκη, μιὰ μοναξιά χωρὶς λουλούδια, οὔτε φῶς, χωρὶς μουσική, χωρὶς ζῶα, χωρὶς ἀνθρώπινα ὄντα, μάλιστα μιὰ μοναξιά χωρὶς θεό, ἡ νεκρὴ καὶ πετρωμένη μοναξιά ἐνὸς πρωτόγονου καὶ ἔξω ἀπὸ κάθε χρόνο κόσμου. Μὰ αὐτὸ ποῦ κάνει τὴ μόνωση του καὶ τὴ θλίψη του τόσο φοριχτὴ, τόσο τρομερὴ καὶ μαζί τόσο παράδοξη, εἶναι τὸ ἀκατανόητο γεγονός ὅτι ἡ ἐρημικὴ αὐτὴ μοναξιά, ὁ παγετώνας αὐτός, βρῖσκεται, γιὰ νὰ μιλήσουμε σὰ διανοούμενοι, στὴν καρδιά τῆς νεώτερης Γερμανίας, ποῦ τραντάζεται καὶ ἀχολαγᾷ ἀπὸ σιδηρόδρομους καὶ τηλεγράφους, ἀπὸ φωνὲς καὶ θόρυβους, στὸ κέντρο μιανῆς πνευματικῆς ἀνάπτυξης μὲ νοσηρὴ ἀνέκαθεν περιέργεια, ποῦ σκορπάει κάθε χρόνο στὸν κόσμον σαράντα χιλιάδες τόμους, ποῦ μελετᾷ κάθε μέρα χίλια προβλήματα σ' ἑκατὸ Πανεπιστήμια, ποῦ παρασταίνει κάθε μέρα τραγωδίες σ' ἑκατοντάδες θεάτρα καὶ ποῦ μ' ὄλα ταῦτα δὲν ξέρει τίποτα, δὲ μαντεύει τίποτα, δὲ νοιώθει τίποτα ἀπ' αὐτὸ τὸ φοβερὸ πνευματικὸ δράμα ποῦ ξετυλίγεται στὸ ἴδιο της μέρος, στὸν πιὸ ἐσώτερο κύκλο της. Γιατί, στὶς πιὸ μεγαλόπρεπες σκηνές της ἀκριβῶς, ἡ τραγωδία τοῦ Φρειδερίκου Νίτσε δὲν ἔχει πιά ἓνα θεατὴ, ἓναν ἀκροατὴ, ἓνα μάρτυρα ἀπ' τὸ Γερμανικὸν κόσμον. Στὴν ἀρχὴ ποῦ μιλάει μὲ θέρημ ἀπ' τὴ καθηγητικὴ του ἔδρα καὶ ποῦ τὸ φῶς τοῦ Wagner τὸν κάνει ὄρατό, τὸν προσέχουν κάπως ἀκόμα, μὰ ὅσο κατεβαίνει στὸ βάθος τοῦ ἑαυτοῦ του, τόσο περισσότερο βυθίζεται στὸ χάος τοῦ χρόνου, καὶ τόσο λιγώτερα ἀντηχεῖ. Ὁ ἓνας μετὰ τὸν ἄλλο, οἱ φίλοι, οἱ ξένοι, σηκώνονται ἀγριεμένοι ἐνῶ κρατᾷ ὁ ἠρωϊκὸς του μονόλογος, τρομαγμένοι ἀπ' τὶς διαρκῶς πιὸ ἀγριεσ μεταμορφώσεις, ἀπ' τὶς πάντα πιὸ σφοδρὲς ἐκστάσεις τοῦ φιλοσόφου καὶ τὸν ἀφίνουν φοβερὰ ὀλομόναχον πάνω στὴ σκηνὴ τοῦ πεπωμένου του. Σιγὰ σιγὰ ὁ τραγικὸς ἠθοποιὸς δειλιάζει νὰ μιλάει μόνο στὸ κενό. Σηκώνει τὴ φωνὴ του πάντα πρὸς τ' ἀπάνω, κραυγάζει καὶ χειρονομεῖ πάντα περισσότερο γιὰ νὰ κάνει ν' ἀκουστεῖ μιὰ ἠχώ ἢ τοῦλάχιστο μιὰ ἀντίρρηση. Βρίσκει — γιὰ νὰ τὴ συντονίσει μὲ τὰ λόγια του — μιὰ μουσική, μιὰ μουσικὴ ποῦ ξεπετιέται σὰν ἀπὸ πηγὴ, μεθυστικὴ, διονυσιακὴ, μὰ κανεὶς πιά δὲν ἀκούει. Σαυαυρίζεται στὶς μασκαράτες, σὲ μιὰ προσποιητὴ φαιδρότητα, σφουριχτικὴ καὶ

διαπεραστική. Κάνει τις φράσεις του να πηδούν και τις στολίζει με κοροΐδιες, απλώς για να προσελκύσει με τις τεχνητές του τέρψεις ακροατές στο φοβερά σιβαρό Εὐαγγέλιο του, μα κανένα χέρι δὲν κινεῖται για να τὸν χειροκροτήσει. Στὸ τέλος βρίσκει ἕνα χορὸ, ἕνα χορὸ σπαθίων καί, πληγωμένος, σπαργμένος, ματωμένος, δείχνει μπρὸς στὸ κοινὸ τῆ νεα του θανάσιμη τέχνη, μα κανείς δὲ μαντεύει τῆ σημασία τῶν χοντρῶν του ἀστείων, οὔτε τὸ θανατηφόρο μαρτύριο ποὺ ὑπάρχει σ' αὐτὴ τὴν προσποιημένη ἐλαφρότητα. Χωρὶς ἀκροατές καὶ χωρὶς ἤχώ, ἀποτελειώνει μπρὸς σὲ ἀδειανὰ καθίσματα τὸ πιὸ ἐξαιρετικὸ δράμα ποὺ προσφέρθηκε στὸν ταραγμένο μας αἰώνα. Κανείς δὲ γυρίζει, τυχαία ἔστω, τὸ βλέμμα του σ' αὐτόν, ὅταν ἡ οὐδρα τῶν σκέψεων του στριφογυρίζοντας σὲ μίαν ἀτσαλένια μύτη, πηδαίει για τελευταία φορὰ ὑπέροχα καὶ πέφτει τέλος ἐξαντλημένη στὸ χῶμα, — «νεκρὸς ποὺ βρίσκεται μπρὸς στὴν ἀθανασία».

Ἡ κατάσταση αὐτὴ τῆς μόνωσης με τὸν ἑαυτό του, αὐτὸς ὁ τρόπος να εἶναι μόνος ἀπέναντι τοῦ ἑαυτοῦ του, εἶναι ἡ πιὸ βαθειὰ ἔννοια, ἡ θεία καὶ δίχως ὁμοιὰ τῆς πλοκῆ αὐτῆς τῆς τραγωδίας ποὺ ὑπῆρξεν ἡ ζωὴ τοῦ Φρειδερίκου Νίτσε: ποτέ, μιὰ τόσο μεγαλόπρεπη ἀφθονία τοῦ πνεύματος, ἕνας τόσο ἐξαιρετικὸς ὀργασμὸς τοῦ αἰσθήματος, δὲ βρέθηκαν μπρὸς σ' ἕνα τόσο μεγάλο κενὸ τοῦ κόσμου, μπρὸς σὲ μιὰ σιωπὴ τόσο ἀδιαπέραστη, σὰ νάτανε ἀπὸ μέταλλο. Δὲν εὐνοήθηκε να βρεῖ ἐχθρὸς σπουδαίους. Ἔτσι, ἡ πιὸ δυνατὴ θέληση τῆς σκέψης «κλεισμένη στὸ ἴδιο τῆς ἑαυτοῦ καὶ χωνεύοντας τὸν ἴδιο τῆς ἑαυτοῦ», ὑποχρεώθηκε να ζητήσει μιὰν ἀπάντηση καὶ μιὰν ἀντίσταση στὸ ἴδιο τῆς τὸ στήθος, στὴν ἴδια τῆς τραγικῆ ψυχῆ. Ὁχι ἀπ' τὸν κόσμο, μ' ἀπ' τὰ ματωμένα ράκη τοῦ ἴδιου του δέρματος, αὐτὸ τὸ γινομένο μανιακὸ ἀπ' τῆ μοίρα πνεῦμα ξεριζώνει, σὰν τὸν Ἡρακλῆ, τὸ χιτῶνα τοῦ Νέσσου, αὐτὴ τῆ σαρκόβόρα φλόγα, για να μείνει γυμνὸς μπρὸς στὴν ὑπέροχη ἀλήθεια, μπρὸς στὸν ἴδιο του ἑαυτοῦ. Ἀλλὰ τί παγωμένο ρίγος γύρω ἀπ' αὐτὴ τῆ γύμνια, τί σιωπὴ γύρω ἀπ' αὐτὴ τῆ δίχως προηγούμενη τῆς κραυγῆ τοῦ πνεύματος, τί τρομερὸς οὐρανὸς γεμάτος σύννεφα κι' ἀστραπές, πάνω ἀπ' τὸ «Φοινῆ τῆς θεότητας», ποὺ σὰν δὲν ἔρχεται τώρα κανείς ἐχθρὸς νὰν τὸν συναντήσει καὶ ὁ ἴδιος δὲ βρίσκει πιά τέτοιο, μάχεται με τὸν ἴδιο του ἑαυτοῦ, — «γνώστης τοῦ ἑαυτοῦ του, δῆμιος τοῦ ἑαυτοῦ του δίχως οἶκτο». Σπρωγμένος ἀπ' τὸ δαιμόνιό του μακρὰ ἀπ' τὸν καιρὸ κι' ἀπ' τὸν κόσμο, μακρὰ ἀπ' τὰ πιὸ τελευταία σύνορα τῆς ὑπαρξῆς του,

Σπαράζοντας, ἄχ! με ἄγνωστους πυρετούς,
Φρίσσοντας στὰ παγωμένα βέλη τοῦ χιονιοῦ,
κνηνηγμένος ἀπὸ σένα, σκέψη
Ἀκατανόμαστη! σκεπασμένη! τρομερή! (1)

(1) Ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ μετάφραση τοῦ Ζαρατούστρα τοῦ Ν. Καζαντζάκη (σημ. τοῦ Μεταφραστή).

πισογυρίζει καμμιὰ φορὰ ριγῶντας, με βλέμμα ποὺ φανερώνει ἀνομολόγητη ἐκπληξὴ σὰν διακρίνει πόσο μακρὰ τὸν πέταξε ἡ ζωὴ του, μακρὰ ἀπὸ κάθε πρᾶγμα ζωντανό, μακρὰ ἀπ' τὸ κάθε τι ποὺ ἔζησε κάποτε. Μὰ μιὰ τόσο μεγάλη ὀρμὴ δὲ μπορεῖ να πισογυρίζει πιά: με μιὰ πλέρια ἐμπιστοσύνη καὶ σύγκαιρα στὴν πιὸ ἐξαιρετικὴ ἔκταση τοῦ μεθυσμένου του ἑαυτοῦ, ἐμπληρώνει τὸ πεπρωμένο του ποὺ ἀπ' τὰ πρὶν τοῦ εἶχε ζωγραφίσει ὁ ἀγαπητὸς του Hoelderlin, — τὸ πεπρωμένο τοῦ Ἐμπεδοκλῆ.

Ἔνα τοπῆιο ἡρωικὸ δίχως οὐρανὸ, ἕνα παιγνίδι γιγάντιο δίχως θεατές, ἡ σιωπὴ, μιὰ σιωπὴ πάντα πιὸ μεγάλη γύρω ἀπ' τὴν πιὸ φοβερὴ κραυγὴ τῆς μοναξιάς τοῦ πνεύματος, αὐτὴ εἶναι ἡ τραγωδία τοῦ Φρειδερίκου. Νίτσε: θάρρεπε να τῆ συχαθεῖ κανείς σὰ μιὰ ἀπ' τῆς ἀναριθμητῆς καὶ μανιασμένες σκληρότητες τῆς Φύσης, ἂν δὲν τὴν εἶχε δεχτεῖ ἐκταστικά ὁ ἴδιος καὶ ἂν δὲν εἶχε διαλέξει καὶ ἀγαπήσει τῆ μοναδικὴ ἀπανθρωπία κι' ἐξ αἰτίας ἀκριβῶς τοῦ μοναδικοῦ αὐτοῦ χαρακτήρα. Γιατί, με τῆ θέλησή του, με κάθε πνευματικὴ διαύγεια, παρατημένος ἀπὸ μιὰ σίγουρη ζωὴ, ἔφιαξεν ὁ ἴδιος αὐτὴ τὴν «ἰδιότροπη ζωὴ» με τὸ πιὸ βαθὺ τραγικὸ ἔνστιχτο ἐπροκάλεσε τοὺς θεοὺς μ' ἕνα θάρρος ἀπαράμιλλο «για να κάνει ὁ ἴδιος τὸν ἑαυτό του να αἰσθανθεῖ τὸν πιὸ μεγάλο βαθμὸ τοῦ κινδύνου, στὸν ὁποῖο θὰ μπορούσε ἕνας ἄνθρωπος να ζήσει» «Χαίρετε δαίμονες!»(1)

Ρίχνοντας τῆ χαρούμενη αὐτὴ κραυγὴ τῆς βροσιάς, μιὰ φορὰ, κάποια εὐθυμὴ νύχτα, κατὰ τὸν τρόπο τῶν φοιτητῶν, ὁ Νίτσε καὶ οἱ φίλοι του φιλόσοφοι ἐπικαλέσθηκαν τῆς Δυνάμεις: τὴν ὥρα ποὺ πλανῶνται τὰ Πνεύματα, χύνουν ἀπ' τὸ παράθυρο τὸ κόκκινο κρασί τῶν γεμάτων ποτηριῶν τῶν στὸν κοιμισμένο δρόμο τῆς Βάλε—σὰ μιὰ σπονδὴ πρὸς τοὺς Ἀόρατους. Τὸ παιγνίδι αὐτὸ τῆς φαντασίας τὸ ξεφθίξει ἕνα βαθύτερο προαίσθημα: μὰ οἱ δαίμονες ἀκοῦνε αὐτὴν τὴν πρόσκληση καὶ ἀκολουθοῦν ἐκείνον ποὺ τοὺς ἐπροκάλεσε, τόσο ποὺ τὸ παιγνίδι μιανῆς νύχτας γίνεται ἡ μεγαλόπρεπη τραγωδία ἑνὸς πεπρωμένου.

Ὅμως, ποτέ ὁ Νίτσε δὲν ξεφεύγει ἀπ' τῆς τεράστιες ἀνάγκες, μες στῆς ὁποῖες αἰσθάνεται τὸν ἑαυτό του γερὰ πιασμένον καὶ χαμένον: ὅσο τὸν χτυπάει δυνατώτερα τὸ σφυρί, τόσο καθρωτότερα ἀντηχεῖ ὀμπρουντίνος ὁ ὄγκος τῆς θέλησής του. Καὶ πάνω σ' αὐτὸ τὸ πυρωμένο ἀπ' τῆ φωτιὰ τῆς δύναμης ἀμόνι, χτυπιέται με τὸ σφυρὶ πάντα πιὸ δυνατὰ ἡ κουβέντα ποὺ θωρακίζει με μπρουντζο κατόπιν τὸ πνεῦμα του «ἡ κουβέντα για τὸ μεγαλεῖο τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἀγάπη τοῦ πεπρωμένου: να μὴ θέλουμε στὸ μέλλον ν' ἀλλάξουμε κανένα πρᾶγμα ποὺ ἔγινε στὸ παρελθόν. Κι' ἔτσι να συμβαίνει αἰώνια. Ὁχι μόνο να ὑποφέρουμε τὸ ἀναπόφευκτο, ἀκόμα λιγώτερο να τὸ κρύβουμε, μὰ να τὸ ἀγαπάμε». Τὸ θερμὸ αὐτὸ ἐρωτικὸ τραγοῦδι ποὺ ἀλευθύνεται στῆς Δυνάμεις, σκεπάζει διθυραμβικὰ τὴν κραυγὴ ποὺ προέρχεται ἀπ' τὸν ἴδιο του πόνο

(1) Ἑλληνικά μες στὸ ἔξοχο κείμενο (σημείωση τοῦ Μεταφραστή).

πεσμένος χάμω, νικημένος απ' τή σιωπή του κόσμου, ξεσκίζοντας ό ίδιος τόν εαυτό του, δοκιμάζοντας όλες τις πίκρες του μαρτυρίου του, ποτέ δέ σηκώνει τὰ χέρια για να ζητήσει απ' τὸ πεπωμένο του να τὸν ἀφίσει στὸ τέλος ἡσυχῆ. Ἀντίθετα, ἀπαιτεῖ μιὰν ἀγωνία ἀκόμη μεγαλείτερη, μιὰ μοναξιά πιὸ βαθειά, ἕνα πάθος πιὸ ἰσχυρό, τὴν πιὸ σκληρὴ δοκιμασία, στὴν ὁποία θὰ μπορούσε νὰ μπεῖ ἡ ἀντοχή του. Ὁχι για να κρυφτεῖ, μὰ μόνο για να δεθεῖ, σηκώνει τὰ χέρια για να κάνει ν' ἀκουστεῖ ἡ πιὸ θαυμαστή προσευχὴ τοῦ ἡρώα : «Ὁ θέληση τῆς ψυχῆς μου, πού σε ὀνομάζω Μοίρα, ἐσύ πού εἶσαι μέσα μου, ἐσύ πού εἶσαι πάνω ἀπὸ μένα, φύλαγέ με καὶ κράτα μου ἕνα μεγάλο πεπωμένο».

Αὐτὸς λοιπὸν πού ξέρει νὰ προσευχηθεῖ μὲ τόσο μεγαλεῖο, εἰσακούγεται πάντα.

ΣΤΕΦΑΝ ΤΣΒΑΪΓΚ

ΤΑ ΒΙΒΛΙΑ

ΝΤΙΜΗ ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ : Ὁ κύκλος τῶν στοχασμῶν.
Ἔκδοση Βασιλείου, Ἀθήνα 1932.

Ὁ κ. Ἀποστολόπουλος εἶναι ἕνας νεώτατος συγγραφέας, φοιτητῆς στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τῆς Ἀθήνας. Νομίζω πὼς εἶχε κάποια προηγούμενα μὲ τὴ λογοτεχνία, ἀλλὰ, λέει ὁ ἴδιος, «ἐξαφνα μὲ συνεπῆρε φιλόσοφος μανία καὶ βακχία κι' ἐπέταξα στὴν Ἠφαίστεια φωτιά τὰ γρόνια μου καὶ τὰ χαριὰ μου... Μάταια ἐπίστεψα στὴν παντοδυναμία τῆς τέχνης...» Ἐύπνησε ἕνα πρωτὶ ὀλότελα ἀνικανοποίητος ἀπὸ τὰ ποιητικά του ὁράματα, κυριευμένος ξαφνικά ἀπὸ τὸ πάθος τῆς γνώσης, κατέλυσε τὰ καλλιτεχνικά του σχέδια καὶ ἀφοσιώθηκε μ' ἕνα εἶδος διανοητικοῦ διονυσιασμοῦ, στὸ τολμηρὸ καὶ τόσο ριψοκίνδυνο ἀγωνισμὸ τῆς καθαρῆς σκέψης. Ὁ Κύκλος τῶν στοχασμῶν εἶναι ἕνα ἡμερολόγιο τῶν πρώτων διανοητικῶν ἐρευνῶν καὶ περιπετειῶν του, ἡμερολόγιο γραμμένο μέρα μὲ τὴ μέρα, ὅπως τοῦ ἦρθε, ὑπὸ τὸ κράτος τῶν ἀλλεπαλλήλων ἐνθουσιασμῶν καὶ ἀνησιγῶν τοῦ πνεύματός του, χωρὶς κανένα συγκεκριμένο σκοπὸ, ἐξὸν ἀπὸ τὸν αἰώνιο σκοπὸ τῆς γνώσης. «Στὸ βιβλίο μου τοῦτο, λέει, κυριαρχεῖ ἡ μέθη τῆς πρώτης ἐπαφῆς μου μὲ τοὺς ἐσωτερικοὺς ἀκατάλυτους πόλους τῆς ζωῆς...»

Διαβάζοντας αὐτὸ τὸ πρωτόλειο αἰσθάνεσαι πὼς ὁ νέος φοιτητῆς τῆς Φιλοσοφίας ἀληθινὰ ζεῖ τὸ ἀντικείμενο τῆς μελέτης του. Δὲν ἀρκεῖται βέβαια στὴ συλλογὴ καὶ τὴν ταξιθέτηση φιλοσοφικῶν πληροφοριῶν, ὅπως συμβαίνει τις περισσότερες φορές στὸν τόπο μα, ὄχι μόνο μὲ τοὺς φοιτητές, ἀλλὰ καὶ μὲ τοὺς ἴδιους τοὺς καθηγητές τῶν Πανεπιστημίων μας. Ἡ σκέψη εἶναι ἡ μεγάλη ὑπόθεση τῆς ζωῆς του, ὁ ἔρωτάς του. Τὴν τρυγᾷ μὲ ἡδονή, τὴν ἀφομοιώνει, ἄλλοτε βαθύτερα κι' ἄλλοτε ρηχότερα, μὰ πάντα μὲ πάθος, κι' ἀγωνίζεται συνεχῶς νὰ ξαναπλάσει μέσα του τὴν ἀποχτημένη γνώση καὶ νὰ ἐξωτερικεύσει μέσα του τὸ στοχασμὸ του μὲ τρόπο ἀληθινὰ προσωπικό.

Δυσκολεύομαι νὰ τὸν κατατάξω σὲ μιὰν ἀπὸ τις καθιερωμένες οἰκογένειες πνευμάτων. Οἱ κατευθύνσεις του δὲν εἶναι ἀκόμα καθαρὲς κ' ἴσως νὰ μὴν εἶναι καὶ καλὰ-καλὰ συνειδητοποιημένες. Εἶναι φανερὸ πὼς ἔκανε πολλὴ παρέα μὲ τὸν Μπερξὸν καὶ τὸ Νίτσε, πού τοῦ μεταδῶσανε τὸ θαυμασιὸ ἐνθουσιασμὸ τους για τὴ ζωὴ καὶ τὴν ὁρμὴ πρὸς τὰ ἔμπροσ (θὰ ἔλεγα τὴν αἰσιοδουξία τους). Κράτησε ἀπὸ τὸν πρώτο τὴν πίστη στὴ «ζωϊκὴ ὁρμὴ» κι' ἀπὸ τὸ δεύτερο μιὰ ὀρισμένη στάση ἔμπροσς τὰ πράματα τοῦ κόσμου, ἕνα ὀρισμένο ὄψος, πού τείνει νὰ ἐκφράζεται μὲ ἀφορισμοὺς καὶ μὲ «νεύματα ἀπὸ ψηλά». Μὰ δὲν ἔμεινε πιστὸς ὡς τὸ τέλος οὔτε σ' αὐτοὺς οὔτε σὲ κανέναν ἀπὸ τοὺς λοιποὺς πρίγκιπες τοῦ στοχασμοῦ, πού ἀναφέρονται ἢ ὑπονοοῦνται μὲς στις σελίδες του. Παθαίνεται μαζί τους για μιὰ στιγμὴ, ἀπομυζᾷ ἀπὸ τὸν καθένα

τους δ,τι τοῦ βολεῖ, κ' ὕστερα τοὺς προσηκόντα, γυρεύοντας τὴ δική του σκέψη, πού δὲν τὴ βρῆκε ἀκόμα καὶ βέβαια θὰ μοχθήσει πολὺ καὶ θὰ τυραννιστεῖ χρόνια καὶ χρόνια ὡς ὅτου τὴν ἀδράξει γερὰ καὶ τὴν ἀποκρυσταλλώσει σὲ ὀλοκληρωμένα ἔργα. Γιὰ νὰ μὴ μείνει αὐτὸ τὸ σημεῖμά μου χωρὶς συμπέρασμα, θὰ πῶ ὅτι ὑπάρχει μὲς στὸν *Κύκλο τῶν στοχασμῶν* κάποια διάθεση νοησιαρχικὴ καὶ ἰδεαλιστικὴ, πολὺ ἀόριστη ἀκόμα καὶ μὲ στιγμὲς ἐντόνου μυστικισμοῦ.

Ἄσπασσο ἐκεῖνο πού μᾶς ἐνδιαφέρει κυριώτατα μὲς σ' ἓνα τέτοιο βιβλίον δὲν εἶναι τὰ διανοητικὰ πορίσματα τοῦ συγγραφέα (πού δὲν ἤρθε ἀκόμα ἡ ὥρα τους), ἀλλὰ ἡ καρδιά. Κ' ἡ καρδιά πού χτυπᾷ μὲς σ' αὐτὸ τὸ βιβλίον εἶναι πλούσια, γενναία καὶ περήφανη. «Τί σημαίνει νὰ ζεῖς; Νὰ ζεῖς σημαίνει: νὰ πασκίζεις νὰ δαμάσεις ὅ,τι δὲν ἔχει ἀκόμα δαμαστέῖ. Νὰ ζεῖς σημαίνει: νὰ ἀγωνίζεσαι ἐναντία σ' ὅλα τὰ ρέματα—τὰ ρέματα καὶ τὰ ξαναρέματα—καὶ νὰ μένεις κύριος τῶν δρόμων. Νὰ ζεῖς σημαίνει: νὰ κάνεις ἀδιάκοπες σταυροφορίες γιὰ τὴ διάσωση τῆς ζωῆς. Νὰ ζεῖς σημαίνει: νὰ ἀνατείνεσαι ἀκατάπαυστα στὸ φῶς καὶ στὶς αἰωνιότητες τοῦ Πνεύματος—σὲ κόσμους ὑπέριπτους». Χαίρεται κανεὶς νὰ ἀκούει τοὺς νέους Ἑλληνας νὰ μιλοῦν ἐπὶ-τέλους αὐτὴν τὴ γλῶσσα καὶ νὰ δέχονται τὴ ζωὴ μὲ τόση ἀγάπη, τόση πεποίθησι, τόσο ὑψηλά συναισθήματα.

Ἐἴθε ἐποχὴ μας, λείπει ἀλλοῦ ὁ κ. Ἀποστολόπουλος, δὲ θέλει δυσπιστίες, δισταγμοὺς καὶ σκεπτικισμό, ἀλλὰ τόλμη, κυνισμό καὶ ἀποφασιστικὴν. Πολέμησε ἀμελιχτὰ τοὺς ἐχθροὺς τῆς—ἡ ἐποχὴ μας κρύβει πολλοὺς ἐχθροὺς μέσα τῆς—ἀποτίναξε τοὺς ἐφιάλτες τῆς—ἡ ἐποχὴ μας ὑποφέρει ἀπὸ πολλοὺς ἐφιάλτες—καὶ πάσκιζε νὰ τῆς ἀνοίγει ὅλο καὶ νέους ὀρίζοντες μπροστὰ τῆς. Ὁ ἀγῶνας σου αὐτὸς ἴσως νὰ κρύβει κάτι τὸ ἐντελῶς ἐπικὸ μέσα του». Τὰ δέχουμαι ὅλα ἐξὸν ἀπὸ τὸν κυνισμό, πού δὲν ἔχει ἄλλωστε κανένα νόημα ἐδώ—πέρα, γιὰτὶ ὁ κ. Ἀποστολόπουλος δὲν εἶναι κυνικὸς καὶ νὰ θέλει δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ. Ἀλλὰ μ' ἀρέσει κυρίως ἡ ἀποφασιστικὴ αὐτῶν τῶν φράσεων, τὸ καταφατικὸ ὕφος τους. Ὁ νέος συγγραφέας αἰσθάνεται πολὺ δυνατὰ τὴν ἀνάγκη τῆς κατάφασης, τοῦ *ναί*. Τὸ βιβλίον του ξεχειλᾷ ἀπὸ πίστη—στὴν ὑπεροχὴ τοῦ πνεύματος, στὴν ὁμορφιὰ τῆς ζωῆς, στὴν ἀνεξάντλητη δημιουργικὴ δύναμη τοῦ ἀνθρώπου, στὴν ἀξία τῆς ταραγμένης ἐποχῆς μας, στὶς δέες... Ἐμπρὸς λοιπόν! Καὶ μὴ γυρνᾷς νὰ δεῖς τοὺς διαλυμένους ἀρνητές, πού εἶναι ἱκανοὶ μόνον νὰ ἐπαναλαμβάνουν σὲ χίλιους τόνους τὸ *μεγάλο ὄχι* τοῦ Καβάφη. Εἶναι πολὺ εὐκόλο νὰ ἐλειονολογεῖ κανεὶς κάθε γενναία προσπάθεια, νὰ θέτει ἔρωτήματα ἀναπάντητα καὶ νὰ ἀποφαίνεται πῶς δὲν ξέρει τίποτα. Μὰ θυμήσου τὸ λόγο τοῦ Μπερξόν: *Κάποιος ξέρει*

ΓΙΩΡΓΟΣ ΘΕΟΤΟΚΑΣ

ΣΟΦΟΚΛΕΟΥΣ ΑΙΑΣ: *διώρθωσε καὶ ἐξηγήσατο Παναγῆς Λορεντζᾶτος, καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου, Τυπογρ. «Ἐστία» 1932*

Γιὰ τὴν πραγματοποίησιν ἑνὸς σκοποῦ ὅπως εἶναι ἡ ποιητικὴ συγχορυσμένη διδασκαλία καὶ ἡ διάδουσι τῆς ἀρχαίας λογοτεχνίας δὲν ὑπάρχει ὄπλο ἀποτελεσματικώτερον ἀπὸ τὴ *γνώσι* πού προσφέρεται ἀπλοποιημένη καὶ ζων-

τανή. Δὲν ὑπάρχει καλύτερον αἰσθητικὸ κριτήριον γιὰ τὴ σωστὴ ἐχτίμησι τοῦ *αἰώνιου* πού κρύβεται στὴ μορφὴ καὶ στὴν οὐσία τοῦ ἀρχαίου λόγου, ἀπὸ τὴν εὐλαβικὴ καὶ ὁμως κάπως ἐλεύθερη μεταφορὰ τοῦ στὴν ἀγνήν δημοτικὴν γλῶσσαν. Καὶ δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ πλησιάσει θετικὰ μῆτε νὰ μεταδώσει δημιουργικὰ ἓνα λογοτεχνικὸ ἀρχαῖον κείμενον, ἓνα δράμα τοῦ Σοφοκλή, δίχως νὰ συνταιριάσει στὴ διδασκαλία του καὶ στὴ μετάφρασι του τὴν ἀπλοποιημένη γνώσι μὲ τίς ἀνάγκας μιᾶς ζωντανῆς αἰσθητικῆς ἢ καλύτερα μιᾶς πραγματικότητος πού μονάχα σὰν ἐφαρμόσει ἐλεύθερα τοὺς νόμους τῆς στὴν ἐξέλιξι τῆς πνευματικῆς μας ζωῆς θὰ φουντώσει στὸν τόπον μας μιὰ πλούσια λογοτεχνικὴ βλάστησι. Αὐτὸ κινήγησε κ' αὐτὸ πέτυχε ὁ κ. Παναγῆς Λορεντζᾶτος παρουσιάζοντας μας μεταφρασμένο καὶ σχολιασμένο τὸν *Αἴαντα* τοῦ Σοφοκλή. Ὁ κ. Π. Λορεντζᾶτος εἶναι ὁ πιδ ζωντανὸς καθηγητῆς τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς τοῦ Ἑθνικοῦ Πανεπιστημίου.

Ἀμελιχτος ἐχθρὸς τῆς καθαρεύουσας, τοῦ βερμπαλισμοῦ, καὶ τῶν ἄγονων τρόπων πού ἐφαρμόζονται στὴν Πανεπιστημιακὴ διδασκαλία τῆς ἀρχαίας λογοτεχνίας, χαράζει μὲ συγκεντρωμένη λιτότητα στὸν ἐπιγραμματικὸν πρόλογον τοῦ *Αἴαντα*, τὸ δρόμον πρὸς μιὰ βαθεῖα καὶ ἀληθινὴ ἀνάπτυξι τῆς πνευματικῆς μας ζωῆς, πρὸς ἓναν ἐσωτερικὸν καὶ γνήσιον κλασικισμόν πού ποτὲ δὲν εἴχαμε στὸν τόπον μας μῆτε μὲ τὴν ἐπίδρασι τῆς προγονοπληξίας μῆτε μὲ τὴν πολιτογράφισιν τοῦ ποιητικῆς μας τρόπου τῆς μανιέρας τῶν Γάλλων νεοκλασικῶν καὶ ἰδιαίτερα τοῦ Ζᾶν Μωρεάς. Λαχταρώντας τὴν πραγματοποίησιν μιᾶς φωτεινῆς κλασικῆς παιδείας πού θὰ κατορθωθεῖ μονάχα μὲ τὴν ριζικὴν ἐπικράτησι τοῦ δημοτικισμοῦ καὶ τὴν προσήλωσι τοῦ νοῦ πρὸς τὴν οὐσίαν καὶ τὴν ποίησι τῶν ἀρχαίων κειμένων, προσφέρει σήμερον «στὰ παιδιὰ πού σπουδάζουν φιλολογία, σ' αὐτοὺς πού θὰ δώσουν στὸ ἔθνος τὴ μορφωμένην του τάξι καὶ τοὺς δασκάλους τοῦ λαοῦ» τὴν μετάφρασι τοῦ Σοφοκλείου *Αἴαντα*, μὲ πρόλογον, μὲ εἰσαγωγή, μὲ πλῆθος ἐπεξηγηματικῶν σχολίων καὶ σημειώματα, μὲ ὑπομνήματα καὶ πίνακες, ἓνα ἔργον πού εἶναι μαζὶ πολεμικὴ καὶ ἀνώτερον διδασκαλία, διάγνωσι καὶ θεραπευτικὴ, ἀποστολικὸν κήρυγμα καὶ σοφὴ, γιομάτη πόησι, πράξι ἔργον ὄχι μονάχα γιὰ νὰ τὸ χρησιμοποιήσουν οἱ φοιτητῆς μὰ καὶ κάθε ἀνθρώπος πού θὰ ἐπιθυμοῦσε νὰ ἐπικοινωνήσει μὲ τὸν ἀρχαῖον λόγον, μὲ τὸν Σοφοκλή, τὸ παγκόσμιον πρότυπον τῆς κλασικῆς τραγωδίας. Βέβαια δὲν εἶμαι εἰδικὸς γιὰ νὰ κρίνω τὸ τεχνικόν, τὸ ἐπιστημονικόν μέρος τῆς μετάφρασης, νὰ ἐλέγξω τὰ σημειώματα καὶ τὰ σχολία μὰ εἶμαι σὲ θέσι νὰ αἰσθανθῶ καὶ νὰ διαισθανθῶ βαθεῖα τὴν εὐκολίαν, τὴν ἄνεσιν, τὴν εὐχαρίστησιν, τὴν *ἡδονήν* θὰ ἔλεγα, μὲ τὴν ὁποία θὰ διαβάξει κανεὶς κατανοώντας τα ζωντανὰ γοργὰ καὶ ἴκοπα δίχως νὰ νοιώθει τὸ κῦμα τῆς σχολαστικότητος καὶ τῆς πλήξης νὰ τὸν πνίγει. Γραμμένα ὅλα σὲ καθαρότατη καὶ ἀπλούστατη δημοτικὴν γλῶσσαν, σὲ ὕφος κουβεντιαστό, γυμνὸ ἀπὸ φραστικὰ στολιδία κ' ἐπίδειξι περιττῆς σοφίας, βοηθᾶνε μὲ τὸν πιδ ἐπαγωγὸν τρόπον τὴν κατανόησι λεπτομερειῶν ἀπαραίτητων γιὰ τὴν αἰσθητικὴν κατανόησι τῆς τραγωδίας. Ἀντρώνουνε τὸ σπουδαστὴν ἀπὸ μάταιους κ' ἐκμηδενιστικὸς κόπους, τοῦ ἐξοικονομοῦνε πολὺτιμον χρόνον, τοῦ διατηροῦνε ἀκέρητα τὴν ὄρεξιν καὶ τὴν ζωντανίαν τῆς ψυχῆς του, καὶ τὸν προετοιμάζουνε ν' ἀντικρύσει ἄφοβα καὶ γελαστὰ τὸ τρομαχτικὸν σκιάχτρον τοῦ ἀρχαίου λόγου πού στὸ Γυμνάσιον τὸν εἶχε κάνει νὰ νοιώθει μῖσος ἀκατανίκητον γιὰ τὸν Ὅμηρον, τὸν Αἰσχύλον, τὸν Πλάτωναν καὶ κάθε ἀρχαῖον συγγραφέαν. Καὶ τί σπουδαιότερον καὶ ὠραιότερον μπορεῖ κανεὶς νὰ ὀνειροπολήσει σὰν ἀρχὴν πνευματικοῦ ξεσκαλωμοῦ ἀπὸ τὸ κέρδιμον αὐτὸ τῆς *ἐμπιστοσύνης* τοῦ νέου πρὸς τὸν ἀρχαῖον λόγον, τῆς *ἐμπιστοσύνης* πού

είναι το πρώτο στάδιο της δημιουργικής αγάπης, του καρπόφορου έρωτα προς την αρχαία πνευματική ζωή; "Έπειτα, δέν είναι μόνο τα σχόλια και τα σημειώματα 'Η *Εισαγωγή*, δηλ. οι αρχαίες πηγές της ζωής του Σοφοκλή τα καθέκαστα της ζωής του, κι' όλα τα σχετικά κεφάλαια που αναφέρονται στην κοινωνική ατμόσφαιρα των αρχαίων 'Αθηνών, στο *Θάλαρο κ.λ.π. αν κι' έξυπνη* του φιλολογικού κι' επιστημονικού σκοπούς, είναι γραμμένα με τέτοια απλότητα κι' εύλυγισία, με τέτοια προσήλωση στις κύριες γραμμές των χαρακτηριστικών, που διαβάζονται απλώς. Μάθημα φωτεινό, ζουμερό, πλέρια κατατοπιστικό, μάθημα σχεδόν *λαϊκό*. Και δέν μπορεί κανείς παρά να νοιώσει ανεπιφύλαχτο θαυμασμό βλέποντας σε ποιο μεγάλο βαθμό απλοποίησης των έρμηνευτικών και των διδαχτικών τρόπων έχει προχωρήσει ο λαγαρός, τετράγωνος νους του κ. Λορεντζάτου. Δέν είναι από τις *απλοότητες* εκείνες που φοβίζονται η που προδίδουν την ρηχή *απλοικότητα*. 'Η απλότητα του κ. Λορεντζάτου πηγάζει από την ξεκάθαρη συνείδηση του αγωνιστή και του δημιουργού που ξέρει πολύ καλά τί γυρεύει και πώς το γυρεύει και που τραβά ίσια προς τον σκοπό του δίχως να χάνεται και να μπερδεύεται σε λοξοδρομήματα.

"Όσο για τη μετάφραση της τραγωδίας καμωμένη σε πεζό λόγο μπορεί κανείς να πει πως είναι και πιστά φιλολογική μα και προσωπικά ποιητική. Άξια να χρησιμοποιήσει όχι μονάχα για μια ζωντανή διδασκαλία μα και σε θεατρική παράσταση. Κυματίζει όλη μέσα στο πλαίσιο μιας απλής καλλιέπειας, στοργυλής, με ρυθμό και με νεύρο, και πουθενά δε σκοντάφτεις άπάνω σε αντιαισθητικά παρατραβήγματα της εξήγησης, σε άνόητες, γελοίες και βάρβαρες περιφράσεις και φραστικά συμπλέγματα που άφθονα στολίζουν τις περισσότερες μεταφράσεις του είδους αυτού, και που όφειλονται στην άγραματοσύνη, την άσυνειδησία, και τη στειρότητα του μεταφραστή. 'Από τη μια μεριά το αρχαίο κείμενο, από την άλλη η έρμηνεία. "Έτσι έχοντας μπροστά του κανείς τον ποιητή και στην παλιά του ατμόσφαιρα και φερόμενο ζωντανά στον άγέρα της εποχής μας μπορεί να τρέχει άκοπα από τον αρχαίο στο νέο κι' από το νέο στον αρχαίο λόγο, άφομοιώνοντας τους άγάλια άγάλια, συμπυλώνοντας τους. Κατορθώνει δηλαδή κάτι που δέν το κατάφεραν έφτα χρόνια *μέσης εκπαίδευσης*. Και δέν υπάρχει άμφιβολία πως αν μεταχειρίζονταν στα Γυμνάσια μεταφράσεις σαν τον *Αϊαντα*, θα έφευγε το παιδί κατέχοντας όπωσδήποτε και άγαπώντας την αρχαία γλώσσα και τη λογοτεχνία της, πρώτα που δέ συμβαίνει μήτε σ' εκείνους που φύγουν από τη φιλοσοφική σχολή. Γιατί όλο το πρόβλημα συγκεντρώνεται στο παιδί που σπουδάζει και που αύριο θα γίνει είτε δάσκαλος να διδάξει είτε κοινό που θα δέχεται και θα γονιμοποιεί τα δασκαλέματα.

"Ο κ. Λορεντζάτος όσο περισσότερο έζησε μέσα στο Κράτος του έχθρου τόσο πιο έντονα ένιωσε την ανάγκη του *καθαρο*: όσο τον κεντά η σημερινή κατάντια τόσο φτερώνεται και τραβά αισιόδοξα μπροστά, τόσο δυναμώνει και πεισματώνεται στον άγώνα του. "Όσο πιο κοντά παρακολούθησε και μελέτησε τη ψυχολογία του νέου που σπουδάζει φιλολογία και που άγάλια άγάλια πνίγεται στον άκεανό της άκατανόητης σχολαστικότητας και παθητικά παραδίδεται σε μια προϊούσα στείρωση της ψυχής και του στοχασμού του, τόσο άγωνίστηκε να χτυπήσει κατακέφαλα το καθυστερημένο σύστημα της Πανεπιστημιακής διδασκαλίας και πολέμησε να διαπλάσει την ψυχή του νέου με τέτοιο τρόπο που μόνος του πια να ζητήσει την άνώτερη μάθηση και να τραβηχτεί προς τη ζωντανή όμορφιά και την άλήθεια που είναι η βαθύτερη άρμονία του αρχαίου λόγου. Δέν περιορίστηκε μόνο να περιγράψει τη φοιχτή

κατάσταση της *παιδείας* μας' προσπάθησε να έμβαθύνει στα κρυφά αίτια, να βρει τη ρίζα του κακού και η ρίζα του κακού δέν μπορούσε να ήταν άλλη από την καθαρεύουσα και την εκπαιδευτική νοοτροπία της καθαρεύουσας. Στον άραιο πρόλογο του *Αϊαντα*, άπαριθμεί και ύπογραμμίζει ένα προς ένα τα χαρακτηριστικά ψεγάδια της <άπο καθέδρας> διδασκαλίας και θρηναί τον νέο που παραδίνει την ψυχή του και την προσωπικότητα του στην άψυχη καθαρεύουσα και στα δεσμά της γραμματικής και συνταχτικής σκλαβιάς των αρχαίων κειμένων' κι' έμψυχωμένος από τ' όραμα μιας ζωντανής κλασικής παιδείας που και ο δάσκαλος και ο μαθητής θα είναι συνεργάτες, βροντοφωνάζει τα δικαιώματα της δημοτικής γλώσσας. «Μα το "Έθνος θέλει να ζήσει κι' είναι χρέος των Πανεπιστημίων μας να μας φέρουν στο δρόμο το σωστό και θα μας φέρουν, αν οι δύο φιλοσοφικές σχολές, της 'Αθήνας και της Θεσσαλονίκης, παρατήσουν τον παλιό άνθρωπο και κοιτάξουν να ετοιμάσουν τους φωτισμένους δασκάλους, που μ' έπιμνή κι' ένθουσιασμό θα δουλέψουν για να δώσουν τη γενεά, που δέ θα βρίσκεται κοντά στο ψέμα όσο κοντά βρέθηκε η γενεά η δική μας». 'Η έπικράτηση του δημοτικισμού, παντού, στα σχολεία, στο Πανεπιστήμιο, στο Πολυτεχνείο, στο Κράτος, η άπόλυτη καταδίκη της καθαρεύουσας, είναι για τον κ. Λορεντζάτο—και για κάθε άληθινό άνθρωπο—ζήτημα ζωής και θανάτου που θα κρίνει άποφασιστικά την εξέλιξη του "Έθνους. Γι' αυτό δέν περιορίζεται μόνο σε πλατωνικές εκδηλώσεις συμπάθειας προς τη δημοτική όπως πολλοί άλλοι καθηγητές του Πανεπιστημίου, μα γράφει την πιο άγνή, την πιο προχωρημένη και συγχρονισμένη δημοτική, και στις παραδόσεις του μελετά τη δημοτική, άφοβα, δίχως να επικαλείται τη φοβρή αυτή «συνήθεια» που πίσω της όχυρώνονται κάμποσοι <δημοτικιστές> τάχα πολιτικοί και διανοούμενοι. Πολεμά την καθαρεύουσα σε κάθε της εκδήλωση και άγωνίζεται να καθάρσει τη φιλοσοφική σχολή από την κόπρο της σχολαστικότητας, της νυσταγμένης ρουτίνας, και του φοβισμένου, μήπως σπάσει τ' αυγά της κοινωνικής εύνοιας, συντηρητισμού.

"Ο δημοτικισμός έχει στο πρόσωπο του κ. Λορεντζάτου έναν από τους θετικώτερους μαχητές του και στη θεωρία και στην πράξη, που δέ χάνεται σε άνώφλες συζητήσεις για ψευτοσυμβιβασμούς και για <γλώσσες> των σαλονιών, που δέ λιγώνεται μπροστά στις <κοσμοπολιτικές ανάγκες> της λογοτεχνικής μας γλώσσας, μα δουλεύει άκούραστα για την προκοπή του Πανεπιστημίου, για τον αύριανό φωτισμένο δάσκαλο που αυτός θα δημιουργήσει στον τόπο μας ιστορική και λογοτεχνική συνείδηση. Γιατί άμα δέ διαμορφωθεί μα τέτοια συνείδηση που είναι η άπαραίτητη βάση για την άληθινή, την πλούσια και την πολύτροπη ανάπτυξη της πνευματικής ζωής, κάθε τι που θα επιχειρούνε τ' άτομα και οι όμάδες, κι' όσο κι' αν είναι άξιοθαύμαστο, θα μένε, πάντα λειψό και μισό και ποτέ δέ θα βρίσκει στην ψυχή του "Έθνους την άπήχηση που πρέπει να βρίσκει μια ζωντανή και βαθειά ριζωμένη δημιουργία.

ΑΝΤΡΕΑΣ ΚΑΡΑΝΤΩΝΗΣ

Γ. Κ. ΚΑΤΣΙΜΠΑΛΗ : *Παλαμική βιβλιογραφία* (1926—1931).
Τυπ. «'Εστία». 'Αθήνα 1932

'Η «Παλαμική βιβλιογραφία», έργασία της τελευταίας άρας, που την έκαταπιάστηκε και την άποτελείωσε, φίλος δηλωμένος και προπαγαντιστής έπίμωνος του κορυφαίου ποιητή, ο κ. Γιώργος Κατσιμπαλης, έξόν από τη δική της

τήν αυθυπόστατην αξία έχει τήν σημασία της γιατί είναι και η πρώτη βιβλιογραφία (αν εξαιρέσουμε τήν ὄχι αὐτοτελή και ἀτελή ἀκόμα τοῦ Σολομοῦ) πού τυπώεταί στον τόπο μας γιά ποιητικό πρόσωπο και θέμα. Ἀλλά κι ἐπιστημονικές βιβλιογραφίες ἐλάχιστες υπάρχουνε στή γλώσσα μας, κι ἀπ' αὐτές δυό μονάχα μοῦρχονσαι στό νοῦ συστηματικές : τοῦ Σπυρίδωνος Λάμπρου ἢ μιᾶ, τοῦ Ἰακώβου Δραγάτη ἢ ἄλλη. Οἱ ἄλλες εἶναι βιαστικές, δίχως μέθοδο και πληρότητα, καμωμένες στό πόδι πρὸ λένε, μέ τή βοήθεια τῶν προχειροτέρων στοιχείων τῆς μνήμης, ἀνεξακρίβωτων κι αὐτῶν, παραγέμισμα τῆς βιογραφίας ἢ τοῦ ἄρθρου ἀπό λόγους συρμοῦ και συγχρονισμοῦ. Βέβαια δέ συμβαίνει τό ἴδιο και μέ τό προκειμένο βιβλίον τῶν τεσσάρων τυπογραφικῶν φύλλων, δέκατο ὄγδοο τῆς σειράς «Γιά νά γνωρίσουμε τόν Παλαμᾶ», ἐμπνευσμένης και συμπληρωμένης ἀπό τόν ἴδιο χορηγό ἢ βιβλιογραφία τοῦ κ. Κατσιμπαλη, γέννημα πραγματικῆς ἀνάγκης και συνέπεια σχεδίου ἀρχινισμένου, ἔπρεπε νά έχει ὅλα τὰ προσόντα μιᾶς παρόμοιας συγγραφῆς, και τὰ έχει. Ὁ φιλόπνοος συλλέκτης δέν ἐλυπήθηκε καθόλου κόπους, ἀλλά μέ πολύκαιρο μάζεμα και μέ κατάταξη μεθοδική τῶν σχετικῶν του σημειώσεων ἔκαμε τήν ἀρχή και ἔδωσε τό ὑπόδειγμα μιᾶς φιλολογικῆς ἀπασχόλησης πρωτότυπης και χρειάζομενης μέ τό παραπάνω γιά τούς φίλους τῶν γραμμάτων.

Ἀλλά σέ τί χρησιμεύει, θά ρωτήσουν, μιᾶ βιβλιογραφική ἐργασία, περιορισμένη πάντα σέ ὀνόματα και νούμερα, ὀλάκαιρα κατεβατά, μέ τάξη περίπου μαθηματική, μέ μορφή λογαριθμικοῦ ἐγχειριδίου; Και ὅμως ἡ μονότονη και ἀχαρη αὐτῆ ἀπαρίθμηση βιβλίων, ἄρθρων, ποιημάτων, σχολίων και κάθε λογῆς πληροφοριῶν σχετικῶν μέ τό ἔργο και μέ τή ζωῆ ἐνός ποιητῆ καταντάει νά παίρνει θέση πλαίϊ στήν πρωτότυπη φιλολογική παραγωγῆ του· πολλές φορές ἢ τελευταία αὐτῆ μένει ἄγνωστη, περίπου ἀδημούργητη, γιά τό λόγο πῶς δέν εἶναι στον καθένα εὐκόλο νά γυρέψει και νά βρεῖ τό μέρος ὅπου ἔγινε ἢ δημοσίεψη. Οἱ παλιές ἐφημερίδες, τὰ ἡμικίσημα ἡμερολόγια, τὰ πανηγυρικά τεύχη, οἱ συνεντεύξεις και οἱ γνώμες, οἱ κριτικές και οἱ ἐπιστολές, ὅλη ἡ κομματιαστή φιλολογία πού δέν ἔχει ἀξιώσεις γιά βιβλίον, πῶς νά μὴν καταδικαστεῖ στήν ἄγνοια και στον ἀφανισμό; Ὁ ἀναγνώστης, ὁ μελετητής, ὁ θυμαστής θά κρατήσει τό ἀπόκομμα, θά τό φυλάξει γιά κάμποσο καιρό, θά τό ταξινομήσει ἴσως μαζί μ' ἄλλα, ἀλλά χρειάζεται πολλή ἀφοσίωση, πολλή τύχη γιά νά μὴν τοῦ ξεφύγουν ἀρκετά, τὰ σπουδαιότερα ἴσως, ἀπό τὰ δημοσιεύματα τῆς συλλογῆς του. Ἐπειτα ἡ ἐργασία του, ἡ κοπιαστική κάποτε, δέ θά ἐκπληρώσει ἐξ ὀλοκλήρου τό σκοπό της, ἀφοῦ δέ θά μπορεῖ νά ἐξυπηρετήσῃ και τούς ἄλλους. Ἔτσι, προκειμένου νά θέλεις νά ἐτοιμάσεις μιᾶ μονογραφία λ. χ. γιά ἓνα λογοτέχνη ἀναγκάζεσαι νά παιδεύσεις ἀνώφελα τή μνήμη σου ἢ νά ζητᾶς διαφώτιση στά κουτουροῦ ἀπ' τόν ἓνα και ἄλλο, γιά νά μὴ συγκεντρώσεις στό τέλος οὔτε τὰ μισά ἀπ' τ' ἀπαραίτητα στοιχεῖα.

Ἐπάρχουν, βέβαια, λογοτέχνες και λογοτέχνες· ἄλλοι παρακολουθοῦνται κι ἐρευνοῦνται μέ προσοχή φανατική ἀπ' τούς πιστούς των, ἄλλωνῶν τὰ ἔργα περιμένουν ἀκοπα στίς βιβλιοθήκες και ἀζήτητα στά παλιοβιβλιοπωλεῖα. Ὅσο γιά τόν Παλαμᾶ, αὐτός ἐγνώρισε ὅσο λίγοι ἀπ' τούς συγχρόνους του τήν πολεμική, ποτές ὅμως τήν ἀδιαφορία· και ὅσο περνάει ὁ καιρός και καθαρίζει ἢ ἀτμόσφαιρα ἀπό τόν καπνὸ τῶν δημοτικιστικῶν ἀγώνων—κι ἄς ἐτοιμάζονται τὰ ὄπλα γιά καινούργιους, ἰδεολογικούς τούτη τῆ φορᾶ—, τόσο ἀναδείχεται ἢ ὑπέροχη μορφή του μέ τήν ἐμψυχωτική ἐπίδραση της στήν ἀμιλλα τοῦ ὄραίου. Ὁ ποιητής τοῦ «Τάφου», γεννημένος κι αὐτός σέ ὠριμένη ἐποχῆ και διαπλασμένος σύμφωνα μέ τίς ροπές τοῦ περιβάλλοντος του, γιά νάχει ὅμως ἔντονη

ποιητική συνείδηση και γιά νά υποτάξει ἀποφασιστικά τὰ ἐκφραστικά του μέσα, ἄφισε τυπωμένες σελίδες πού θά συγκινοῦν κάθε καλλιτεχνική ὄντοτητα, σ' ὀποιαδήποτε αἰσθητική κι ἂν ἀνήκει, ὀποιαδήποτε πολιτική κι ἂν ὑπηρετεῖ. Εἶναι φυσικό λοιπὸν νά πολλαπλασιάζεται ὀλοένα ἢ ἐπιρροή του, νά τονίζεται ὀλο και καθαρότερα ἢ σημασία του, νά στερεώνεται μέρα μέ τῆ μέρα ἀσάλευτη ἢ φήμη του, ἀφοῦ μάλιστα δέν εἶναι μόνο ὁ ἐθνικός ποιητής, ἀλλά και ὁ ἀνυπέρβλητος γραμματολόγος. Ὁ βιβλιογράφος του λοιπὸν εἶδε μέ σωστό μέτρο τήν κατάσταση και ἀποφάσισε νά θυσιάσει κάθε ἄλλη ἐπιδίωξή του γιά νά προσφέρει στήν ποίησή μας ἓνα ἔργο θετικό, τέτοιο πού ποτέ τους δέ θά κἀδέχονταν νά καταπιαστοῦν μοροφιλόδοξοι κριτικοί μας.

Γιά νά κρίνουμε τήν ἐργασία τοῦ κ. Κατσιμπαλη, θά ἔπρεπε και νά συγκρίνουμε. Ἀλλά μ' ὀλη τήν ἔλλειψη βιβλίων τοῦ εἶδους του στον τόπο μας, εἶν' εὐκόλο νά φανεῖ πῶς ἀκολουθεῖ στήν κατάταξη τοῦ ὕλικου και στό σχηματισμὸ τοῦ συνόλου τὰ καλύτερα συστήματα. Ἡ βιβλιογραφία αὐτῆ ἀπλώνεται ἀπό τὰ 1926 ὠς τὰ 1931—ὁ συλλέκτης ἄρχισε ἀνάποδα τῆ δουλιὰ του—και ἀναγράφει μέ τήν ἐπιθυμητῆ ἀκρίβεια καθετὶ πού δημοσιεύτηκε μέσα σ' αὐτὰ τὰ χρόνια ἀπό τόν Παλαμᾶ ἢ γιά τόν Παλαμᾶ, ἔμμετρο ἢ πεζό, ἑλληνικά ἢ εὐρωπαϊκά, ἀπό τὰ σημαντικότερα ὠς τὰ πιὸ δημοσιογραφικά. Ἐπειδὴ συχνά ἢ ἐπίκριση ἐκδηλώνεται μέ τῆ μικρολογία, μπορεῖ νά βρεθοῦν μερικοί πού θά συμφωνήσουν πῶς εἶναι περιττές τόσες λεπτομέρειες γιά τήν ἀκαδημαϊκῆ προεδρία τοῦ ποιητῆ, τήν ὑποψηφιότητά του γιά τό Νόμπελ και τό μοναδικὸ ἄλλωστε ταξίδι του στή Σαλονίκη. Ἄν και ὀλ' αὐτὰ τὰ δευτερεύοντα χρησιμεύουν στό νά πλαισιώσουν και νά συμπληρώσουν τῆ συνολικῆ εἰκόνα τοῦ προσώπου, ὠστόσο ἔχει ὁ μελετητής του τό δικαίωμα νά τίς παραβλέψει· καμιά ζημιὰ δέ γίνεται. Ἀπεναντίας ὁ βιβλιογράφος θάχε ν' ἀκούσει πολλά εὐλογα παράπονα ἂν ἔκανε τό λάθος νά παραλείψει, ἀκολουθώντας τήν ἀτομικῆ του γνώμη—δηλαδή ἀῦθαίρετα—, μιᾶ λεπτομέρεια πού θάταν πολὺτιμη γιά τούς ἄλλους. Ὅσοι τέλος εἶναι σέ θέση νά ἐχτιμήσουν τήν αξία τοῦ πρωτοτύπου αὐτοῦ βιβλίου, και εἶναι πρῶτα πρῶτα ὀλοι οἱ φίλοι τοῦ Παλαμᾶ, δέν ἔχουν παρὰ νά συστήσουν στον ἀφωσιωμένο θαυμαστή του νά συνεχίσει ὀσο τοῦ ἐπιτρέπουν τὰ μέσα τῆ μοναδικῆ αὐτῆ φιλολογικῆ ἐργασία.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΩΤΖΙΟΥΛΑΣ

ΕΥΡΩΠΑΪΚΑ ΘΕΜΑΤΑ

Ἐπιστολές συγγραφέων

Οἱ ἐπιστολές τοῦ Baudelaire πρὸς τῆ μητέρα του, πού ἐκυκλοφόρησαν τελευταία, ρίχνουν ἓνα ἰσχυρὸ και σκληρὸ φῶς ἐπάνω στήν τραγικῆ ζωῆ του και στή γένεση τοῦ ποιητικοῦ του ἔργου : «ὑπῆρξε μιᾶ ἐποχῆ τῆς παιδικῆς μου ζωῆς ὀπου σ' ἀγαπούσα μέ πάθος... εἶσουν μόνο δική μου...» ἢ ἄλλου «σ' ἀγαπῶ μέ ὀλη μου τήν καρδιά, ποτέ δέν τό κατάλυβες.

—Τοῦ D. H. Lawrence τὰ γράμματα φωτίζουν κι' ἐκεῖνα τῆ ζωῆ και τό ἔργο του· μᾶς τόν δείχνουν «εἰλικρινῆ, φυσικό, λίγο εὐπιστο, φίλο τῆς φύσης, τῶν φυτῶν και τῶν ζῶων τὰ ὀποῖα ξέρει νά περιγράψει μέ ἀπειρη ἀντίληψη και ἀγάπη. Ξαναβρίσκονται μέσα στά γράμματά του ὀλα τὰ θέματα πού τόν

ένδιεφεραν και τὰ ὅποια ἀνέπτυξε μέσα στὰ ρομάντζα του, τὰ ποιήματα και τὰ δοκίμιά του.

Ἐμπρὸς στὴ ζωὴ

Μερικὲς γνῶμες νέων διανοουμένων γιὰ τὸ κοινωνικὸ πρόβλημα :

«Μπροστὰ στὶς βασικὲς ἀπαιτήσεις τοῦ ἀνθρώπου, κολλεκτιβισμὸς και κεφαλαιοκρατία ταυτίζονται. Οἱ τρέχουσες ἐπαναστατικὲς θεωρίες δὲν ἐπῆραν ἐμπρὸς στὴν κεφαλαιοκρατία τὴ στάση πού ἐπρεπε· ἔτσι ὁ θρίαμβος τους δὲ θὰ ἔσωζε, δὲ θὰ διώρθωνε τίποτε...» (Th. Maulnier).

«Τὸ ἐπαναστατικὸ μέτωπο ὅπου θὰ δοθοῦν οἱ ἀποφασιστικὲς μάχες, δὲν εἶναι τὸ μέτωπο τῶν ἐργασιασίων οὔτε τῶν τραπεζῶν· τὸ ζήτημα εἶναι πῶς θὰ βγοῦμε ἀπ' αὐτοὺς ὅλους τοὺς μηχανισμούς, ἢ πῶς θὰ τοὺς ὑπερνικήσουμε· τόπος τῆς ἀπόφασης θὰ εἶναι ἡ ἀνθρώπινη ψυχὴ. (R. Aron).

Προχωροῦμε βαθύτερα ἀπὸ τοὺς μαρξιστὲς στὴν κριτικὴ τῆς σημερινῆς κατάστασης : «ὡς ἐκεῖ ὅπου ὁ μαρξισμὸς, ἀποκαλύπτοντας τὴν πραγματικὴ του φύση, ἐμφανίζεται σὰ μιὰ ξεχωριστὴ περίπτωση τῆς κεφαλαιοκρατικῆς ματεριαλιστικῆς μονίας. Ὅχι, δὲν πᾶμε νὰ σώσουμε μιὰ τάξη, ἀλλὰ τὸν ἴδιο τὸν ἀνθρώπο». (D. de Rougemont).

Και σὰν συμπέρασμα, μιὰ λίγο παλαιότερη γνώμη τοῦ Daniel-Rops γιὰ τὴ σημερινὴ νεολαία : «Τὸ πνεῦμα πρῶτα, ἡ πολιτικὴ κατόπιν, και ἡ οικονομικὴ στὴν ὑπηρεσία τους, αὐτὴ εἶναι νομίζω, ἡ ἱεραρχία πού θὰ συγκέντρωνε τὴ μεγάλη πλειοψηφία τῶν σημερινῶν νέων».

Και λίγη Ἑλλάδα

Ὁ γνωστὸς ἑλληνοστῆς Mario Meunier ἀναλύει τὸ ρόλο τοῦ Chateaubriand στὴν ἀπελευθέρωση τῆς Ἑλλάδας : «ἡ μεγάλη και ἀλησιμόνητη ὑπηρεσία πού προσέφερε, εἶναι ὅτι ὑπῆρξε ἀπὸ τοὺς πρῶτους πού ὑποστήριξαν μὲ ἐπιμονὴ τὴν ἀνάγκη τῆς ἐλευθέρωσης τῆς ἡρωικῆς γῆς».

—Μετὰ τὸν Chateaubriand, ἄλλος φίλος—μὲ τὸν τρόπο του—τῆς Ἑλλάδος ὁ Gobineau. Σ' ἕνα τελευταῖο του ἄρθρο, ὁ Bernard Fay μᾶς δείχνει τὸν ἀνθρώπο «πού δὲν μπορούσε νὰ ὑποφέρει τὴν ἀνία και τὴ μωρία».. Ἴσως ἔτσι νὰ μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ ἡ αὐστηρότητα του πρὸς τοὺς Ἑλληνας ἢ ὅποια τόσο εἶχε ἐκπλήξει τοὺς παπποῦδες μας συνηθισμένους στὸ ρωμαντικὸ Φιλελληνισμὸ : ὁ Gobineau, εἶναι ἀλήθεια, γνωρίζοντας τὴν Ἑλλάδα μισὸν αἰῶνα και περισσότερο μετὰ τὸν Chateaubriand, τὴν εἶδε ἀπὸ τὴ ἀνιαρότερη και μωρότερη ὄψη ὑποταγμένη στὰ πάθη τῆς μικροπολιτικῆς και ἀνίκανη νὰ στραφεῖ πρὸς τὰ μεγάλα προβλήματα πού τὴν καλοῦσαν.

—Στὴ γαλλικὴ «Ἐφημερίδα τῶν Καλῶν Τεχνῶν», ὁ Andre Charbonnier γράφει γιὰ τὴν ἀνασφάλωση τοῦ Παρθενῶνος : τὰ σημερινὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐργασίας τοῦ κ. Μπαλάνου εἶναι τέτοια ὥστε παρέχουν τὴν ἐλπίδα «ὅτι θὰ μπορούσαμε νὰ εἰσδύσουμε βαθύτερα μέσα σ' αὐτὴ τὴ μαθηματικὴ τέχνη, τῆς ὁποίας ὁ Παρθενὼν παραμένει κατ' ἐξοχὴν ἡ πλαστικὴ ἔκφραση. Πράγματι ὁ Παρθενὼν εἶναι περισσότερο νόημα παρά θέαμα».

—Ὁ Gerhart Hauptmann πάλι, πιστεύει ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἑλληνες φιλόσοφοι δὲν εἶχαν καθ'αυτὸ συστήματα : οἱ θεωρίες τους ἀποτελοῦνται ἀπὸ διάφορες και ποικίλες ἀντιλήψεις, ὅπως ἕνα βιβλίον ἀποτελεῖται ἀπὸ σειρὰ αὐτοτελῶν ποιημάτων».

—Τέλη Νοεμβρίου, ἕνα καινούργιο βιβλιοπωλεῖο τοῦ Παρισιοῦ (τὸ ὄνομά

του «Au Pelerin passionné») ἐξέθεσε διάφορα ἐνθύμια τοῦ Μωρεάς. Ἡ ἔκθεση αὐτὴ ἔδωσε ἄλλη μιὰ φορὰ ἀφορμὴ ν' ἀντιληφθοῦν πόσο ζωντανὴ και γόνιμη μένει ἀκόμη στὰ γαλλικὰ γράμματα ἡ μνήμη τοῦ Ἑλληνα ποιητῆ. Τὴ μνήμη του αὐτὴν ἔρχεται κάθε χρόνο νὰ ἐνισχύει τὸ φερώνυμό του ποιητικὸ βραβεῖο πού φέτος ἐδόθηκε στὸν ποιητὴ Georges-Louis Garnier.

Τὰ βραβεῖα τῶν μεγάλων

Γιὰ μιὰν ἀκόμη φορὰ, τὰ προγνωστικὰ τοῦ βραβείου Νόμπελ ἀποδείχθησαν ἀνακριβῆ : τὸ ὄνομα τοῦ John Galsworthy εἶχε λιγώτερο ἀκουστὴ ἀπὸ ἄλλα—Γάλλων, Γερμανῶν και Ἑλλήνων. Τὸ ἔργο τοῦ Galsworthy ἄλλωστε, δὲ συγκινεῖ πολὺ τοὺς κύκλους τῶν νέων λογίων πού ἀσχολοῦνται μὲ τέτοιου εἶδους προγνωστικὰ ὥστε δικαιολογεῖται ἴσως ἔτσι κάποιος τόνος διαμαρτυρίας πού ὑποδέχθηκε τὴ βράβευση, ἀδικαιολόγητος ἀν ἀναλογισθοῦμε ὅτι τὸ πρῶτο βραβεῖο Νόμπελ ἔλαβε ὁ Sully Prudhomme.

—Ἀντιθέτως τὸ βραβεῖο Goncourt ἐδόθη στὸν Guy Majeline σχεδὸν διὰ κοινῆς βοῆς. Ἐξ ἀφορμῆς τοῦ ρομάντζου του «Les Coups» μερικοὶ κριτικοὶ δὲν ἐδίστασαν νὰ προφέρουν τὸ ὄνομα τοῦ Μπαλζάκ ἐπαρχιακὴ ζωὴ, μακρὰ και κοινὴ ἀφήγηση, ἀγάπη τῆς λεπτομεροῦς περιγραφῆς ἀποτελοῦν τὰ κοινὰ σημεῖα τῶν δύο συγγραφέων· οἱ ἐπικριτὲς ὅμως τοῦ Majeline θεωροῦν τὶς διαφορὲς πού τοὺς χωρίζουν πολὺ πῶς οὐσιαστικὲς ἀπὸ τὶς ἐπιφανειακὲς αὐτὲς ὁμοιότητες.

—Τὸ πρῶτο ρομάντζο τῆς R. Fernandos, «Le Paris» πού ἐπῆρε, δὺς μέρες πρὶν ἀπὸ τὸ βραβεῖο Goncourt, τὸ βραβεῖο Femina, εἶναι σχεδὸν αὐτοβιογραφικὸ ὁ ἴδιος σὲ μιὰν ἀπὸ τὶς πολυπληθεῖς συνεντεύξεις πού ἔδωσε σχετικά, τὸ χαρακτηρίζει ὡς ἔξης : «μιὰν ἀνάλυση, ὅσο μπορούσε πῶς δραματικὴ, μερικῶν ψυχολογικῶν περιπτώσεων πού συναντοῦσε ἕνας νέος, στὰ 1925, μέσα στὸ μεταπολεμικὸ σκεπτικισμὸ».

Και τὰ βραβεῖα τῶν μικρῶν.

Τὸ περιῆμο ἀπὸ τὴ στιγμὴ τῆς γέννησης του γαλλικὸ βραβεῖο γιὰ τοὺς συγγραφεῖς τοὺς «κάτω τῶν δεκατριῶν ἐτῶν» ἀπέθωσε, τόσο ἀπὸ τὴν ἀποψη τῶν μικρῶν συγγραφέων, ὅσο και ἀπὸ τὴν ἀποψη τῶν μεγάλων τους κριτῶν, μᾶλλον δυσάρεστα ἀποτελέσματα : συμμετεῖχαν ἐπάνω ἀπὸ 250 ὑποψήφιοι μεταξὺ τῶν ὁποίων ἡ ἐπιτροπὴ Edmond Jaloux, Robert Kemp κ.λ.π. j'en passe et des meilleurs, ἐδιάλεξε τὸ ἔργο μιᾶς κοπέλλας ἡλικίας 11 1/2 ἐτῶν, τῆς Nadine Roubakine. Τὸ ἔργο, ἕνας μῦθος, ἐδιαβάστηκε, ἐσχολιάστηκε, ἢ κριτικὴ ἐμέθυσε γι' αὐτό, ὅταν ἕνας ἐπαρχιώτης καθηγητὴς ἀνεκάλυψε ὅτι ἡ ὑπόθεση τοῦ μύθου ἦταν παρμένη ἀπ' τὸν Diderot· ὕστερα ἀπ' αὐτό, ἀκούστηκαν οἱ σχετικὲς συστάσεις πρὸς τοὺς κριτικούς νὰ ξαναδιαβάσουν τοὺς κλασικούς. Ὅσο γιὰ τὴ μικρὴ λογοκλοπὴ, ἐκείνη θὰ παρηγοριεῖται μὲ τὴν ἰδέα ὅτι και σ' αὐτὴ τὴν κατηγορία ἀν τὴν κατατάξουν θὰ βρῖσκεται μὲ ἀρκετὰ καλὴ συντροφιά, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸν Πυθαγόρα—τὸν πρῶτο πού κατηγορήσαν στὸν καιρὸ του γιὰ λογοκλοπὴ, ὡς τὰ σήμερα.

—Ἄλλωστε, περίπου στὴν ἡλικία τῆς ἦταν ὁ Arthur Rimbaud, ὅταν ἔγραφε στὸ σχολεῖο τοὺς λατινικοὺς στίχους πού ἐξέθαψε τελευταῖα κάποιος θαυμαστῆς του. Κι' ἐκεῖ μέσα, ἡ λογοκλοπία δὲν παίζει μικρὸ ρόλο, ὅσο κι' ἀν πού και πού διαφαίνεται τὸ ταλέντο πῶς ὅσον ἕνα λίγο θὰ λάμψει.

Φ. ΡΑΦΑΗΛ

ΠΡΟΣΩΠΑ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΑ

Λάμπρος Πορφύρας

Ὁ τελευταῖος πιστὸς τῆς Φρεατιτύδας ἔλειψε : Ὁ Πορφύρας. Ὅλοι τὴν ἀφῆσαν, ὁ ἕνα : ὕστερ' ἀπὸ τὸν ἄλλον : Ὁ Νιρβάνας, ὁ Καμπάνης, ὁ Βουτυράς, ὁ Βῶκος, ὁ Φιλλύρας, ὁ Λαμπελέτ... Ὁ Λάμπρος Πορφύρας τῆς ἔμεινε πιστός. Ἐκίνησε γιὰ τὸ αἰώνιο ταξίδι ἀπὸ μιὰ μικρὴ μὰ διάσημη ταβέρνα τῆς—τὴν ταβέρνα τοῦ Κωστάλα. Τῆς ἔμεινε πιστὸς καὶ ὅταν ἀκόμα ἡ ἴδια εἶχε ἀπιστήσῃ—ἀπὸ χρόνια τώρα—τραγικὰ στὸν ἑαυτὸ τῆς. Γιατὶ σήμερα ἡ Φρεατιτύδα καὶ ἡ Πειραϊκὴ Χερσόνησος δὲν εἶναι πιά παρὰ ἕνας φοβερός συνουκισμός, μὲ κρῦα ντουβάρια λαϊκῶν σπιτιῶν, ποῦθαψαν τὴν παλιά φυσικὴ γραφικότητα κάτω ἀπὸ τὶς ἀσκήμιες τῆς οἰκοδομικῆς ἀναρχίας. Τί ἀποτελοῦσε τὴν παλιά γραφικότητα ; Κάτι γλώσσες ἀπὸ σταχτοπούς βράχους ποῦμπαιναν στὸ πέλαγο, κάτι γλώσσες ἀπὸ θάλασσα ποῦ εἰσχωροῦσαν στὴ βραχώδη στεργιά. Καὶ μιὰ ἐρημία, κατοικημένη μόνον ἀπὸ στελέχη ἀσφοδελῶν, ποῦ φύτρωναν στὸ ἀραιὸ κοκκινόχρωμα, ποῦκοβε, κάπου-κάπου, τὴ μονοτονία τῶν βράχων καὶ δροσάτα κυκλάμινα, μέσα καὶ στὴν πιὸ μικρὴ τους κουφάλα. Τὸ δρᾶμα τῶν κυμάτων ποῦ χτυπιώνταν, μὲ λύσσα, στὶς μεγάλες σοροκάδες, ἐπάνω στοὺς φαλακροὺς βράχους, εἶχε πολὺ σπάνιους θεατές. Κανένα λαϊκὸ κορίτσι μὲ φωναχτὰ χρώματα, περνοῦσε βιαστικὸ καὶ χάνετο μέσα στὰ βράχια μὲ τὸν καλὸ του. Κάποιος χασισοπότης γλυστεροῦσε γοργά, νὰ καταγωνιάσῃ τὸ βίτσιο του καὶ τ' ἄρρωστα ὄνειρα τοῦ στοὺς σκοτεινοὺς θόλους τῆς παλιάς τάπιας. Ἡ θάλασσα κι' ἡ μοναξιά τραβοῦσε τὴν πειραϊκὴ διάνοηση στὴ Φρεατιτύδα, σὲ κᾶτι καφενεδάκια ἀπόμωρα, αὐσιγρὰ σὰ σκῆτες, μὲ στέγες ἀπὸ τενεκέδες τοῦ πετρελαίου, τὸ «καφενεῖον—ψυχῆς ἰατροεῖον» ἢ τοῦ Λελοῦδα. Ἐνα τσιγαράκι, ἕνα κατσαράκι καὶ ἀτελείωτες συναυλίες λογοτεχνικῶν ρεμβασμῶν. Ἐπαιξε κι' ὁ Πορφύρας τ' ὄργανό του σ' αὐτὴ τὴν ὀρχήστρα—ἕνα ὄργανο τῆς τσέπης, κόμοδο, διακριτικὸ, γλυκὸ, τρυφερὸ καὶ λυπημένο, σουραῦλι, φουσαρμόνικα γιὰ τὸ στόμα, νὰ τ' ἀκοῦτε μακρὰ, στὸ βάθος μικροῦ δρόμου, μέσα στὴ γαλήνη τῆς νύχτας, γεμάτο νοσταλγικὴ ἐνθύμιση. Τὸν ἀφήναμε νὰ ἐκτελεῖ τὰ σόλα του, μ' ἀγάπη, μὲ θαυμασμὸ καὶ καμμιά φορὰ μὲ κατάνυξη. Ἐμεῖς οἱ ἄλλοι ψάχναμε, Αὐτὸς ἦταν κιόλας φτιασμένος. Ἡξίαιρε τ' ὄργανό του ἀπ' ἔξω κι' ἀνακατωτά. Εἶχε στὴ δουλειά του τὸ μεράκι ποῦ χάθηκε πιά, ποῦ θὰ τὸ βρῆτε σήμερα ἴσως μονάχα σὲ κᾶτι παλιούς χαράχτες, λεπτιουργοὺς ἢ χρυσοκούς. Κατάφερνε μ' αὐτὴ νὰ κάνει ν' ἀκοῦτε γνωστοὺς σκοποὺς σὰν καινούριους. Ὅχι πῶς μποροῦσε ν' ἀνανεώνει γνωστὰ θέματα τοῦ λυρισμοῦ. Θὰ πῶ, μάλιστα, πῶς ἀπ' αὐτὰ τὰ θέματα δὲν τὸν τραβοῦσαν τὰ μεγάλα. Τὸ ἐνστιχτό του τὸν φύλαξε σ' αὐτό. Ἄν δὲν εἶχε γράψῃ τὸ «δόξα, ὡσανὺ στὸ χάρο» δὲ θὰ παρουσίαζε ἀσκέπαστη πλευρὰ στὴ λυσσασμένη κριτικὴ τοῦ Ἀποστολάκη· κι' ἂν βγάλετε τὸ μικρὸ αὐτὸ παραπάτημα, εἶχε μείνει σοφὰ χαρᾶκωμένος στὸν κύκλο τῶν πιὸ ἀπλῶν συναισθημάτων. Ἄπ' αὐτὸ τὸν κόσμῳ ἔβγαλε μιὰ σειρὰ μελωδίες, ὅπου τὸ γνωστὸ θέμα φαντάζετο σὰν καινούργιο, χάρη σὲ μιὰ λεπτὴ αἰσθησιμὴ καὶ μιὰ σοφὴ ἐπεξεργασία. Ἡ Χιώτικη φινέτσα χαρακτηρίζει τὴ δουλειά του. Ἐνας μικρὸς maître. Αὐτὴ ἡ τελειότητα εἶναι τέτοια, πολλές φορές, ποῦ ἀποτελεῖ ἕνα σοβα-

ρώτατο ἀντιστάθμισμα στὴν ἔλλειψη τῆς ὀρμῆς καὶ τῆς ἐμπνευσης. Φύση ἀσκητικὴ—μιὰ χτυπητὴ καὶ ὑπερβλητικὴ παράλληλος τοῦ Παπαδιαμάντη—ψυχὴ συννεταλμένη σ' ὅλα τῆς, οὔτε μπόρσε, μὰ οὔτε ζήτησε νὰ ξεπεράσῃ τὸν πόνο βγαίνοντας μ' ἄγρια, πεισματικὴ κι' ἀντρίκια πάλη στὸν καθαρὸ χῶρο τοῦ πνευματικοῦ λυτρωμοῦ : Κιτάφερε νὰ τὸν ναρκώσῃ μόνον μὲ μιὰ ἐργασία, ὅπου ἔξαντλεῖ ὅλη τὴ ζωτικὴ του φλόγα στὸ πάθος γιὰ μιὰ λεπτιουργημένη τελειότητα μορφῆς. Κι' ἂν προβάλλει τὸ ἔργο τοῦ Πορφύρα σὰν ἕνα παράδειγμα, τὴ στιγμή αὐτὴ πρὸ πίντων, ποῦ ἀλυνεῖ παντοῦ τὸ βιαστικὸ, τὸ πρόχειρο, τὸ ἀτελείωτο, εἶνε ἀπ' αὐτὴ τὴν πλευρὰ τῆς ἀγάπης στὴν τελειότητα. Αὐτὸ τὸ εὐγενικὸ πάθος, χαρακτηρησιακὸ τοῦ ἀληθινοῦ καλλιτέχνη, ἀνεβάζει τὴν ἀξία τοῦ ἔργου. Κι' ὁ μικρός, ἀπ' αὐτό, γίνεται μεγάλος. Ἐχει τὴν ὥρα του, σὰν κᾶτι ἐκλεκτὸ κι' ἀλαφρὸ μετὰ τὰ κοπιαστικὰ δεῖπνα τοῦ ρωμαλέου λυρισμοῦ. Ἀλλὰ καὶ γίνεται πρότυπο ἐργασίας γιὰ τοὺς νέους, γιὰτὶ δὲν εἶνε μυστικὸ πῶς οἱ τέλειοι «μικροὶ» μαθαίνουν καμμιά φορὰ περισσότερο ἀπὸ τοὺς μεγάλους. Ὁ Λάμπρος Πορφύρας μὲ θυμίζει τὸ κοχύλι ποῦ ἀναφέρει ἡ Κίκου Γιαμάτα στὸ «Σοξί» τῆς—ἕνα κοχύλι τῶν ἰαπωνικῶν θαλασσῶν : Κλείνεται στὸν ἑαυτὸ του μὲ τὸ περιμικρὸ κυματάκι. Ἡ ζωὴ διάλυσε τὴ μικρὴ ὀρχήστρα τῆς Φρεατιτύδας. Ὁ Πορφύρας, ἔμεινε κλεισμένος ἐρημητικὰ στὸν ἑαυτὸ του, ἀσάλευτος στὰ σταχτοπὰ βράχια τῆς, σὰν αὐτὸ τὸ κοχύλι. Κι' ἔκαμε θαυμάσια—δηλαδή αὐτὸ ποῦ ταίριαζε στὴ φύση του. Δὲ γίνεται τίποτα μὲ τὶς ἐξωτερικὲς μετακινήσεις. Τὸ πλαίσιο εἶναι ἀδιάφορο στὸ δρᾶμα τῆς ψυχῆς.

Μ.

Κράτος καὶ οἰκονομία

Στὰ δικτατορικὰ καθεστῶτα τῆς δεξιᾶς ἢ τῆς ἀριστερᾶς, τὸ κράτος εἶναι ἀπροκάλυπτα ἀστυνομικό. Μεταποιημένος σὲ ἄψυχη μηχανή, ὁ πολίτης βιδώνεται ἢ ξεβιδώνεται κατὰ τὸ κέφι τῶν κυβερνητῶν—ἐνεργουμένων, ποῦ πιραδερνουν μέσα στὶς πιὸ παράδοξες ἰδεολογικὲς παρακρούσεις. Στὰ δημοκρατικὰ πάλι καθεστῶτα ἡ παγκόσμια κρίση κατάντησε τὸ κράτος καθαρὰ οἰκονομικό. Ἡ ἰσοσκέλιση τοῦ προὔπολογοισμοῦ, τὰ ἐπιδόματα τῶν ἀνέργων, τὸ ἰσοζύγιο τῶν πληρωμῶν, ἡ τελωνειακὴ ἄμυνα, τὰ πολεμικὰ χρέη κι' οἱ ἐπανορθώσεις ἔχουν μονοπωλήσει τὸ ἐνδιαφέρον, τὸν καιρὸ καὶ τὶς προσπάθειες τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐξουσίας, ἀπορροφώντας ὅλη τὴ ζωτικότητα καὶ τὴ δημιουργικὴ διάθεση τους. Ὅλα τᾶλλα πᾶνε περίπατο. Σὰν νὰ μὴν ὑπῆρξαν ποτέ. Σὰν νὰ εἶναι ἄσκηλη πολυτέλεια. Σὰν νὰ περισποῦν τὸ κράτος ἀπὸ τὶς κύριες φροντίδες του. Κι' ἂν αὐτὰ συμβαίνουν σὲ χῶρες πλούσιες καὶ δυνατές, ὁ καθένας φαντάζεται τὸ κατάντημα τοῦ δικοῦ μας τόπου, ποῦ στὴ σημερινὴ μορφὴ του εἶναι καταδικασμένος νὰ δέχεται παθητικὰ τοὺς ἀντίκτυπους τῆς παγκόσμιας φορτοῦνας. Οἱ κυβερνήτες μας δὲν μποροῦν νὰ συνέλθουν ἀπὸ τὴν παραζάλη τους. Ὁλόκαιρη ἢ κρατικὴ μηχανὴ μας μοιάζει σὰ λαχανιασμένη. Τρίζει, βογγάει, χαροπαλεύει. Ὁ πυρετὸς τῆς ἀγωνίας τῆς περνάει στοὺς ἰδιῶτες κι' αὐτοὶ μὲ τὴ σειρὰ τους τῆς τὸν ξαναδίνουν πιὸ κατεργὸ καὶ διαβρωτικὸ. Πόσο θλιβερὸ τὸ θέαμα ! Ἐνας λαός, ποῦ δοξάστηκε ἀπὸ τὸ πνεῦμα, ποῦ δὲν μπορεῖ νὰ περιμένει ἀπ' ἄλλοῦ τὴν προκοπὴ του οὔτε νὰ ὑπάρχει γι' ἄλλο λόγο, ὀλοένα καὶ βουτιέται παραμέου στὸ συχμερῶτερο τέλμα. Πότε θὰ ξανάβρῃ τὸν ἑαυτὸ του, τὴ συνειδησιμὴ τῶν πεπρωμένων του ;

Ἡ Κρίση

Τὸ 1932 ὑπῆρξε γιὰ τὸν τόπο μας χειρότερο ἀπὸ ὅ,τι περίμεναν οἱ πιὸ ἀπαισιόδοξοι προφήτες. Τὸ Κράτος βρέθηκε στὴν ἀνάγκη νὰ κηρύξει τὴ χρεωκοπία, τὸ ἔθνικὸ νόμισμα κατακλύσισε ἀπὸ τὴ βία του καὶ ὀλοένα κατακυλᾶ χαμηλότερα, οἱ δουλειὲς παραλύσανε, ἡ ἀνεργία ἀπλώθηκε σὲ σημεῖο ἐπικίνδυνου, ἡ κοινωνία μας ἔχασε τὸ θάρρος της καὶ τὴν αὐτοπεποίθησή της καὶ περιμένει, ἄβουλη καὶ μοιρολατρικῆ, νὰ θεῖ ὡς ποῦ θὰ φτάσει τὸ κακὸ, ἡ πολιτικὴ ἐξουσία παραδέρνει μὲς στὴ σύγχυση τῶν γεγονότων, σχεδὸν ἀσυνείδητη, χωρὶς καμμιά μέθοδο καὶ καμμιά κατεύθυνση. Τὸν τελευταῖο μῆνα ἡ ἀσυναρτησία κ' ἡ ἡττοπάθεια ἔφτασαν στὸν κολοφῶνα τους, ἐνῶ ὁ εὐρωπαϊκὸς ὀρίζοντας ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι σκοτεινὸς καὶ ἀπειλητικὸς ἀπὸ ὄλες τὶς μεριές. Ἔτσι, ὁ νέος χρόνος γεννιέται μὲς σὲ μιὰ ἀτμόσφαιρα γενικῆς νευρικότητος καὶ ἀνησυχίας, πού πλησιάζει τὰ ὄρια τοῦ πανικοῦ.

Θὰ φανεῖ ἴσως παράξενη σὲ πολλοὺς ἀνθρώπους ἡ ἔκδοσις, σὲ μιὰ τέτοια στιγμή, ἐνὸς περιοδικοῦ, πού πρεσβεύει, καθαρὰ καὶ ἀδίσταχτα, τὴν προτεραιότητα καὶ τὴν ὑπεροχὴ τῶν πνευματικῶν ἀξιών. Οἱ ἰδρυτὲς τῆς *Ἰδέας* δὲν παραγνωρίζουν τὴν κρισιμότητα τῶν περιστάσεων, μὰ πιστεύουν ἴσως-ἴσως πὼς αὐτὴν τὴν στιγμή, περισσότερο ἀπὸ πάντα, ἐπιβάλλεται νὰ διακηρυχτοῦν τὰ πρωτεῖα τοῦ Πνεύματος καὶ νὰ ἐπιδιωχθεῖ ἡ ἐξύψωσή του. Ἐπιβάλλεται νὰ συντηρηθεῖ ἡ ἱερὴ φωτιὰ μὲς στὴ θύελλα, μὲ κάθε θυσία. Γιατί ἂν σβύσει, ἂν ὑποκύψει τελειωτικὰ ἡ πνευματικὴ ζωὴ στὴν ἀναρχὴ πλημμύρα τοῦ φρενιασμένου ὕλισμου, δὲ θὰ ξαναβροῦμε εὐκολὰ τὴν παράδοσις τοῦ Πνεύματος. Καὶ γιὰ τὴν μονάχα ἀπὸ τὸ Πνεῦμα περιμένουμε τὴ σωτηρία τοῦ ἀνθρωπισμοῦ μας καὶ τὴν ἀνόρθωσις αὐτῆς τῆς ξεχαρβαλωμένης κοινωνίας.

Τὰ βραβεῖα

Ἐπὶ τῆς ἀνάγκης ἀνθρώπων πού ἔχουν ὄρεξι νὰ καταγίνονται, σὲ μιὰ τέτοια ἐποχῇ, μὲ τὴν ἀπονομὴ τῶν λογοτεχνικῶν καὶ καλλιτεχνικῶν βραβείων τοῦ Κράτους καὶ μὲ τὶς σχετικὰς ραδιοφυγίες καὶ φιλονεικίαις. Νομίζουμε πὼς δὲν εἶναι πολὺ σοβαρὸ αὐτὸ τὸ θέαμα καὶ πὼς τὸ Κράτος ἔχει σήμερα ἄλλα καθήκοντα, πολὺ πιὸ ἐπείγοντα καὶ πιὸ σημαντικὰ. Μὰ, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὶς εἰδικὰς περιστάσεις τῆς ἐποχῆς; μας, νομίζουμε πὼς δὲν εἶναι δουλειὰ τῆς γραφειοκρατίας καὶ τῶν ἐπισήμων ἐπιτροπῶν νὰ ἐπεμβαίνουν στὴν πνευματικὴ κίνησις τοῦ τόπου καὶ νὰ φιλοδοξοῦν νὰ τὴν ποδηγετήσουν. Ἡ ἀληθινὴ σκέψις κ' ἡ ἀληθινὴ τέχνη δὲν ἔχουν ἀνάγκη μῆτε ἀπὸ καθοδήγησις μῆτε ἀπὸ χρηματικὰ φιλοδοξήματα. Ἡ ἀληθινὴ πνευματικὴ δημιουργία ξέρει νὰ παίρνει μόνη της τὴ θέσις πού τῆς ἀνήκει.

Τὸ Ἐθνικὸ Θέατρο.

Τέλειωσε καὶ ἡ δημοσιογραφικὴ ἐκστρατεία, πούχε ἀναλάβει ἡ «Πολιτεία» μὲ θέμα : «Τὸ Ἐθνικὸ Θέατρο ἐκτελεῖ τὸν προορισμὸ του ;» Μίλησαν πρῶτον ὑπουργοί, καθηγητὲς τοῦ Πανεπιστημίου, δραματικοὶ συγγραφεῖς, λόγιοι, κριτικοί, ἀνθρώποι τοῦ θεάτρου... Καὶ τὸ συμπέρασμα ; Τίποτα. Σὲ κουβέντα νὰ βρισκόμαστε. Οἱ προϋποθέσεις γιὰ συζήτησις οὐσίας δὲν ὑπῆρχαν. Ἡ ἀντικειμενικότης ἔλειψε. Ἐμπάθειες, προσωπικὰς διαφορὰς, συμφέροντα, παράπονα, περισσότερες φορὲς ἀβάσιμα, βρῆκαν μιὰ πρόχειρη κοίτη. Αὐτὸ ἦταν ὄλο-

Ῥωμείκη φυγωμάρα. Ἡ ἀντικειμενικὴ διάθεσις, πού δημιουργεῖ μονάχα ἡ πίστις σὲ ἰδέα ἦταν τόσο μακρὰ, ὥστε πολλοὶ ἔπαχναν νὰ βροῦν «μυστηριώδη ἐλατήρια» στὴ μόνη ἀμερόληπτη κ' ἀνεξάρτητη γνώμη, πού διατυπώθηκε ἀπὸ τὸν κ. Σπύρο Μελά, ὅτι κάθε συζήτησις γιὰ τὸ Ἐθνικὸ Θέατρο εἶνε πρόωρη κ' ὅτι πρέπει ν' ἀφήσουν ἡσυχους αὐτοὺς πού τὸ διευθύνουν, νὰ ἰδοῦν πὼς θὰ κάμουν τὴ δουλειὰ τους. Μὰ τί ἐλατήρια τάχα μπορεῖ νᾶχει μιὰ γνώμη τόσο ξάστερη καὶ τόσο ἀντικειμενικῆ; Καὶ οἱ ἀνθρώποι πού διοικοῦν τὸ Ἐθνικὸ Θέατρο καὶ αὐτοὶ πού τὸ διευθύνουν καλλιτεχνικὰ εἶναι ἀπὸ τοὺς πιὸ ἀρμόδιους ποῦχει ὁ τόπος, σ' αὐτὴ τὴ δουλειὰ. Κανένας δὲν μπόρεσε νὰ τὸ ἀμφισβητήσῃ σοβαρὰ. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος εἶναι βέβαιο πὼς ὅ,τι ἔκαμαν γιὰ τὴν ὥρα εἶναι ὅ,τι καλύτερο μποροῦσε νὰ γίνει. Καὶ δὲν εἶδαμε νὰ προτείνει κανένας ἄλλο πρόγραμμα πιὸ προσαρμοσμένο στὸ σκοπὸ τοῦ Ἐθνικοῦ Θεάτρου. Ἡ μοναχὴ διαφωνία εἶναι στὰ ἑλληνικὰ ἔργα. Ἐπρεπε νὰ παιχτοῦν περισσότερα. Δὲν πιστεύω νᾶχει σοβαρὰς ἀντιρροήσεις οὔτε ὁ κ. Πολίτης, οὔτε κανένας ἄλλος σ' αὐτό. Ἀλλὰ πού εἶναι τὰ ἔργα ; Νεώτερα παρουσιάστηκαν λίγα. Καὶ ἀμφίβολα. Ἄν εἶχαν ὑπεροχὴ ἀπάνω σ' αὐτὰ ποῦδινε τὸ ἔθνικὸ δὲν τὸ φανταζόμαστε—δε θάτανε καὶ τόσο καταπληχτικῆ. Ὅσο γιὰ τὸ παλιὸ μας δραματολόγιον καὶ μπορεῖ νὰ βρεῖ κανένας, ἀλλὰ ἓνα ἔθνικὸ θέατρο εἶναι κ' αὐτὸ ἓνα θέατρο. Καὶ δὲν μπορεῖ ν' ἀρχίζει μὲ παλιὰ καὶ γνωστότατα κομμάτια. Εἴμαστε βέβαιοι ὅτι τὸ Ἐθνικὸ Θέατρο θὰ παίξει κ' ἀπ' αὐτὰ, ὅταν ἐρθε ἡ ὥρα τους. Ὡστε οἱ συγγραφεῖς τὸ καλύτερο πού θὰ ἔχουν νὰ κάμουν εἶναι νὰ γράφουν ἔργα παρὰ νὰ γκρινιάζουν. Αὐτὰ τὰ ἔργα εἶναι τὸ Ἐθνικὸ Θέατρο. Καὶ ὄχι ἡ σκηνὴ πού μποροῦν νὰ παιχθοῦν. Ἄμα τὸ καταλάβουν θὰ νοιώσουν καλύτερα καὶ τὶς ὑψηλὰς πού προσφέρει σήμερα ἡ ἔθνικὴ μας σκηνή. Καὶ θὰ τὴν ἀγαπήσουν περισσότερο.

Ὁ κ. Γληνὸς

Ὁ κ. Δ. Γληνὸς δημοκοπεῖ χωρὶς συστολή, χωρὶς προσχήματα, χωρὶς νὰ θυμᾶται πιά καθόλου τὸ ἐπιστημονικὸ παρελθόν του, δημοκοπεῖ σάν κοινὸς ρήτορας ὀχλοκρατικοῦ συλλαλητηρίου. Ἀκούστε τον πὼς τὰ λέει στὸ φύλλο τοῦ Δεκέμβρου τοῦ δημοκοπικοῦ ὄργανου *Νέοι Πρωτοπόροι* :

«Εἶτε ξεθάβουμε καὶ ξαναζωντανεύουμε» (οἱ ἄστοι διανοούμενοι) παλιὰς συντηρητικὰς καὶ ἀντιδραστικὰς φιλοσοφίας κολλώντας τους στὸν τίτλον τῆς λέξεως νέου, σημάδι τάχα ξαναζωντανεύου (νεοαριστοτελικοί, νεοθωμιστές, νεοσχολαστικοί, νεοκαυτιανοί, νεοσλαβιανοί, νεογεωμετρικοί, νεοιδεαλιστές, νεοθετικιστές κλπ.) εἶτε δημιουργοῦνε καινούργιες ἢ φαινομενικὰ καινούργιες μορφὰς φιλοσοφίας (πραγματισμὸς, ἐμπειριοκριτικισμὸς, βιταλισμὸς καὶ νεολιταλισμὸς, μερξονισμὸς, ψυχολογισμὸς, λογικισμὸς, φαινομενολογία, ἀντικειμενισμὸς, φιλοσοφία τοῦ πολιτισμοῦ, ἐξιστενσιαλισμὸς κλπ.) Στὸ βάθος ὄλες αὐτὰς οἱ φιλοσοφίαι ἔχουν ἓνα καὶ μόνον σκοπὸ. Νὰ βγάλουν ἀπὸ μέσα τάχα ἀπὸ τὰ πορίσματα τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης γιὰ τελικὸν συμπέρασμα τὴν ἀγιαστοῦρα τοῦ παπᾶ».

Ἔτσι, μ' ἓνα σμπάρο, ὁ κ. Γληνὸς καταργεῖ εἴκοσι φιλοσοφικὰς καὶ ἐπιστημονικὰς σχολὰς καὶ λυγεῖ μονομιᾶς ὄλα τὰ προβλήματα τῆς ἀνθρώπινης σκέψεως. Ὁ Πλάτωνας, ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Κάντ, ὁ Ἔγκελς, ὁ Σέλλινγκ, ὁ Comte, ὁ Μπερξὸν κ' οἱ ἄλλοι συγκατηγορούμενοί τους, καταδικάζονται συλλήβδην καὶ ἀθρόως ὡς ἀντιδραστικοί, ὡς δοῦλοι τῆς κεφαλαιοκρατίας καὶ ὡς ἀνόητα θρη-

σκόληπτα γερόνια. Θα τούς συγυρίσουμε καλά όλους αυτούς τούς μασκαράδες όταν έρθει ή χαρμόσυνη ώρα της 'Απολύτρωσης και της Γκεπεού.

'Αναρωτιέται μανάχα κανείς τί θα μείνει από την ανθρώπινη σκέψη ύστερα απ' αυτήν την ομαδική έκτέλεση των «αντιδραστικών» στοχαστών. 'Αλλά θα μείνουν οι τόμοι του *Κεφαλαίου*, οι ιστορικοί *Νέοι Πρωτοπόροι κ'* οι αγοραίες δημοκοπίες, μοναδική και ανεκτίμητη πνευματική τροφή των σοβιετικών γενεών. Και τότε θα λάμψει ένας νέος πολιτισμός, ανώτερος από όλους τούς προηγούμενους, ένας πνευματικός πολιτισμός, που αρμόζει σε διανοούμενους της σειράς του κ. Γληνού.

Έλληνική κριτική

Πώς γράφεται ή κριτική στον τόπο μας; Να ένα ώραϊο δείγμα της έννημερότητας των 'Ελλήνων κριτικών και της βαθυκρισίας, που χαρακτηρίζει τούς άφορισμούς τους. "Ένας απ' αυτούς, σχολιάζοντας σε κάποια πρωϊνή έφημερίδα τη μετάφραση της «Πυθίας» του Βαλερύ από τον κ. Ταμβάκη, μάς πληροφορεί σοβαρώτατα ότι «ή ποίηση του Βαλερύ είναι μιá ποίηση πρό πάντων λεκτική», ότι «ό Βαλερύ χρησιμοποιεί τις λέξεις με την πρωταρχική τους έννοια, τις συνδυάζει μουσικά άναμεταξύ τους και κατορθώνει διεγείροντας μέσα μας όλες τές έννοιες της ίδιας λέξεως κι'όλες τις προεκτάσεις της να μάς μεταφέρει σ'έναν ύπερπραγματικό αισθητικό κόσμο». Τρίβουμε τά μάτια μας. «Πρό πάντων λεκτική» ή μουσα του διανοητικώτερου ίσως ποιητή, του ανθρώπου, που φιλοδόξησε να γράψει τó δρᾶμα της καθαρής νόησης, που καυχιέται για τη μαθηματική άρχιτεκτονική των νοημάτων του και που βροντοφώνησε;

O ma mere, Intelligence!

Θλιβερός λεξιθηρικός άκροβάτης ό ποιητής του «Θαλασσινού κοιμητηριού» τη στιγμή που ίσια-ίσια ή προσπάθεια του στράφηκε στην άπόλυτη έξουσίαση του προδοτικού κι' άνυπότεκτου οργάνου, της λέξης, και στην άδυσώπητη υπαγωγή του στον κύριο, που θ'άπρεπε πάντα να υπηρετεί: τó νόημα! 'Αλλά ό κριτικός μας δέν παρεξηγεί μόνο τραγικά την ποίηση του Βαλερύ. Στα χέρια του δεινοπαθεί κ' ή δύσμοιρη ή λογική. "Έτσι μάς βεβαιώνει πως ένψ ό Βαλερύ από τη μιá μεριά «χρησιμοποιεί τις λέξεις με την πρωταρχική τους έννοια (sic), καταφέρει μ' όλα ταυτα, σά δόκιμος ταχυδαχτυλουργός που είναι, να κινητοποιήσει, μπροστά στα έμβρόντητα μάτια μας, όλες τις έννοιες της ίδιας λέξης, γαρνίρει τó όλο με γλυκύτατη μουσική και, στο τέλος, για ύψιστη άγαλλίαση του κριτικού μας, μάς μεταφέρει σ'έναν ύπερπραγματικό αισθητικό κόσμο, όπου, φαίνεται, άπέδρα πάσα όδύνη και στεναγμός.

"Ω Κριτική, πόσα έγκλήματα διαπράττονται έν όνόματι σου!

ΠΑΡΟΡΑΜΑ

Στη σελίδα 20, άράδα 5, αντί «Τήν πήραμε . . . »
«Τούς πήραμε . . . »

Η "ΙΔΕΑ,, ΘΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙ ΣΤΑ ΕΡΧΟΜΕΝΑ ΦΥΛΛΑ:

- Κ. ΤΣΑΤΣΟΥ, καθηγητή του Πανεπιστημίου: *"Η έλληνική ιδέα στον παλαικό Δωδεκάλογο.*
- Κ. Θ. ΔΗΜΑΡΑ: *Δοκίμιο για την έρωτική δημιουργία.*
- ΣΠΥΡΟΥ ΜΕΛΑ: *Δοκίμιο για την εύτυχία.*
- » » *"Ο Δημοκόπος.*
- ΓΙΑΝΝΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗ: *"Ιστορικός ύλισμός και σπιννοζική μεταφυσική.*
- » » *Τό πρόβλημα του έγώ στη φιλοσοφία του Leon Brunschvicg.*
- ΓΙΩΡΓΟΥ ΘΕΟΤΟΚΑ: *Τό «Φώς που καίει» του κ. Κώστα Βάρναλη.*

ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΙΔΡΥΘΕΙΣΑ ΤΩ 1841

Κεφάλαια Μετοχικά και 'Αποθεματικά Δο. 1.250.000.000
Καταθέσεις τῆ 31 Δεκεμβρίου 1931 > 7.709.000.000

ΚΕΝΤΡΙΚΟΝ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΥΠΟΚ/ΜΑΤΑ ΚΛΘ' ΟΛΗΝ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ
ΠΡΑΚ/ΡΕΙΟΝ ΕΝ Ν. ΥΟΡΚΗ, 51 Maiden Lane
ΓΡΑΦΕΙΟΝ ΕΝ ΣΙΚΑΓΩ, 33 S. Clark Street
ΑΝΤΑΠΟΚΡΙΤΑΙ ΕΙΣ ΟΛΑΣ ΤΑΣ ΧΩΡΑΣ ΤΟΥ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ

Η ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ἐκτελεῖ πάσης φύσεως τραπεζικὰς ἐργασίας εἰς τὸ ἐσωτερικὸν καὶ ἐξωτερικὸν ὑπὸ ἐξαιρετικῶς συμφέροντας ὄρους.

Δέχεται καταθέσεις

(εἰς πρώτην ζήτησιν, ἐπὶ προθεσμία καὶ ταμιευτηρίου)
εἰς δραχμὰς καὶ ξένα νομίσματα μὲ λίαν εὐνοϊκὰ ἐπιτόκια.

HELLENIC BANK TRUST COMPANY

NEW-YORK, 51 MAIDEN LANE

Ἰδρυθεῖσα ὑπὸ τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς Ἑλλάδος,
συμφώνως μὲ τοὺς νόμους τῆς πολιτείας τῆς Νέας Ὑ-
όρκης, πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν ἐν Ἀμερικῇ Ἑλλήνων

Κεφάλαια ὀλοσχερῶς καταβεβλημένα Δολλ. 1.500.000